

Implea realizuje

Spájanie odlišného

**Trendy v rozvoji sociálneho
podnikania na Slovensku**

Editorka:
Zuzana Polačková

Obsah

Spájanie odlišného: Trendy v rozvoji sociálneho podnikania na Slovensku
© Implementačná agentúra Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny
Slovenskej republiky (IMPLEA – Agentúra zmeny)

Vydané organizáciou Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky v rámci realizácie národného projektu Inštitút sociálnej ekonomiky (kód ITMS 2014+: 312031T839). Tento projekt sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu a Európskeho fondu regionálneho rozvoja v rámci Operačného programu Ľudské zdroje.

Editorka:
Zuzana Polačková, Prognostický ústav Centra spoločenských
a psychologických vied SAV, v.v.i.

Autorský tím:
Vladimír Baláž, Prognostický ústav Centra spoločenských
a psychologických vied SAV, v.v.i.
Mária Filipová, nezávislá expertka
Tomáš Jeck, Ekonomický ústav SAV, v.v.i.
Mária Machajdíkova, nezávislá expertka
Juraj Mikuš, Fakulta manažmentu Univerzity Komenského v Bratislave
Zuzana Polačková, Prognostický ústav Centra spoločenských
a psychologických vied SAV, v.v.i.
Zuzana Pastirčák Duchová, nezávislá expertka
Adriana Strečanská, nezávislá expertka
Boris Strečanský, Inštitút európskych štúdií a medzinárodných vzťahov
Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave

Recenzenti:
Eva Pongrácz, Ekonomická univerzita v Bratislave
Alexander Mušinka, Prešovská univerzita v Prešove

Grafická úprava:
Stanislav Masár, 2023

Tlač:
SLOVENSKÁ CHRÁNENÁ DIELŇA s.r.o., r.s.p.

ISBN: 978-80-89837-93-9

Úvod	6
1. Sociálne podnikanie na Slovensku ako vynárajúce sa organizačné pole <i>Boris Strečanský, Adriana Strečanská</i>	17
1.1. Úvod	18
1.2. Teoretické a konceptuálne východiská	19
1.2.1. Hybridnosť ako esenciálna charakteristika sociálneho podnikania	20
1.2.2. Koncept organizačného poľa a jeho možný prínos pre analýzu sociálneho podnikania	22
1.3. Dáta	26
1.4. Vynáranie sa organizačného poľa sociálneho podnikania na Slovensku	28
1.4.1. Aktéri sociálneho podnikania na Slovensku	29
1.4.2. Podporné organizácie/programy	33
1.4.3. Povaha vzťahov v organizačnom poli sociálneho podnikania na Slovensku	37
1.4.4. Strategická akcia a inštitucionálni podnikatelia	40
1.4.5. Sociálne podnikanie, mediálny diskurz a jazyk	42
1.4.6. Rituály a udalosti	53
1.4.7. Zdroje	55
1.4.8. Zhrnutie: štruktúrovanie organizačného poľa sociálneho podnikania na Slovensku	57
1.5. Záver	59
1.6. Literatúra	61
2. Sociálne podnikanie na Slovensku perspektívou prieskumu Globálny monitor podnikania <i>Juraj Mikuš</i>	65
2.1. Úvod	66
2.2. Teoretické vymedzenie a výskumy zamerané na sociálne podnikanie	68

2.3. Metodika	71	4.4. Príklady v oblasti modelovania súbehu sociálneho podnikania a sociálnych služieb	159
2.4. Výsledky a diskusia	74	4.4.1. Dobrý pastier – Kláštor pod Znievom, o.z.	160
2.4.1. Podnikateľský potenciál	74	4.4.2. Podnik medzitru práce, n.o., r.s.p., Banská Bystrica	163
2.4.2. Podnikateľská aktivita	76	4.5. Závery a odporúčania	168
2.4.3. Motivácia pre začatie podnikania	80	4.6. Literatúra	170
2.4.4. Vybrané aspekty podnikania	83		
2.5. Odporúčania a záver	88		
2.6. Literatúra	90		
3. Kľúčové sociálne a ekonomické efekty registrovaných sociálnych podnikov	93	5. Sociálne podnikanie a kultúra	171
<i>Vladimír Baláž, Tomáš Jeck a Zuzana Polačková</i>		<i>Zuzana Pastirčák Duchová</i>	
3.1. Sociálne podniky vo svete – koncepty a meranie efektov	94	5.1. Základná orientácia v problematike	172
3.1.1. Evolúcia konceptu sociálnych podnikov	94	5.2. Kultúra ako súčasť sociálnej ekonomiky	177
3.1.2. Meranie ekonomických a sociálnych prínosov sociálnych podnikov	97	5.3. Aktuálny stav a trendy vo fungovaní nezriadovanej kultúry na Slovensku	179
3.2. Výskum aktivít a sociálnych a ekonomických efektov slovenských sociálnych podnikov	101	5.4. Potreba podporného systému a výzvy sociálneho podnikania v kultúre	186
3.2.1. Charakteristiky registrovaných sociálnych podnikov	101	5.5. Sumár hlavných odporúčaní pre zlepšenie situácie	192
3.2.2. Výsledky prieskumu	108	5.6. Literatúra	197
3.3. Faktorová a regresná analýza	114		
3.3.1. Faktorová analýza	114		
3.3.2. Regresná analýza	115		
3.4. Záver: hlavné výsledky, limitácie a odporúčania pre ďalší výskum	124		
3.5. Literatúra	126		
4. Potenciál sociálneho podnikania v podpore sociálnych služieb	139		
<i>Mária Filipová a Mária Machajdíkova</i>			
4.1. Úvod	140		
4.2. Sociálne služby v prizme sociálneho podnikania	141		
4.3. Možnosti prepojenia sociálneho podnikania a poskytovania sociálnych služieb na Slovensku	145		
4.3.1. Sociálne služby	145		
4.3.2. Sociálne podnikanie	149		
4.3.3. Prieniky a bariéry v legislatívnych východiskách	151		

Úvod

Označenie „sociálne podnikanie“ pre mnohých znamená spojenie dvoch slov protirečiaceho významu, pričom substantívum „podnikanie“ vylučuje adjektívum „sociálne“ a opačne.

Historická skúsenosť a aktuálna prax mnohých krajín však poskytujú dostatok dôkazov o tom, že podnikateľská aktivita uplatňujúca všetky princípy podnikania môže slúžiť aj v prospech eliminácie širokého spektra spoločenských výziev a môže byť realizovaná za účelom dosahovania pozitívnych spoločenských vplyvov.

V ostatnom období sa vo verejnom i spoločensko-vednom diskurze často používa termín polykríza. Tento definuje stav paralelne prebiehajúcich kríz, ktorý je charakteristický nielen pre globálnu úroveň, ale v ostatných rokoch života aj pre Slovensko. Kríza spôsobená pandemiou ochorenia Covid-19, bola prekrytá krízami indukovanými ruskou agresiou na Ukrajine, utečeneckou krízou, energetickou krízou, následne inflačnou krízou atď. Kombinácia a fluidné prekrývanie viacerých kríz významnou mierou ovplyvňuje spôsob určovania priorít v krajine a vyžaduje redefiníciu tradičných nástrojov a postupov rozvoja, medzi inými aj podnikania a sociálnej pomoci, čím sa často do popredia dostáva práve úloha a potenciál sociálneho podnikania.

Sociálne podnikanie je v medzinárodnom, legislatívnom alebo akademickom diskurze ukotvené v rámcoch sociálnej ekonomiky. Výnimkou nie je ani Slovensko, čoho dôkazom je i základná legislatívna norma regulujúca sociálne podnikanie, ktorým je Zákon o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch. Tento sociálne podniky definuje ako subkategóriu sociálnej ekonomiky. Uvedená legislatívna norma subjekty sociálnej ekonomiky okrem iného definuje aj prostredníctvom právnej formy, pričom uvádza všetky základné právne formy neziskového sektora.

Zmena štátneho režimu a proces demokratizácie prebiehajúci v deväťdesiatych rokoch minulého storočia, ktorého dôležitým znakom bolo uznanie slobody združovania, predstavovali kľúčové podmienky umožňujúce vznik a nárast počtu občianskych združení, nadácií a ďalších subjektov v priestore, ktorý sa v niektorých európskych krajinách (Francúzsko, Španielsko, Írsko) zvykol už vtedy označovať aj pojmom sociálna ekonomika.

Terminológiu sociálnej ekonomiky následne prebral aj diskurz vedený na európskej úrovni a termín „sociálna ekonomika“ sa v miléniovom období začal častejšie objavovať aj vo verejných politikách Európskej únie, ktoré tematizovali sociálnu ekonomiku ako jeden z nástrojov pre zmierňovanie sociálnych nerovností, nezamestnanosti a problémov sociálneho vylúčenia či ako spôsob fungovania európskeho sociálneho modelu. Diskusia okrem iného reagovala aj na potrebu zosúladovania potrieb trhovej ekonomiky, ktorá v tom čase čelila výzvam globálnej ekonomickej krízy.

Je možné tvrdiť, že priebeh diskusie časovo koreloval s obdobím vstupu Slovenska do Európskej únie, vďaka čomu sa potenciál a úloha sociálnej ekonomiky začali tematizovať aj na Slovensku. Spoločenské a sociálne problémy Slovenska z prvej dekády nového milénia, ako štrukturálna nezamestnanosť a z nej plynúca vysoká miera dlhodobej nezamestnanosti, významné regionálne rozdiely, či alarmujúca situácia ľudí z marginalizovaných rómskych komunit, teda problémy, ktoré stále pretrvávajú, prispeli ku akceptácii terminológie sociálnej ekonomiky aj vo verejných politikách. Aj keď v tom čase sa pojmy „sociálna ekonomika“ a „sociálne podnikanie“ používali na synonymickej úrovni a často sa zamieňali.

Ak hľadáme odpoveď na otázku v akom kontexte sa nachádza sociálne podnikanie na Slovensku dnes, nevyhnutne musíme reflektovať spôsob naplňania jeho role a povahy voči aktuálnym spoločenským výzvam. Ako uvádza nedávna štúdia stavu sociálneho podnikania na Slovensku, aktuálne dominujúca verzia sociálneho podnikania má svoje špecifické charakteristiky, ktoré odrážajú vývoj sociálneho podnikania ako i vplyvy, ktoré ho formovali za posledných 15 rokov. Ide najmä o i.) zameranie na pracovnú integráciu, čo je dané akceptovaním (užšie poňatého) konceptu sociálneho podnikania len ako nástroja pre rozvoj zamestnanosti, ii.) nízku prítomnosť subjektov neziskového sektora v priestore registrovaných sociálnych podnikov, iii.) pretrvávajúce regionálne socio-ekonomické disparity, čo je možné vnímať skôr ako kontextuálnu charakteristiku, než vlastnosť sociálneho podnikania a iv.) fenomén obecných sociálnych podnikov (Polačková, 2022).

Viacere hlasy tvrdia, že rozvoj sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania na Slovensku bol stimulovaný zvonka, teda medzinárodným kontextom a takzvané „zhora“ (Placek et al., 2021). Za externý stimul je možné považovať aj vplyv Európskeho sociálneho fondu, ktorý trendy rozvoja sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania na Slovensku významne ovplyvňuje.

Na druhej strane, relatívne rozvinutý organizačný priestor tretieho sektora, najmä neziskových organizácií poskytujúcich verejnoprospešné služby a občianskych združení, ktorý sa prejavuje nielen vo forme dovnútra orientovanej záujmovej činnosti, ale aj ako aktér verejnej politiky a poskytovateľ služieb, jednoznačne tvrdenia o externých spúšťačoch rozvoja sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania spochybňuje.

Reflexiu a analýzu fenoménu sociálneho podnikania na Slovensku nie je možné abstrahovať ani od medzinárodného kontextu a diskurzu, ktorý sa o sociálnom podnikaní vedie v zahraničí. Ako už bolo uvedené, v hrubom rozlíšení v rámci Európy sa sociálne podnikanie tematizuje na pôdoryse sociálnej ekonomiky, konceptoch solidárnej ekonomiky ale aj sociálnych inovácií.

Obsahové naratívy prítomné v znalostných a výskumných prostrediach¹ venujúcich sa téme sociálnej ekonomiky rámcujú rolu sociálnej ekonomiky v štyroch hlavných smeroch: environmentálna a sociálna udržateľnosť, sociálno-trhové hospodárstvo, digitálna a zelená tranzícia, sociálna kohézia a depolarizácia. Sociálne podnikanie sa teda dá považovať v európskom kontexte za nástroj odpovedajúci na výzvy v týchto štyroch oblastiach.

Európske verejné politiky tematizujúce sociálne podnikanie sa dotýkajú rozvoja mikro-podnikov, malého a stredného podnikania a sociálnych inovácií s ambíciou hľadania riešení a ich škálovania. Kľúčovým je Európsky akčný plán pre sociálnu ekonomiku schválený Európskou komisiou v roku 2021, ktorý sa zameriava na posilnenie sociálnych investícií, podporu aktérov sociálnej ekonomiky rozbiehať, škálovať, inovovať a vytvárať pracovné miesta cez tvorbu vhodných rámcových podmienok pre sociálnu ekonomiku, podporu rozvoja kapacít a zvyšovanie povedomia o hodnote sociálnej ekonomiky a jej potenciálu (Európska komisia, 2021).

Ako vyplýva z vyššie uvedeného, jednou z tém, ktorá sa často v kontexte sociálneho podnikania spomína resp. ako sa sociálne podnikanie aktuálne rámcuje, je téma sociálnych inovácií. V definícii Európskej komisie sú sociálne inovácie nové idey, ktoré odpovedajú na spoločenské potreby,

1 vid' diskurz vedený výskumnými sieťami ako EMES, CIRIEC, EURICSE, REVES

vytvárajú nové vzťahy a spôsoby spolupráce.² Môžu mať charakter produktov, služieb alebo modelov spolupráce riešiacej nenaplnené potreby efektívnejšie ako doteraz. Je potrebné zdôrazniť, že sociálne inovácie sú jedným z konceptov, ktorý spoluvytvárajú rámec pre sociálnu ekonomiku avšak, sociálne inovácie nie sú automatickým synonymom pre sociálne podnikanie. Ide teda o príbuzný koncept, ktorý sa nedá stotožniť so sociálnym podnikaním, ale môže byť jeho súčasťou. Prístupy k sociálnemu podnikaniu zdôrazňujúce sociálne inovácie ako jeho hlavný prvok kladú väčší dôraz na iniciatívu jednotlivca, než na kolektívny charakter aktivity, neobmedzujú aktérov v prerozdelení zisku a nepožadujú demokratické resp. participatívne rozhodovanie v správe organizácie, tak ako to je vyžadované s prípadom sociálneho podnikania (Monzón & Chaves, 2019).

Je zrejmé, že fenomén sociálneho podnikania je v medzinárodnom kontexte predmetom aj definíčných diskusií a nejasností. Vyjasňovanie toho, čo je a čo už nie je, resp. čo by sa malo považovať za sociálne podnikanie a čo už nie, je sprievodným znakom novej sféry či sektora. Potreba klasifikácie a zaradovania do jednoznačných kategórií je daná imperatívnym meraním, zberu dát za účelom štatistického vykazovania a zaznamenávania ekonomických údajov, ako nevyhnutných podkladov pre vyhodnocovanie a rozhodovanie vo sfére verejnej politiky (Archambault, 2015). V heterogénnom prostredí Európskej únie naráža táto ambícia na problém rôznosti, ako sa tento fenomén

2 Definícia sociálnej inovácie je uvedená v Nariadení Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2021/1057 z 24. júna 2021, ktorým sa zriaďuje Európsky sociálny fond plus (ESF+) a zrušuje nariadenie (EÚ) č. 1296/2013. Toto nariadenie vo svojom článku 2 odseku 8 definuje sociálnu inováciu ako „činnosť, ktorá má z hľadiska svojich cieľov aj prostriedkov sociálny charakter, a to najmä činnosť, ktorá súvisí s vývojom a realizáciou nových myšlienok týkajúcich sa výrobkov, služieb, postupov a modelov, ktorá naplní sociálne potreby a zároveň vytvára nové sociálne vzťahy alebo spoluprácu medzi verejnými organizáciami, organizáciami občianskej spoločnosti alebo súkromnými organizáciami, čím je prospešná pre spoločnosť a zvyšuje jej schopnosť konať“. Medzinárodná literatúra naznačuje sedem najčastejších oblastí pre realizáciu sociálnych inovácií, ktorými sú:

- i. inštitucionálne kapacity a sociálne blaho,
- ii. demokracia a dôvera,
- iii. zručnosti a budúcnosť práce,
- iv. internetové technológie a interakcia on-line a off-line priestoru,
- v. nové finančné nástroje,
- vi. revitalizácia území,
- vii. globálne prepojenie.

prejavuje v jednotlivých krajinách v závislosti od rôznych režimov vzťahov medzi štátom a podnikateľským sektorom a štátom a neziskovým sektorom, ako aj od rôznych inštitucionálnych tradícií sociálneho štátu, povahy decentralizácie a ďalších faktorov. (Monzón & Chaves, 2019).

Na Slovensku sa v ostatnom období diskusia o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch často zužovala na priestor regulovaný Zákonom č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch. Je možné tvrdiť, že prijatie tejto právnej normy je pre rozvoj sociálnej ekonomiky a sociálnych podnikov všeobecne považované za jeden z najvýznamnejších momentov, vďaka ktorému sa podarilo stimulovať bezprecedentný rozvoj sociálneho podnikania. Avšak negatívnou externalitou je nevyvážený dôraz len na priestor registrovaných sociálnych podnikov, pričom na ostatné segmenty sociálnej ekonomiky, ktorými sú napr. „de-facto“ sociálne podniky (teda sociálne podniky, ktoré plnia všetky charakteristiky sociálneho podniku, avšak nemajú formálny štatút sociálneho podniku) sa v diskusii zabúda.

Publikácia, ktorú držíte v rukách, sa snaží viaceré z vyššie uvedených tém reflektovať. Publikácia pozostáva z piatich textov pripravených rôznymi autormi, expertami v oblastiach, z ktorých nie všetky sú na Slovensku automaticky vnímané ako inherentná súčasť sociálneho podnikania.

Prvá kapitola „Sociálne podnikanie na Slovensku ako vynárajúce sa organizačné pole“ (autori Boris Strečanský a Adriana Strečanská) pojednáva o organizačnom poli sociálnej ekonomiky. Teda o prostredí, v ktorom sa sociálne podnikanie pohybuje, a ktorého stav možnosti pre rozvoj sociálneho podnikania významne determinuje. Kapitola čerpá z tvrdenia, že stav sociálneho podnikania ovplyvňuje inštitucionálne prostredie, ktoré je definované tak reguláciami (teda okrem zákona regulujúceho fungovanie sociálnych podnikov aj predpismi, prostredníctvom ktorých sa presadzujú niektoré spoločenské normy a hodnoty), normami (teda implicitnými sociálnymi normami a očakávaniami toho, čo sa považuje za vhodné a primerané) ako i kognitívnym vedomím (teda zdieľanými presvedčeniami o povahe toho ako majú veci fungovať, interpretačnými rámcami a kategóriami, cez ktoré sa pomenúvajú hlavné prvky organizačného poľa a jazykom, ktorý sa pre pomenovanie vecí používa).

Autori vo svojej kapitole okrem analýzy stavu hlavných aktérov sociálneho podnikania, teda populácie sociálnych podnikov (bez ohľadu na fakt, či ide o registrované alebo neregistrované sociálne podniky) podporných programov/

organizácií, investorov a donorov, regulátorov a výskumných organizácií zameraných na výskum sociálneho podnikania, veľkú pozornosť venujú aj analýze jazyka, ktorým sa o sociálnom podnikaní komunikuje. Toto vykonávajú prostredníctvom podrobnej analýzy mediálnych výstupov realizovaných počas celého roka 2022 a počas vybraného týždňa v roku 2023. Pomocou analýzy takmer 2 500 článkov autori kapitoly ponúkajú sondu o mediálnom diskurze o sociálnom podnikaní realizovanom v slovenských médiách, pričom argumentujú, že nálada a obsah týchto mediálnych výstupov významným spôsobom formujú vnímanie sociálneho podnikania a tém, ktorých sa sociálne podnikanie na Slovensku dotýka.

Autori článku pri analýze inštitucionálneho prostredia odvážne prekračujú hranice registrovaných sociálnych podnikov a situáciu analyzujú aj prostredníctvom stavu neregistrovaných, teda tzv. de facto, sociálnych podnikov. Na základe zistení autori kapitoly argumentujú, že napriek evidentným úspechom v súvislosti s rozvojom sociálneho podnikania, organizačné pole sociálneho podnikania nie je na Slovensku ešte plne etablované a zápasí o svoju legitimitu, pričom zdroje jeho legitimacy sú širšie, než len súčasné legislatívne ukotvenie vyjadrené Zákonom č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch.

Druhá kapitola „Sociálne podnikanie na Slovensku perspektívou prieskumu Globálny monitor podnikania“ (autor Juraj Mikuš), opúšťa hranice definované terminológiou sociálnej ekonomiky a sociálnych podnikov a potenciál pre rozvoj sociálneho podnikania na Slovensku hľadá v prostredí bežného podnikateľského sektora, kde skúma ochotu podnikateľskej populácie reflektovať spoločenské dopady svojej podnikateľskej činnosti. Pre popis situácie autor využíva dostupné údaje z prieskumu Globálny monitor podnikania (GEM), ktoré zahŕňajú otázky týkajúce sa zohľadňovania spoločenského a environmentálneho dopadu a naplňovania cieľov trvalo udržateľného rozvoja. Kritici môžu namietat, že prezentované zistenia nereflektujú stav sociálneho podnikania ako takého, ale skôr ochotu podnikateľských subjektov uplatňovať princípy spoločensky zodpovedného podnikania. Na druhej strane, zistenia zozbierané v rámci reprezentatívnej vzorky podnikateľov ohľadom ich ochoty zohľadňovať spoločenské a environmentálne dopady svojej podnikateľskej aktivity sú výborným indikátorom potenciálnej kapacity tradičných podnikov posúvať sa smerom ku sociálnemu podnikaniu a vstúpiť do arény sociálnej ekonomiky.

Okrem unikátneho pohľadu na mieru citlivosti voči spoločenským výzvam v bežnom podnikateľskom prostredí, kapitola ponúka aj medzinárodnú komparáciu zistení a členenie zistení podmienené rôznymi štádiami podnikania.

Na rozdiel od druhej kapitoly, tretia kapitola s názvom „Kľúčové sociálne a ekonomické efekty registrovaných sociálnych podnikov“ (autori Vladimír Baláž, Tomáš Jeck a Zuzana Polačková) zostáva striktne v prostredí registrovaných sociálnych podnikov. Kapitola vychádza z originálneho autorského prieskumu, ako aj z analýzy existujúcich administratívnych dát. Zvlášť cenné je zohľadnenie údajov o finančnej kondícii registrovaných sociálnych podnikov, čo ponúka novú perspektívu pohľadu na problematiku. Vďaka realizovanému prieskumu prináša unikátne informácie ohľadom motivácie sociálne podnikateľ, plánov pre zamestnávanie ľudí reprezentujúcich špecifické cieľové skupiny, faktorov prežitia sociálnych podnikov alebo plánov rozvoja sociálnych podnikov. Získané dáta sú interpretované v kontexte existujúcich štatistických ukazovateľov ilustrujúcich hlavné charakteristiky registrovaných sociálnych podnikov z hľadiska veľkosti, veku, regiónu, odvetvia podnikania a druhu vlastníctva. Kapitola sa špecificky zaoberá kvantifikáciou ekonomických a sociálnych prínosov registrovaných sociálnych podnikov pre spoločnosť, ktoré spracováva matematicko-štatistickými metódami, čo v slovenskom prostredí ponúka novú informáciu. Kapitola prináša viaceré nové pohľady na oblasť registrovaných sociálnych podnikov na Slovensku a ponúka široké spektrum štatistických a analytických dát. Upozorňuje však aj na ďalšie aspekty, ktoré by s cieľom rozvoja a podpory sociálnych podnikov mali byť v budúcnosti skúmané a zohľadňované.

Posledné dve kapitoly pristupujú k problematike sociálneho podnikania prostredníctvom sektorovej špecifikácie. Európske štatistiky ohľadom podielu sociálneho podnikania na celkovej zamestnanosti, tvorbe HDP, inštitucionálnej hustote a spektre ďalších oblastí, často vykazujú hodnoty, ktoré z pohľadu Slovenska pre sektor sociálneho podnikania pôsobia nedosiahnuteľne. Avšak, zásadný rozdiel medzi situáciou v krajinách s rozvinutým a etablovaným sektorom sociálneho podnikania, ktoré v sledovaných oblastiach vykazujú vysoké pozitívne hodnoty a situáciou na Slovensku, je možné hľadať aj v rozsahu odvetví a typov subjektov, ktoré sú v súvislosti so sociálnym podnikaním zohľadňované. Príkladom štatisticky významných odvetví, ktoré vo vykazovaní dopadov sociálneho podnikania v zahraničí hrajú významnú úlohu, sú napríklad sociálne služby alebo vzdelávanie. Obe témy sa síce objavujú aj v zozname činností realizovaných sociálnymi podnikmi na Slovensku, tieto sa však objavujú najmä v súvislosti s pracovnou integráciou a inte-

gračnými sociálnymi podnikmi. Typ sociálneho podniku špecializovaného explicitne napr. na podporu vzdelávania, poskytovanie zdravotnej starostlivosti alebo poskytovanie sociálnej pomoci, pričom všetky z uvedených oblastí sú explicitne spomenuté aj v zozname spoločensky prospešných služieb uvedených v Zákone č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch, v slovenskom prostredí zatiaľ absentuje.

Dôvody, prečo tieto odvetvia v súvislosti so sociálnym podnikaním na Slovensku nezohrávajú dominantnú úlohu, možno hľadať v úzkej interpretácii sociálneho podnikania na Slovensku ako i v legislatívnej nekompatibilitosti relevantných právnych predpisov najmä v súvislosti s vysoko regulovanými oblasťami akými je napr. oblasť poskytovania sociálnych služieb.

Práve prepojeniu sociálnych služieb a sociálneho podnikania sa venuje štvrtá kapitola publikácie s názvom „Potenciál sociálneho podnikania v podpore sociálnych služieb“ (autorky Mária Filipová a Mária Machajdíkova). Táto jasne demonštruje prieniky sociálnych služieb a sociálneho podnikania, ale súčasne identifikuje aj prekážky pre systémovú podporu prepájania a využívania nástrojov sociálneho podnikania v prospech podpory sociálnych služieb. Text ponúka dva príklady, kedy sa napriek existujúcim prekážkam prepojenie darí realizovať. Napriek tomu, že uvedené príklady sa pohybujú v priestore pracovnej integrácie, čím môže byť posilnený nesprávny dojem o ultimátnom a nerozlučnom spojení sociálneho podnikania s pracovnou integráciou, pričom akékoľvek ďalšie služby a oblasti slúžia len v prospech podpory pracovnej integrácie, oba príklady jasne argumentujú v prospech silnejšieho ukotvenia sociálnych služieb v sociálnom podnikaní.

Posledná kapitola predkladanej publikácie s prozaickým názvom „Sociálne podnikanie a kultúra“ (autorka Zuzana Pastirčák Duchová) sa pohybuje v doposiaľ – z pohľadu sociálneho podnikania na Slovensku – nepreskúmanom teritóriu, ktorým je kultúra a tzv. centrá nezriadovanej kultúry. Text upozorňuje, že centrá nezriadovanej kultúry často reprezentujú najdestilovanejšie príklady sociálnych podnikov na Slovensku, so sociálnym podnikaním však spájané nie sú a ani samé sa ako sociálne podniky neidentifikujú. Ide o organizácie, obyčajne registrované v režime niektorej z právnych foriem neziskového sektora, ktoré obyčajne vznikli „zdola nahor“ ako neformálne občianske iniciatívy vyznávajúce princípy občianskej angažovanosti a solidarity. Charakteristikou centier nezriadovanej kultúry je ich celoročná činnosť, viaczdrojové financovanie, pričom významnú časť rozpočtu tvoria práve príjmy z predaja tovarov a služieb. V prípade centier nezriadovanej kultúry ide najmä

a produkciu podujatí v oblasti kultúry. Pre centrá nezriadovej kultúry je tiež vlastné, že nevznikajú za účelom zisku, ich riadenie je participatívne a často viacúrovňové. Je teda možné jednoznačne tvrdiť, že centrá nezriadovej kultúry predstavujú sociálne podniky v ich najčistejšej forme a definícii. Okrem naplnenia formálnych kritérií sociálneho podnikania, centrá nezriadovej kultúry často prekračujú hranice produkcie kultúrnych podujatí a svojou činnosťou často zabezpečujú spektrum podujatí vzdelávacích, plnia funkciu komunitného centra, podnikateľského inkubátora, často poskytujú bezpečný priestor pre najrôznejšie menšiny a hlavne svojou prítomnosťou často inšpirujú ďalších, ktorí chcú do arény sociálneho podnikania (bez toho, aby používali terminológiu sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania) vstúpiť. Prax naznačuje, že výrazný rozdiel medzi centrami nezriadovej kultúry a veľkou časťou registrovaných sociálnych podnikov je aj v otázke rastu. Zatiaľ čo zistenia uvedené v tretej kapitole tejto publikácie indikujú záujem registrovaných sociálnych podnikov o rast či v zmysle počtu zamestnancov alebo spektra činností, centrá nezriadovej kultúry túto ambíciu obyčajne nemajú; pred rozširovaním vlastnej organizácie často uprednostňujú vznik novej organizácie vedenej inou skupinou ľudí, s ktorou však intenzívne spolupracujú. V diskurze o sociálnej ekonomike a sociálnom podnikaní je tento prístup oceňovaný najmä v súvislosti s pozitívnym vplyvom na budovanie funkčného ekosystému sociálneho podnikania, podpory exogénneho sociálneho kapitálu a v neposlednom rade aj podpory komunity definovanej či v zmysle fyzického sídla alebo v zmysle záujmovej skupiny.

Pridanou hodnotou centier nezávislej kultúry v kontexte sociálneho podnikania je okrem iného ich schopnosť plniť tzv. „spin-off“ funkciu, sú teda schopné umožniť proces, v ktorom sa centrom nezriadovej kultúry zastrešená iniciatíva postupne stáva samostatným subjektom schopným samostatného fungovania, ktorý na seba nabaľuje ďalšie iniciatívy, pričom rast tohto subjektu neohrozuje pôvodného aktéra, teda centrum nezávislej kultúry.

Ambíciou publikácie, ktorá ponúka päť autorských textov skúmajúcich fenomén sociálneho podnikania na Slovensku z rôznych perspektív, je poskytnúť plastickú snímku situácie sociálneho podnikania na Slovensku v období piatich rokov po prijatí samostatnej legislatívy týkajúcej sa sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania.

Limitom akejkoľvek snímky je neschopnosť zachytiť celý obraz, vždy ide o len výrez. Napriek tomu, že sa snažíme zachytiť čo najviac, diapazón objektívu, aj keď širokouhlého, je vždy limitovaný. Na snímke, ktorú ponúkame,

veríme, že nechýba hlava alebo nohy zobrazovaného, chýba však veľa rôznych situácií, v ktorých sa zobrazovaný ocitol, a ktorých poznanie dokáže lepšie interpretovať výraz, ktorý na tvári zobrazovaného vidíme.

Publikácia sa nedotýka tém ako napríklad význam sociálneho podnikania v podpore identity miesta, rozvoja komunit, regionálneho rozvoja, emancipácii žien a širokého spektra menšín, nepojednáva o využívaní digitalizácie a umelej inteligencie v podpore sociálneho podnikania, fenoméne tzv. „intrapreneurship“, teda prepájania tradičných podnikateľských subjektov so sociálnymi podnikmi a ďalšími subjektami sociálnej ekonomiky, o význame sociálneho podnikania v mitigácii negatívnych dopadov zmeny klímy.

V publikácii nie sú pojednávané ani témy dodávateľsko-odberateľských sietí, prenosu know-how, vplyvu sociálneho kapitálu na úspech sociálneho podniku. Nedotýka sa ani neúspechov a výziev, ktorým rozvoj sociálneho podnikania na Slovensku čelí, a ktoré sa týkajú najmä absencie vzdelávacích a informačných kampaní a nízkej miere povedomia o koncepte sociálneho podnikania, vysokej prítomnosti tzv. „creamingu“ v zamestnávaní znevýhodnených a zraniteľných zamestnancov integračných sociálnych podnikov, teda situácie, kedy sú zamestnávaní najmä tí, ktorí sú najlepšie pripravení a tí, na ktorých je naviazaná najvyššia miera externej finančnej podpory, pričom nie vždy títo predstavujú skupinu najviac núdznych uchádzačov o zamestnanie. Medzi výrazné zlyhania možno zaradiť aj nie dobre zvládnutú schému investičnej pomoci realizovanú v období rokov 2020-2022 alebo nízky záujem iných rezortov o podporu sociálneho podnikania.

Na druhej strane, tento text určite nechce byť výpočtom neúspechov. Práve naopak. Tento text ako i celá publikácia má byť oslavou toho, čo sa v ostatnom období v súvislosti s rozvojom sociálneho podnikania na Slovensku podarilo dosiahnuť. Fakt, že táto publikácia existuje, je dôkazom rastúceho záujmu o tému a posilnenia témy tak v politickom, spoločenskom ako i akademickom diskurze, ktorý na Slovensku prebieha.

Vyššie je uvedená analógia so snímkou a neschopnosťou i tej najlepšej snímky zachytiť širokú skutočnosť, nakoľko každá snímka je schopná zachytiť len určitý výsek obrazu. Tento limit je však možné prekonať pomocou série snímok, z ktorých každá je zameraná na špecifický výsek alebo aspekt zobrazovanej reality.

Veríme, že táto publikácia je len prvou so širšej série ďalších snímok, z ktorých každá svoj pohľad zacieli na iný aspekt sociálneho podnikania. Tým bude podporená vedomostná báza a poznanie v téme, na základe čoho bude možné vedome a s pomocou exaktných dát stimulovať ďalší rozvoj celého ekosystému sociálneho podnikania na Slovensku a plnohodnotne ho etablovať v európskych štruktúrach zameraných na podporu sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania.

Literatúra

- Archambault, E. (2015). Organizing the Field of the Social Economy. The Social Economy and its Classification. In M. J. Bouchard & D. Rous-selière (Eds.), *The weight of the social economy: An international perspective*. P.I.E. Peter Lang.
- Európska komisia (2021). *Social Economy Action Plan—Employment, Social Affairs & Inclusion—European Commission*. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1537&langId=en>
- Monzón, J. L., & Chaves, R. (2019). *Recent Evolutions of the Social Economy in the European Union: Executive summary* (CIRIEC Working Papers 2019/02; CIRIEC Working Papers, Vol. 2019/02). CIRIEC. <https://doi.org/10.25518/ciriec.wp201902>
- Placek, M., Vacekova, G., Svidronova, M. M., Nemeč, J., & Korimova, G. (2021). The evolutionary trajectory of social enterprises in the Czech Republic and Slovakia. *Public Management Review*, 23(5), 775–794. <https://doi.org/10.1080/14719037.2020.1865440>
- Polačková, Z. (2022). *Kontext a výzvy sociálneho podnikania na Slovensku*. Implementačná agentúra MPSVR SR. <https://socialnaekonomika.gov.sk/wp-content/uploads/2022/09/Rocna-suhrnna-sprava-o-rozvoji-SE-v-SR-2019-Kontext-a-vyzvy-socialneho-podnikania-na-Slovensku.pdf?csrt=616482319382744442>

Sociálne podnikanie na Slovensku ako vynárajúce sa organizačné pole

Boris Strečanský,
Adriana Strečanská

Úvod

Rámcovým cieľom tohto textu je prispieť k hlbšiemu porozumeniu dynamicky rozvíjajúceho sa fenoménu sociálneho podnikania na Slovensku pri zachytení jeho „vynárajúceho sa“ charakteru a špecifických prvkov, ktoré sú dôležité v jeho postupnom etablovaní sa v slovenskom inštitucionálnom prostredí.

Nástrojom na dosiahnutie tohto cieľa je analýza sociálneho podnikania v súčasnej podobe na Slovensku s využitím inštitucionálnej teórie a konceptu organizačného poľa (DiMaggio & Powell, 1983). Tézu, ktorú sa tu predkladaný príspevok snaží rozvinúť, je, že organizačné pole sociálneho podnikania na Slovensku má charakter vynárajúceho sa organizačného poľa, ktoré nie je ešte plne etablované a zápasí o svoju legitimitu pričom zdroje jeho legitimity sú širšie, než len súčasné legislatívne ukotvenie. Výzvou pre etablovanie sa sociálneho podnikania je nielen jeho evolučná mladosť, ale aj jeho esenciálna hybridnosť, ktorá sa prejavuje vo viacerých dimenziách. Práve analýza s využitím konceptu organizačného poľa umožňuje zachytiť jednak zdroje legitimity v procese vynárania sa tohto poľa a zároveň odlišiť hybridnosť ako konštitutívnu vlastnosť tohto poľa. Tento príspevok sa venuje sociálnemu podnikaniu ako podmnožine širšieho priestoru sociálnej ekonomiky. Neobhaja ambíciu jedno-jednoznačnej klasifikácie sociálneho podnikania, ktorá sa často objavuje v politikách či teórii. Reflektuje hybridnosť sociálneho podnikania z viacerých hľadísk a pokúša sa ju kriticky zhodnotiť. Súčasťou zhodnotenia je aj diskusia o nejasnosti organizačných hraníc vymedzujúcich sociálne podnikanie.

Teoretické a konceptuálne východiská

Širšia definícia definuje sociálne podnikanie ako akúkoľvek súkromnú aktivitu vykonávanú vo verejnom záujme, realizovanú podnikateľskou stratégiou pričom jej hlavným účelom nie je maximalizácia zisku, ale dosahovanie istých ekonomických a sociálnych cieľov a ktorá má kapacitu prinášať inovatívne riešenia problémov sociálneho vylúčenia a nezamestnanosti (OECD/EU, 2013). Európska únia definuje sociálny podnik ako prevádzkovateľa pôsobiaceho v kontexte sociálnej ekonomiky, ktorého hlavným cieľom je dosahovanie sociálneho dopadu/vplyvu na rozdiel od dosahovania zisku pre vlastníkov resp. akcionárov prevádzkovateľa. Sociálny podnik poskytuje tovary a služby na trhu podnikateľským a inovatívnym spôsobom a využíva svoje zisky na dosahovanie spoločensky-prospešných cieľov. Je spravovaný otvorene a zodpovedne a najmä do svojho spravovania zapája zamestnancov, spotrebiteľov a stakeholderov, ktorí sú ovplyvnení jeho obchodnými aktivitami (EU, 2016).

Súčasná slovenská legislatíva (zákon 112/2018 Z. z.) na rozdiel od minulej z r. 2008 definuje sociálny podnik v zhode s vyššie uvedenými definíciami, t. j. širšie ako bol definovaný predtým, pričom zdôrazňuje merateľnosť pozitívneho sociálneho vplyvu, sústavnosť podnikania resp. hospodárskej činnosti, pričom dodáva, že spôsob vykonávania hospodárskej činnosti je pri hodnotení pozitívneho sociálneho vplyvu ekvivalentný k ich povahe a požaduje reinvestovanie 50 % zisku na dosiahnutie hlavného účelu. Zároveň sa definícia sociálneho podniku neviaže na konkrétnu formu právnickej osoby a ani ju sama osebe nepredstavuje. Ide o kvalitatívnu charakteristiku, pre ktorú je na úrovni národnej legislatívy vytvorený špecifický režim.

Vzhľadom k tomu, že ide o relatívne novú úpravu, je prirodzené, že toto pomenovanie sa nepoužíva presne. Na druhej strane samotný fenomén sociálneho podnikania v sebe obsahuje isté napätie a nejednoznačnosť, ktorá prispieva k jeho pojmovej neurčitosti.

Hybridnosť ako esenciálna charakteristika sociálneho podnikania

Sociálne podnikanie ako koncept predstavuje problém praktický aj teoretický. Praktický v tom zmysle, ako dosahovať sociálnu/spoločenskú zmenu s využitím podnikateľského prístupu, resp. ako zosúladiť rôzne inštitucionálne logiky – spoločenskú a trhovú v prevádzke jednej organizácie a v produkcii jedného produktu či služby. Ako ich vysvetliť a predstaviť v prostredí, v ktorom dominuje zažitá logika trhu resp. trhová inštitucionálna logika alebo naopak, logika netrhová, zameraná na tvorbu spoločenskej/verejnej hodnoty.

Zároveň predstavuje aj problém teoretický – t. j. ako uchopiť tento priestor/činnosť/zámer teoreticky a pojmovo, ako ho správne popísať a ako ho v pozitívnom zmysle slova inštrumentalizovať napr. vo verejných politikách pre tvorbu verejnej hodnoty.

Problém sociálneho podnikania sa tak následne prejavuje aj v neostroti hraníc jednak v praxi – čo sa ako deje vnútri organizácie a tiež v teórii, t. j. čo sa za sociálne podnikanie dá považovať z pohľadu sociálneho výskumu a analýzy alebo z pohľadu legislatívno-administratívnej praxe. Preto aj samotné definovanie sociálneho podnikania je stále jedným z problémov, keďže rôzni stakeholderi definujú sociálne podnikanie rôznym spôsobom resp. ho inak vnímajú. Inak je definované sociálne podnikanie v zákone, inak sa šíri jeho porozumenie vo verejnom priestore, inak sa chápe v rôznych sociálnych a profesijných prostrediach či geografiách.

Sociálne podnikanie ako fenomén, ktorý sa prejavuje rôznymi spôsobmi, tak v sebe obsahuje to, čo sa dá nazvať „hybridnosť“. Táto hybridnosť sa prejavuje vo viacerých oblastiach. Pod hybridnosťou môžeme rozumieť prelínanie sa dvoch či viacerých navzájom rozdielnych charakteristík, vlastností či funkcií, pričom platí, že zároveň sú súčasťou jedného celku, jednej entity. V prípade sociálneho podnikania ide o hybridnosť v poslaní, ktoré spája sociálne poslanie s ekonomickou životaschopnosťou. Taktiež ide o hybridnosť v spôsobe rozhodovania a vnútornej správe, ktorá kombinuje kolektívny prvok (účasť zamestnancov na rozhodovaní) s étosom podnikania, ktorý v sebe obsahuje dynamiku, líderstvo a podnikavosť, ktoré sú často spájané s jednotlivcom. Ďalším príkladom hybridnosti konceptu sociálneho podnikania je, že poskytovaná služba či produkt sociálneho podniku nie je jeho

jediným účelom, ale samotný výkon tejto práce, zamestnanie, rozvoj zamestnancov, je takisto v niektorých prípadoch účelom sociálneho podniku. V neposlednom rade sú sociálne podniky hybridné aj z hľadiska finančných zdrojov, s ktorými pracujú a ktoré získavajú. Či už tým, že vytvárajú nové trhy alebo tým, že využívajú zdroje verejné, nadačné, či inak neziskové. Pozri (Agafonow, 2014; Battilana et al., 2015; Helmsing, 2015; PACHE & SANTOS, 2013; Stephan et al., 2015).

Okrem týchto všeobecných znakov, hybridnosť sociálneho podnikania sa prejavuje aj v konkrétnej situácii na Slovensku. Ako príklad môžeme uviesť, že v kontexte diskurzu o sociálnom podnikaní sa na jednej strane spomínajú obecné sociálne podniky (ktoré sú entitami verejného sektora a teda v zmysle etablovaných definícií – nielen tej vychádzajúcej z platného zákona – nespĺňajú kľúčovú charakteristiku, a to súkromnú povahu takejto aktivity) a naopak, niektorí autori upozorňujú, že niektoré súkromné organizácie (pôsoiace v neziskovom sektore), ktoré by aj spĺňali kritériá konceptu sociálneho podnikania sa v kontexte tohto diskurzu nespomínajú, resp. nemajú ambíciu sa tak pomenovať. (Machničová & Chreneková, 2020; Polačková, 2022).

Koncept organizačného poľa a jeho možný prínos pre analýzu sociálneho podnikania

O organizačnom poli sa hovorí vtedy, keď sa hovorí o „odvetví“, „sektore“ alebo „priestore“, hoci neplatí to vždy. Organizačné pole vzniká a formuje sa, vynára sa z heterogénneho organizačného prostredia vtedy, keď si utvára špecifické, avšak spoločné znaky, identitu, zdieľané vlastné porozumenie i spoločné porozumenie prostredia. Toto je východisko pre analýzu sociálneho podnikania na Slovensku.

Organizačné pole sa teda dá chápať ako oblasť, ktorá si vytvára spoločnú organizačnú identitu, ktorej aktéri vykonávajú rôzne funkcie a fungujú vo vzájomných vzťahoch resp. v rámci jednej siete, či viacerých sietí. Čiže ide o množinu rôznych aktérov, ktorí napriek tomu, že vykonávajú v rámci svojho organizačného poľa rôzne funkcie, sú jeho súčasťou a identifikujú sa s ním. Zároveň ide o skupinu organizácií, na ktorú vplývajú inštitucionálne sily prostredia, ako sú písané i nepísané normy a regulácie. Na povahu organizačného poľa vplývajú tiež kooperatívne i kompetitívne vzťahy medzi organizáciami, ktoré v ňom pôsobia i spoločné aktivity viacerých organizácií, ktoré sa rozhodli riešiť spoločné výzvy, ktorým organizačný priestor ako celok čelí.

Je to tiež priestor, v ktorom sa formulujú záujmy a kde sa utvára spoločné porozumenie. Vzťahový priestor umožňuje interakcie medzi aktérmi navzájom (Wooten & Hoffman, 2017) pričom aktérov v organizačnom poli spája vyššia miera vzájomnej interakcie, než s inými. Zároveň je to priestor pre strategickú akciu, ktorá môže reprodukovať status quo alebo ho meniť (Fligstein & McAdam, 2011). Organizačné pole nemusí byť nevyhnutne homogénny priestor. Môžu v ňom pôsobiť viaceré inštitucionálne logiky paralelne vedľa seba, niektorí aktéri môžu byť viac na periférii než v centre, iní môžu spochybňovať legitimitu druhých a pod. Niektorí aktéri môžu mať povahu tzv. *inštitucionálnych podnikateľov*, ktorí zohrávajú významnejšiu rolu v ovplyvňovaní diskurzu, budovaní legitimacy či definovaní noriem, ktoré ovplyvňujú správanie sa jednotlivých aktérov v organizačnom poli. (Wooten & Hoffman, 2017). V neposlednom rade, organizačné pole nie je len metafora priestoru, ktorý je statický a ktorý vytvára izomorfný tlak na svojich členov, ale aj metafora relačného priestoru, ktorý sa stále mení a je v pohybe.

Z pohľadu sociálneho alebo organizačného výskumu predstavuje koncept organizačného poľa analytický nástroj umožňujúci porozumieť novým fenoménom sociálnej skutočnosti, ako sú v našom prípade sociálne podniky, ich správanie a fungovanie. Náhľad na sociálne fenomény optikou organizačného poľa má praktické dôsledky na každodennú prevádzku, či už v definovaní možností rozvoja samotného poľa a hľadania možností spolupráce medzi rôznymi aktérmi, v procese tvorby poznania či v manažmente stakeholderov. Koncept poľa pomáha porozumieť, kto sú relevantní aktéri, akú majú povahu a funkcie, akú povahu majú inštitucionálne logiky, ktorými sa riadia a tiež, do akej miery je dnešná podoba aktérov tvoriacich organizačné pole produktom inštitucionálneho prostredia a do akej miery – ako aktéri vynárajúceho sa organizačného poľa – toto prostredie ovplyvňujú. Koncept organizačného poľa je tiež užitočný na zachytenie zmien v obdobiach, kedy vzniká nové odvetvie a snaží sa etablovať v existujúcom systéme, či vytvárať si vlastnú kolektívnu racionalitu a akciu. To je aj prípad sociálneho podnikania na Slovensku.

Organizačné pole sa mení a vyvíja. V rannej fáze sa dá hovoriť o *vynárajúcom* sa organizačnom poli. Znamená to, že sa vytvára jazyk a terminológia, vyjasňujú sa roly jednotlivých aktérov. Organizujú sa rôzne podujatia, ktoré konfigurujú role, vplyv a pozíciu jednotlivých aktérov, niektorí nadobúdajú dominantné postavenie a zásadne vplývajú na povahu tohto poľa. Organizácie sa menia, prispôsobujú rôznym tlakom podľa toho, čo je dôvodom toho tlaku a aká je jeho povaha (regulačná, normatívna) a zachovávajú si (alebo nie) svoju rôznorodosť. V procese vynárania sa organizačného poľa dochádza k jeho štrukturácii (DiMaggio & Powell, 1983, Lawrence & Suddaby, 2006, Anand & Jones, 2008, Wooten 2016, Zapp & Powell, 2016). Zároveň vynárajúce sa organizačné pole ovplyvňujú aj vyššie spomínaní inštitucionálni podnikatelia – t. j. tí aktéri, ktorí nadobúdajú dominantné postavenie a tvarujú spätne inštitucionálne prostredie.

V procese vývoja organizačného poľa dochádza k procesu jeho štrukturácie, ktorá má nasledovné dimenzie: a) miera interakcií medzi organizáciami, b) jasné určenie dominantných hráčov, vrátane koalícií medzi organizáciami, c) miera informovanosti a d) zdieľanie spoločného povedomia o svojom poslaní (DiMaggio & Powell, 1983). Charakteristiky zrelého poľa sú podľa týchto autorov definované vysokým stupňom interakcií medzi aktérmi, jasne definovanými štruktúrami a jasným povedomím svojho účelu. Vynárajúce sa organizačné polia majú tieto charakteristiky menej prítomné. Nie je jasná vlastná identita a zdieľané povedomie o svojom poslaní, miera interakcií je

nízka a štruktúry organizovania sú nevyhranené. Faktory štruktúrovania organizačného poľa podľa Zapp & Powella sú v progredujúcom usporiadaní nasledovné: a) existencia predchádzajúcich štruktúr, b) inovácia / šok / idea, c) politická vôľa a zdroje, d) systém presvedčení a spoločná identita, e) inštitucionalizácia organizačného poľa. Ako prebieha vývoj od a) po e) v čase, tak sa zvyšuje dôvera medzi jednotlivými aktérmi a zároveň sa zintenzívňujú interakcie medzi nimi (Zapp & Powell, 2016).

Príkladov využitia konceptu organizačného poľa pri skúmaní sociálnych fenoménov je viac. Ako jeden z nich môže poslúžiť štúdia venujúca sa konštrukcii organizačného poľa v oblasti empirického výskumu v oblasti vzdelávania (Zapp & Powell, 2016) educational research in Germany has undergone unprecedented changes. Following large-scale assessments such as the Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS). Autori v nej poukazujú na to, ako sa v Nemecku po prvom šoku z medzinárodných porovnávacích štúdií TIMMS (1995), kedy Nemecko dosiahlo nelichotivé výsledky, postupne inštitucionalizoval prístup merania vzdelávacích výsledkov založený na empirickom výskume na rozdiel od predchádzajúcej paradigmy pedagogiky založenej na humanitno-filozofickom poňatí pedagogiky. Iným príkladom využitia konceptu organizačného poľa je štúdia analyzujúca inštitucionalizáciu organického poľnohospodárstva na globálnej úrovni cez vytvorenie režimu spravovania, ktorý pozostáva z troch procesov: stanovovania štandardov, certifikácie a akreditácie (Fouilleux & Loconto, 2017). Z alternatívnej výroby je dnes etablovaný trh. Ďalším príkladom môže byť štúdia zameraná na prudko rozvíjajúcu sa oblasť mikrofinancovania ako nástroja pre boj s chudobou v Indii, kde spolu s rastom tohto sektora došlo aj k jeho komercializácii, čím sa zároveň spochybnila jeho legitimita. V tejto štúdii sa sektor mikrofinancovania tematizuje ako vynárajúce sa organizačné pole, ktoré zápasí o získanie legitimacy. A aj keď kľúčovým prvkom zabezpečovania legitimacy je to, čo sa deje v praxi, podstatné je aj to, čo a ako sa „o tom hovorí“ (Kumar Sarma, 2017)

V kontexte sociálneho podnikania koncept organizačného poľa používa (Nicholls, 2010), ktorý definuje sociálne podnikanie ako pole v tzv. pre-paradigmatickom štádiu a zameriava sa na štúdium štruktúr prispievajúcich k legitimitate tohto priestoru – a to aktérov, diskurzov a vynárajúcich sa inštitucionálnych logík. V slovenskom kontexte sa k tomuto prístupu blíži Poláčková (2022), ktorá používa pojem „ekosystém“ a definuje ho ako navzájom previazané systémy vytvárajúce podporné prostredia.

Pre účely našej analýzy si z inštitucionálnej teórie požičiavame tézu, že vynárajúce sa organizačné pole sociálnej ekonomiky resp. sociálneho podnikania ovplyvňuje inštitucionálne prostredie – t. j.:

- regulatívne (zákony, predpisy a pod., cez ktoré sa presadzujú niektoré spoločenské normy a hodnoty),
- normatívne (t. j. implicitné sociálne normy a očakávania toho, čo sa považuje za vhodné a primerané) a
- kognitívne (zdieľané presvedčenia o povahe toho, ako majú veci fungovať, jazyk, ktorý dáva zmysel, interpretačné rámce a kategórie, cez ktoré sa pomenúvajú hlavné prvky organizačného poľa).

Na sociálne podnikanie na Slovensku nazeráme ako na vynárajúce sa organizačné pole (Sarma, 2017), kde ešte neprebehla úplná inštitucionalizácia. Našou tézou je, že organizačné pole sociálnej ekonomiky je na Slovensku v procese vynárania a prebiehajúcej inštitucionalizácie, ktorá ešte úplne neprebehla, resp. sa neukončila. To znamená, že vnútri poľa sa nachádza heterogénnosť (Quirke, 2013), keďže kontrolné mechanizmy nie sú úplne konzekventné, zároveň sa relatívne rýchlo menia požiadavky. Predpokladáme tiež, že v organizačnom poli sociálneho podnikania na Slovensku sa nachádza rôznorodá skupina aktérov, periféria je širšia a legitimizácia aktérov využíva rôzne naratívy. Túto tézu chceme preukázať analýzou vyššie uvedených faktorov a dimenzií.

Príspevok sa pokúša odpovedať na otázku, ako vyzerá sektor sociálneho podnikania na Slovensku z vyššie uvedeného pohľadu, t. j. čo nám povie o sociálnom podnikaní na Slovensku optika organizačného poľa.

Dáta

Analýza vychádza z dvoch druhov dát.

Prvý set dát sa týka sa aktérov – t. j. sociálnych podnikov resp. aktérov sociálneho podnikania, ktorí nie sú vždy registrovaní ako sociálne podniky. Ide o tri špecifické zdroje:

- Databáza registra sociálnych podnikov s údajmi k júnu 2023,
- Zoznam podporených projektov podporného investičného programu CB ESPRI (spracovaný administrátorom programu o projektoch, ktoré v rámci programu podporil počas r. 2022),
- Zoznam podporených projektov dostupných na webovom sídle socialniinovatori.sk, ktorý obsahuje informácie o podporených projektoch, ktoré napísal administrátor stránky.

Keďže vieme, že existujú aktéri, ktorí nie sú zachytení ani v jednom z uvedených zdrojov – mnohé neziskové organizácie, ktoré napĺňajú charakteristiky sociálneho podniku, akurát o tom nevedia – využívame aj sekundárne zdroje resp. syntetizujúce materiály z nedávneho výskumu neziskových organizácií, ktorý sa témy sociálneho podnikania tiež dotýka.

Druhý set dát sa týka diskurzu o sociálnom podnikaní. Ide o textové dáta v podobe dokumentov, článkov, odborných textov, prehlásení, návrhov zákonov, médií, ktoré spomínajú sociálne podnikanie. Dáta slúžia na analýzu toho, ako a v akých kontextoch sa o sociálnom podnikaní hovorí. Konkrétne ide o nasledovné dáta:

- a) články z médií (online, print, TV, rozhlas, podcasty, sociálne médiá) získané z mediálneho archívu Monitora.cz z dvoch období: 6. - 12. februára 2023 (47 článkov celkovo) a 12. - 19. júna 2023 (23 článkov celkovo), ako aj 52 článkov s najväčším dosahom za obdobie 1.1.2022 – 31.1.2022, ktoré

- obsahovali kľúčové slová: sociálny podnik, sociálne podniky, sociálne podnikanie, podnik so sociálnym vplyvom, sociálna inovácia, sociálne inovácie, sociálna ekonomika,
- b) webové stránky podpornej infraštruktúry pre sociálne podnikanie na Slovensku (strešné organizácie, podporné programy a investori),
- c) odborné a akademické texty o sociálnom podnikaní za obdobie 2018 – 2023,
- d) „policy“ dokumenty mapujúce oblasť sociálnej ekonomiky za obdobie 2020 – 2023,
- e) webové stránky „pole-konfigurujúcich udalostí“ – šiestich druhov súťaží/cien v oblasti sociálnych inovácií, sociálneho podnikania a sociálneho dopadu,
- f) textová časť registra sociálnych podnikov v časti „predmet podnikania a činnosti“.

Tieto textové dáta o aktéroch a textové dáta týkajúce sa diskurzu boli v rôznej miere použité na analýzu miery inštitucionalizácie sociálneho podnikania na Slovensku, procesov, ktoré tento proces sprevádzajú a akú podobu nadobúda „vynáranie sa“ organizačného poľa sociálneho podnikania na Slovensku. Časť dát bola podrobená frekvenčnej analýze kľúčových slov, časť zase obsahovej analýze a analýze diskurzu.

Analýza aktérov sociálneho podnikania sa okrem základného spracovania zameriava na popis hlavných aktérov a popis vzťahov, ktoré sú medzi nimi prítomné. Analýza diskurzu zohľadňuje sociokultúrny a historický kontext sociálneho podnikania na Slovensku, jazyk, ktorým sa o sociálnom podnikaní hovorí, dynamiku vzťahov medzi aktérmi (znaky dominancie) a typy identít, ktoré sa vynárajú v tejto oblasti. Popisuje interpretačné schémy, ktoré sa používajú pri objasňovaní témy sociálneho podnikania, čo sú hlavné ideové zdroje, aké je ich ideologické pozadie, čo sú (ak vôbec) hlavné stratégie (jazyk, symboly a pod.), ktorými sa konštruuje povedomie o sociálnom podnikaní.

3 <https://www.socialniinovatori.sk/>

4 https://www.minv.sk/?ros_dokumenty_vyskum

Vynáranie sa organizačného poľa sociálneho podnikania na Slovensku

Vynáranie sa organizačného poľa sa dá sledovať cez nasledovné dimenzie:

- a) aktéri organizačného poľa a ich funkcie, miera sebauvedomenia a identity – sociálne podniky, podporné organizácie, investori, inštitucionálni podnikatelia, sebaaprezentácia, sebaidentifikácia,
- b) procesy a povaha vzťahov medzi aktérmi, špecifické funkcie (intenzita interakcie, črty dominantnosti, kooperatívne/kompetitívne vzťahy),
- c) prítomnosť strategickej akcie,
- d) spoločný jazyk a terminológia,
- e) rituály a udalosti konfigurujúce organizačné pole (ocenenia, konferencie),
- f) legitimizačný diskurz (inštitucionálni podnikatelia, teoretizovanie, výskum),
- g) zdroje (finančné investície a finančná podpora),
- h) formujúci sa systém presvedčení a hodnôt,
- i) inštitucionálne logiky,
- j) medzinárodné prepojenia.

Tieto dimenzie sa v procese vývoja organizačného poľa viac štruktúrujú a rozvíjajú. Postupom času a počas „dozrievania“ poľa dochádza k zintenzívňovaniu interakcií medzi organizáciami, kryštalizujú sa dominantní aktéri, identita, formujú sa koalície, zvyšuje sa miera informovanosti a dôvery, posilňuje sa spoločné povedomie o poslaní.

Našou hypotézou je, že uvedené procesy v slovenskom prostredí prebiehajú a sú prítomné a teda organizačné pole sociálneho podnikania je v pokročilej fáze svojho etablovania sa. Pokúsime sa to otestovať na vybraných dimenziách: aktéroch, povahe vzťahov medzi nimi, strategickej akcii, jazyku, rituáloch, legitimizačnom diskurze a zdrojoch.

Aktéri sociálneho podnikania na Slovensku

Ako je spomenuté v predchádzajúcej kapitole, organizačné pole sa dá chápať ako oblasť, ktorá si vytvára spoločnú organizačnú identitu, ktorej aktéri vykonávajú rôzne funkcie a fungujú vo vzájomných vzťahoch resp. v rámci jednej siete či viacerých sietí. Čiže ide o množinu veľmi rôznych aktérov, ktorí napriek tomu, že vykonávajú rôzne funkcie, sú súčasťou organizačného poľa a identifikujú sa s ním. Ako sa organizačné pole štruktúruje, tak sa zintenzívňujú vzťahy medzi aktérmi a zároveň sa vytvárajú v ich prostredí koalície, vynárajú sa dominantní hráči. Tiež sa produkuje množstvo informácií, ktoré musia aktéri pôsobiaci v organizačnom poli spracovať. Vzniká tiež aj povedomie o špecifickej identite (DiMaggio & Powell, 1983, s. 148).

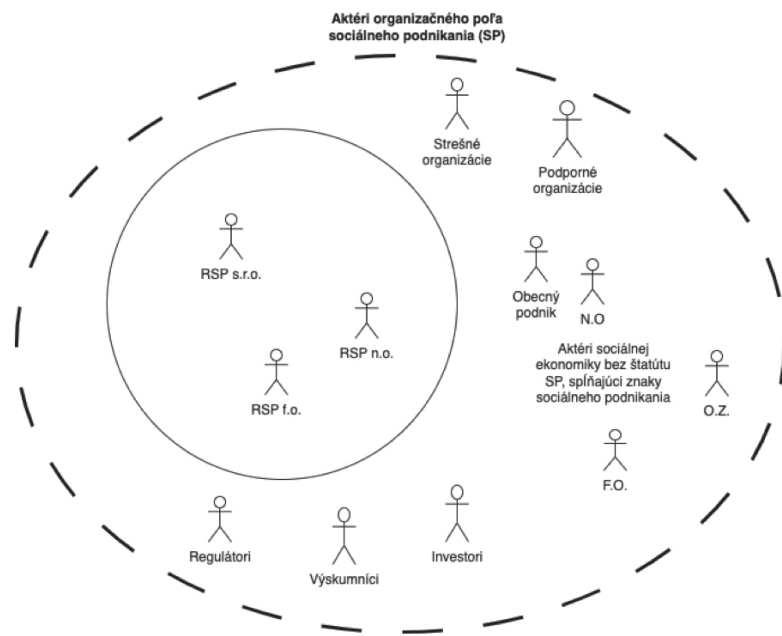
Pokúsime sa identifikovať kľúčových aktérov, popísať ich z hľadiska funkcií, ako aj ich pôvodu. Dotkneme sa otázky hraníc organizačného poľa, spomenieme dôvody, prečo sa niektorí aktéri „neuchádzajú“ o členstvo v organizačnom poli, resp. prečo je pole sociálneho podnikania v súčasnosti vychýlené smerom k podnikateľským organizačným formám. Samostatnou otázkou je sebaidentifikácia aktérov, s čím sa identifikujú a čo sú korene ich identity, ako sa dá uvažovať o možných inštitucionálnych podnikateľoch v slovenskom kontexte.

Aplikujúc toto východisko na súčasnú situáciu na Slovensku, môžeme medzi aktérov sociálneho podnikania zaradiť nasledovné kategórie organizácií:

- a) populácia sociálnych podnikov (registrované sociálne podniky, subjekty sociálnej ekonomiky a iné organizácie, ktoré nie sú registrované ako sociálne podniky a spíňajú všeobecné znaky sociálnych podnikov),
- b) podporné organizácie/programy pre sociálne podnikanie a sociálnu ekonomiku,
- c) investori, správcovia a poskytovatelia zdrojov,
- d) regulátori (ministerstvá, vláda),
- e) výskumníci, výskumné organizácie.

V ďalšej časti sa pokúsime popísať jednotlivé kategórie, avšak bez toho, že by sme ich posudzovali z hľadiska vnútornej kvality či efektivity.

Obr. č. 1: Aktéri organizačného poľa sociálneho podnikania (vlastné spracovanie autorov)

Sociálne podniky

Sociálne podniky predstavujú hlavnú populáciu sektora sociálneho podnikania. Pozostávajú z nasledovných podkategórií:

- registrované sociálne podniky (RSP),
- organizácie spadajúce do rámca sociálnej ekonomiky (predovšetkým neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby a tiež aj niektoré občianske združenia a nadácie), ktoré spĺňajú kritériá pre registráciu, ale nie sú registrované ako sociálne podniky,
- organizácie podnikateľského sektora (fyzické osoby-podnikatelia, spoločnosti s ručením obmedzeným a i.), ktoré spĺňajú kritériá pre registráciu, ale nie sú registrované ako sociálne podniky.

Populácia aktuálne registrovaných sociálnych podnikov (RSP) v zmysle zákona č. 112/2018 Z. z. na Slovensku (dáta sú k júnu 2023⁵) je 554. Z nich 537 má charakter integračného podniku, čiže svoj sociálny vplyv dosahuje zamestnávaním znevýhodnených alebo zraniteľných osôb a 17 je všeobecným registrovaným podnikom, čiže je orientovaný na komunitný záujem alebo poskytuje spoločensky prospešnú službu. Žiaden z nich nemá charakter sociálneho podniku bývania. Za posledné štyri roky sa počet registrovaných sociálnych podnikov zdesaťnásobil (Polačková, 2022). Dá sa teda konštatovať, že takto definovaná populácia intenzívne rastie. Za posledný rok, t. j. v r. 2022 pribudlo 94 nových registrácií, čo predstavuje 17 %-ný medziročný nárast. Z hľadiska právnej formy je drvivá väčšina z registrovaných sociálnych podnikov (496) spoločnosťou s ručením obmedzeným, 27 združením, 15 neziskovou organizáciou poskytujúcou všeobecne prospešné služby, 8 je družstvom a 8 sú fyzické osoby – podnikatelia.

Z hľadiska geografického rozmiestnenia podľa krajov: 105 pôsobí v Žilinskom kraji, 93 v Banskobystrickom, 85 v Košickom, 76 v Trenčianskom, 72 v Prešovskom, 53 v Trnavskom, 40 v Nitrianskom a 30 v Bratislavskom kraji. Najväčší počet sociálnych podnikov sa nachádza v okresoch Prievidza (38), Žilina (34), Martin (31), Veľký Krtíš (23) a Spišská Nová Ves (19).

Druhou skupinou, ktorá tvorí časť celej populácie sociálnych podnikov, sú organizácie sociálnej ekonomiky spadajúce do rámca sociálneho podnikania. Kvantifikovať celkovú populáciu sociálnych podnikov si tak vyžaduje doplnenie vyššie uvedených údajov o RSP o odhady ďalších organizácií, ktoré vykonávajú činnosť spôsobom, ktorý by ich kvalifikoval k získaniu takéhoto štatútu, hoci nemusia nevyhnutne mať charakter integračného podniku, ale môžu byť sociálnym podnikom bývania alebo mať charakter sociálneho podniku s komunitným vplyvom. Polačková (2022) sa usilovala odhadnúť tento počet nepriamou metódou vychádzajúc z údajov týkajúcich sa ďalších subjektov, ktoré sa považujú za subjekty sociálnej ekonomiky, predovšetkým neziskových organizácií poskytujúcich všeobecne prospešné služby, ako aj občianskych združení a dospela k údaju 530.

5 Register sociálnych podnikov

Faktom ostáva, že mnohé z týchto neziskových organizácií nemajú záujem o registrovanie sa ako sociálny podnik. Výskum zameraný na socio-ekonomický prínos neziskového sektora realizovaný v r. 2019 zisťoval na reprezentatívnej vzorke neziskových organizácií (nielen medzi n. o., ale aj občianskymi združeniami a ďalšími) záujem o získanie štatútu RSP. Analýza plánov neziskových organizácií v oblasti zakladania sociálnych podnikov potvrdila nízky záujem o túto oblasť; len 3,6 % organizácií v čase realizácie zisťovania malo záujem registrovať sa v budúcnosti ako sociálny podnik. Významná väčšina neziskových organizácií sa teda nechce registrovať resp. nevie, či chce alebo nie a hlavnými dôvodmi boli nedostatok informácií o tejto možnosti a vysoká administratívna záťaž. Z tých organizácií, ktoré by mali záujem sa registrovať ako sociálny podnik, prevažovali organizácie so zameraním na poskytovanie sociálnych služieb užívateľom a klientom so zameraním na zvyšovanie kvality života. Dá sa teda konštatovať, že majú charakter sociálneho podniku v zmysle napĺňania verejného alebo komunitného záujmu. O zakladanie sociálneho podniku majú skôr záujem mladšie organizácie (Brozmanová-Gregorová & Murray Svidroňová, 2020a).

Treťou skupinou sú organizácie podnikateľského sektora (FO-podnikatelia, spoločnosti s ručením obmedzeným, družstvá). Odhadovať počet tých z nich, ktorí by spĺňali kritériá sociálneho podniku, je zložité.

Špecifickou skupinou sú obecné sociálne podniky, ktoré sa vzhľadom k svojmu zakladateľovi (obci) považujú za hraničnú formu sociálneho podnikania (nejde o súkromný subjekt). Vznikajú raz ako nástroj na riešenie praktických potrieb samosprávy využívajúc pri tom aj ich integračnú funkciu. Alebo vznikajú priamo za účelom riešenia problému nezamestnanosti v miestnom prostredí. Ich inštrumentalizácia pre potreby samosprávy predstavuje zároveň obmedzenie ich dosahu a možností rozvoja ako podnikateľských subjektov. Zároveň sa nevymykajú ani vplyvu zdrojov – možnosť získať dotácie pôsobí na vznik takýchto podnikov stimulujuco (Polačková, 2022, s. 80–81).

Ak vezmeme do úvahy relatívne veľký počet subjektov sociálnej ekonomiky, ktoré nie sú registrované ako sociálne podniky, dá sa to interpretovať aj ako relatívne nízka miera sebaidentifikácie s touto identitou, pričom iné identity sú silnejšie. Možnú rolu tu zohráva aj terminológia – podnik, podnikavosť, podnikanie sú inak hodnotovo nabité pojmy ako neziskovosť, nezisková organizácia. S týmto zistením korelujú ak zistenia niektorých výskumov, hoci ich validita nemusí byť smerodajná. (Brozmanová-Gregorová & Murray

Svidroňová, 2020b). Rolu môže zohrávať aj dlhodobější vplyv naratívu tretieho sektora a neziskových organizácií, ktorý pôsobí na Slovensku od polovice deväťdesiatych rokov v oblastiach, ktoré sú relatívne významné v prostredí tretieho sektora a ktorý mohol pôsobiť na ich sebaidentifikáciu dlhšie, než naratív sociálneho podnikania.

Podporné organizácie/programy

Podporné programy predstavujú v rámci organizačného poľa kľúčového aktéra, ktorého hlavnou rolou nie je produkovať výrobky alebo poskytovať služby, ale jeho rola je rozvíjať populáciu sociálnych podnikov a podporovať ju v napĺňaní svojho poslania a svojej činnosti. Ide o funkcie vzdelávania, poradenstva, mentoringu, ale aj obhajoby záujmov špecifických skupín alebo podskupín aktérov pôsobiacich v organizačnom poli. Inou funkciou podporných organizácií je sieťovanie, ktorým sa rôzni aktéri prepájajú, spolupracujú a vytvárajú partnerstvá. Ďalšou je vytváranie, či udržiavanie štandardov i poskytovanie zdrojov – nielen finančných, ale aj kognitívnych (know-how). Práve cez tieto funkcie podporné organizácie tvarujú a ovplyvňujú správanie ďalších aktérov, ktorí v organizačnom poli pôsobia. Majú tak veľký význam a vplyv na správanie sa celého organizačného poľa.

Podporné organizácie a programy v organizačnom poli sociálneho podnikania na Slovensku sa dajú rozčleniť na dve skupiny podľa povahy svojho konštituovania:

- a) Podporné organizácie nečlenské – verejné alebo súkromné: medzi ne sa dajú zaradiť Inštitút sociálnej ekonomiky a jeho sieť Regionálnych centier sociálnej ekonomiky, Akadémia sociálnej ekonomiky, Dobrý kraj – Rozvojová agentúra BBSK n. o., Ashoka CZ-SK, Slovak Business Agency, ako aj niektoré nárazové podujatia ako napríklad séria webinárov Social Siesta pre sociálnych podnikateľov, ktorú ponúkal CVTI SR v r. 2022. Súčasťou podporného prostredia sú okrem neformálneho vzdelávania aj vzdelávacie programy a kurzy, ktoré tematizujú sociálne podnikania na niektorých univerzitách.
- b) Podporné organizácie členského charakteru - strešné asociácie: Asociácia subjektov sociálnej ekonomiky - ASSE, Aliancia pre sociálnu ekonomiku na Slovensku – ASES. Existencia strešných organizácií naznačuje, že istá nemalá časť populácie sociálnych podnikov⁶ má zdieľanú identitu, ktorá sa prejavuje potrebou stretávať a navzájom sa informovať o dianí. Tiež je

existencia strešných organizácií prejavom záujmu využívať poradenstvo v oblasti sociálneho podnikania a tiež prejavom vôle vyjadriť sa cez kolektívnu akciu v oblasti tvarovania verejných politík zasahujúcich do činnosti sociálnych podnikov (pozri nižšie).

Je vhodné rozlišovať medzi programami a organizáciami. Programy majú spravidla kratšie trvanie a vopred stanovený časový horizont svojho pôsobenia, na rozdiel od organizácií, ktoré sú etablované s uvedenou funkciou resp. poslaním orientovaným na podporu sociálneho podnikania na dobu neurčitú. Podporné prostredie teda existuje, je relatívne štruktúrované a postupne sa rozvíja. Do akej miery je dostačujúce a primerané, je vecou diskusie (Polonyová & Pongrácz, 2022).

Investori

Investori sú kategóriou podporných organizácií, ktorých funkciou je poskytovať zdroje do prostredia sociálneho podnikania. Táto funkcia je natoľko podstatná z hľadiska vplyvu na organizačné pole, že je vhodné ju uviesť oddelene.

Pod investormi máme na mysli napríklad Národný projekt „Investičná pomoc pre sociálne podniky – nenávratná zložka“ alebo správcov finančných prostriedkov: Slovak Investment Holding a.s., CB ESPRI Impact One Investment Fund a Sociálni inovátori Impact Capital, či program Krok za krokom Slovenskej sporiteľne a.s. V minulosti aj program Nadácie Provida Lietajúce ryby, alebo aj Ashoka, NESST a ďalšie.

Za špecifického investora v OP sociálneho podnikania sa dá považovať Európsky sociálny fond (ESF), ktorý tematizuje sociálnu ekonomiku a sociálne podnikanie na Európskej úrovni a jeho vplyv na tvarovanie organizačného poľa sociálneho podnikania na Slovensku (ale aj inde) je zásadný, keďže drvivá väčšina zdrojov, ktoré tečú resp. tiekli do tohto prostredia z operačného programu Ľudské zdroje v podobe finančnej pomoci –

6 ASES uvádza na svojej webovej stránke 150 členov (právnických osôb), medzi ktorými sú okrem registrovaných sociálnych podnikov aj obecné sociálne podniky či neziskové organizácie.

investičnej i neinvestičnej, pochádza z tohto zdroja. Jeho pôsobenie na Slovensku je mediované sprostredkovateľskými organizáciami a miestnymi partnermi z verejného (ÚPSVaR, IMPLEA, SIH a.s.) i súkromného sektora (Slovenská sporiteľňa, CB ESPRI, Sociálni inovátori). V programovom období 2021 – 2027 bude ESF+ pokračovať v poskytovaní finančnej podpory registrovaným integračným sociálnym podnikom aj v informačnej a konzultačnej podpore subjektom sociálnej ekonomiky (MIRRI, 2022, s. 252).

Regulátori

Medzi relevantných regulátorov, ktorí sú súčasťou organizačného poľa sociálneho podnikania, patria predovšetkým MPSVR SR a MIRRI, nakoľko tieto ministerstvá sú predkladateľmi kľúčových legislatívnych návrhov a verejných politík s dosahom na sféru sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania, ako je napríklad Program Slovensko 2021 - 2027. Podoba regulácie sociálneho podnikania bola pre prostredie sociálneho podnikania úplne kľúčová, zákon č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch zdefinoval rámce tohto priestoru.

Regulátori ako napríklad MPSVR SR alebo Finančná správa SR tiež definujú parametre prístupu k zdrojom a povahu najmä nepriamych nástrojov podpory sociálneho podnikania ako sú daňové úľavy, znížené sadzby DPH, či zmeny v procesoch obstarávania alebo využívanie nových nástrojov ako napríklad servisné poukážky.

Výskumníci

Výskumníci a odborníci predstavujú dôležitú skupinu aktérov z viacerých hľadísk. Jednak že posúvajú a rozvíjajú znalostný priestor v danej oblasti, odкрývajú nové súvislosti, či pomenúvajú povahu procesov, aktérov, aktivít, ktoré v organizačnom poli prebiehajú a umožňujú hlbšiu, teoreticky ukotvenú a empiricky podloženú reflexiu. Čiže vytvárajú zmysel a poskytujú interpretáciu sociálneho fenoménu v domácom i zahraničnom kontexte. Zároveň však výskumníci a odborníci z praxe pôsobia ako dôležitý aktér v legitimizácii organizačného poľa tým, že na dôkazoch založenom výskume prispievajú ku kredibilitate organizačného poľa. Zároveň je dôležitá ich kritická rola v tom, že vedeckou metódou môžu spochybňovať etablované status quo a posúvať tak inováciu v rámci organizačného poľa.

Na Slovensku zohrávajú v tomto smere významnú rolu akademické inštitúcie – najmä Ekonomická univerzita v Bratislave cez pôsobenie Katedry sociálneho rozvoja a práce (Eva Pongrácz), Centrum spoločenských a psychologických vied a Prognostický ústav Slovenskej akadémie vied (Zuzana Polačková), Fakulta manažmentu UK (Juraj Mikuš, Marián Holienka), Katedra verejnej ekonomiky na Ekonomickej fakulte UMB (Gabriela Korimová, Juraj Nemeč, Mária Murray Svidroňová), Katedra sociálnej práce na Pedagogickej fakulte UMB (Alžbeta Brozmanová-Gregorová), Katedra sociológie Filozofickej fakulty UK (Gabriela Lubelcová), Poľnohospodárska univerzita v Nitre (Marcela Chreneková). Okrem akademickej sféry sa vytvára odborná základňa aj v neziskovom prostredí, cez reflexiu praxe. Významne k tomu prispieva Nadácia Pontis projektom Mapa sociálnych inovátorov. Samostatná oblasť odbornej reflexie sa vytvára aj v prostredí verejnej správy v rámci NP Inštitút sociálnej ekonomiky (Peter Mészáros), IMPLEA a MPSVR SR.

Na základe vyššie uvedeného sa dá konštatovať, že na Slovensku existuje viacero rôznych aktérov, ktorých spája spoločné povedomie a pôsobenie v oblasti sociálneho podnikania. Jadrom je relatívne už početná populácia registrovaných sociálnych podnikov a ďalších subjektov, ktoré štát sociálneho podniku nemajú, ale vykazujú znaky sociálnych podnikov. Popri nich existuje viacero rôznych podporných organizácií, programov i investorov. Celkovo tak vidíme štruktúrovanú množinu aktérov sociálneho podnikania, čo je jeden z indikátorov rozvinutosti organizačného poľa.

Výzvou ostáva nie vždy jasná seba-identifikácia subjektov sociálnej ekonomiky s konceptom sociálneho podnikania (ako naznačujú zistenia z prostredia neziskových organizácií) a tiež primárna orientácia jadrovej populácie na integračnú funkciu. Na jednej strane tak vidíme prejavy heterogenosti prostredia, na druhej strane sú badateľné aj prejavy homogénosti (integračná funkcia, prevažujúci počet s.r.o. medzi RSP). Možno práve táto nejednoznačnosť naznačuje, že organizačné pole napriek svojmu jasnému etablovaniu sa, je stále ešte relatívne mladé. Izomorfné tlaky sa už prejavujú, ešte neprerástli do maximálnej miery, avšak už sú badateľné. To by potvrdzovalo tézu DiMaggia a Powella o homogenizácii prostredia na základe pôsobenia inštitucionálnych síl.

7 Zoznam nie je vyčerpávajúci, témou sociálneho podnikania sa zaoberá viac výskumníkov a odborníkov, ako sa tu uvádza.

Povaha vzťahov v organizačnom poli sociálneho podnikania na Slovensku.

Aktéri organizačného poľa nepôsobia izolovane, ale v rôznych vzťahoch rôznej intenzity. Povaha týchto vzťahov je ďalšou z kľúčových dimenzií charakterizujúcich organizačné pole.

Niektoré z novších pohľadov na povahu organizačného poľa naznačujú významnosť vzťahov pre rozvoj organizačného poľa. Ak nazrieme na organizačné pole sociálneho podnikania na Slovensku ako na relačný priestor, uvidíme, že ide o priestor, kde sa jeho aktéri môžu dohovárať a utvárať spoločné porozumenie otázok, ktoré sú pre nich kľúčové. Napríklad ako si vykladať novú legislatívu alebo porozumieť rôznym formám podpory.

Na povahu organizačného poľa tak významne vplývajú vzťahy medzi aktérmi, ktoré v ňom pôsobia a spoločné aktivity organizácií rozhodnutých riešiť spoločné výzvy, ktorým organizačný priestor ako celok čelí. Je to tiež priestor, v ktorom sa formulujú záujmy voči iným prostrediam - napríklad voči štátu, samosprávam alebo súkromnému sektoru.

Vzťahový priestor umožňuje interakcie medzi aktérmi navzájom (Wooten & Hoffman, 2017), pričom aktérov v organizačnom poli spája vyššia miera vzájomnej interakcie, než s inými. Stretávajú sa častejšie, vymieňajú si informácie, organizujú sa navzájom.

Toto je prítomné aj na organizačnom poli sociálneho podnikania na Slovensku. Z prehľadu webových sídiel strešných združení, podporných organizácií a programov sa dá konštatovať, že tu existuje viacero druhov vzťahov medzi aktérmi, ktoré naznačujú intenzívnejšie väzby.

Viditeľné sú:

- 1) asymetrické vzťahy súvisiace s poskytovaním zdrojov,
- 2) kooperatívne vzťahy medzi aktérmi zamerané na svojpomoc, poradenstvo, zdieľanie informácií i na obhajobu záujmov,
- 3) kompetitívne vzťahy (súťaž o prístup ku zdrojom na trhu, presadzovanie záujmov, ovplyvňovanie agendy a verejných politík a pod.).

Vzťahy súvisiace s poskytovaním zdrojov

Sociálne podniky sú zo svojej podstaty v neustálom napätí medzi naplňaním svojho spoločensky prospešného poslania a ekonomickou udržateľnosťou (P. A. Dacin et al., 2010, p. 44). Jedným zo spôsobov, ako sa sociálne podniky vysporiadávajú s touto tenziou, je aj využívanie externých zdrojov, ktoré sú v organizačnom poli prítomné a nielen zdrojov, ktoré poskytujú ich klienti resp. organický dopyt. Môže ísť o granty, dotácie, príspevky, pôžičky, úvery, či iné kapitálové vstupy, ktoré majú spravidla charakter štruktúrovaného zmluvného vzťahu.

Vo všeobecnosti, v zmysle teórie závislosti na zdrojoch (resource dependence theory), vzťahy definované poskytovaním zdrojov sú pre organizácie a teda aj organizačné pole dôležité z viacerých hľadísk (Pfeffer & Salancik, 1978, s. 44–47):

- a) tvarovanie organizačného poľa - organizácie, ktoré kontrolujú zdroje, majú zároveň v organizačnom poli väčší vplyv na normy, hodnoty a prax, čím viac sú zdroje v prostredí organizačného poľa vzácnejšie,
- b) závislosť – niektoré organizácie sa stávajú závislejšími na organizáciách kvôli zdrojom, ktoré od nich získavajú,
- c) stabilita a zmena – vzťahy medzi organizáciami definované zdrojmi môžu produkovať stabilitu i zmenu; stabilitu, ak je zdrojové prostredie stabilné a konzervuje dané prístupy, zmenu, ak nové zdroje prinesú nové impulzy do zaužíwanej praxe.

Ak aplikujeme túto optiku na situáciu na Slovensku, pozorujeme krátkodobé (1 - 3 roky) až strednodobé (3 - 5 rokov) vzťahy, ktoré majú povahu priameho poskytovania a prijímania finančných zdrojov medzi investormi a podpornými organizáciami/programami na jednej strane a sociálnymi podnikmi na strane druhej.

Vidíme, že poskytovatelia zdrojov v súlade s celkovým zameraním eurofondov tvarujú organizačné pole smerom k zamestnanosti znevýhodnených a zraniteľných skupín, čo je hlavná priorita programov poskytujúcich finančnú pomoc⁸. Veľká väčšina registrovaných sociálnych podnikov má integračné

zameranie, čo je prejav tvarovania organizačného poľa týmto smerom a je do istej miery aj odrazom asymetrickej tohto vzťahu, v ktorom poskytovatelia zdrojov (v tomto prípade Európsky sociálny fond) zohrávajú dominantnú úlohu.

Vzťahy definované poskytovaním zdrojov predstavujú zásadný prvok v relačnom priestore sociálneho podnikania. Dôvodom je ich významný objem, aktuálnosť a tiež mnohorakosť (priame, nepriame, návratné, nenávratné, kombinované). Asi až po ich odznení resp. ukončení priamej pomoci, t. j. po r. 2030, bude možné zhodnotenie, ako tieto zdroje prispeli k naštartovaniu udržateľnej ekonomickej aktivity v prostredí subjektov sociálnej ekonomiky – keďže práve naštartovanie ekonomickej aktivity je a bolo ich účelom. To nastane, ak populácia sociálnych podnikov a subjektov sociálnej ekonomiky a ich ekonomická aktivita bude aj po ukončení priamej finančnej podpory rásť a nebude stagnovať, či klesať.

Kooperatívne vzťahy

Jedna z podôb kooperatívnych vzťahov sú tie, ktoré majú povahu prijímania poradenstva a vzájomného informovania sa o praktických otázkach sociálneho podnikania. Tieto vzťahy vznikajú a sú prítomné na úrovni „podporná organizácia – sociálny podnik“ napríklad v podobe Regionálnych centier sociálnej ekonomiky, ktoré poskytujú poradenstvo záujemcom o registráciu sociálnych podnikov v jednotlivých regiónoch. Iným príkladom takýchto kooperatívnych vzťahov môžu byť vzdelávacie aktivity Akadémie sociálnej ekonomiky či poradenská a združovacia činnosť strešných organizácií, kde sa stretávajú so svojimi členmi. Vo všetkých dochádza k spolupráci a zdieľaniu informácií i posilňovaniu spoločného povedomia a identity.

Iným druhom kooperatívnych vzťahov je obhajoba spoločných záujmov a kolektívna akcia, čo je jedna z hlavných funkcií dvoch etablovaných strešných organizácií (Asociácie subjektov sociálnej ekonomiky – ASSE a Aliancie pre sociálnu ekonomiku na Slovensku – ASES). Ako príklad takýchto vzťahov sa dá uviesť nedávna iniciatíva ASES-u modifikovať výklad novej právnej úpravy, ktorá zamedzila sociálnym podnikom od 1. januára 2023 prijímať vyrovnávacie príspevky pre jednu zo skupín zdravotne znevýhodnených zamestnancov. Toto sa podarilo zmeniť na základe komunikácie s Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny, ktoré prijalo podzákonnú normu upravujúcu metodiku výkladu spomenutého zákona tak, že tieto vyrovnávacie

8 k otázke zdrojov pozri podkapitolu Zdroje: finančné investície a finančná podpora

príspevky môžu byť v r. 2023 financované v RSP podľa pôvodného systému (ASES, 2023). Tento prípad môže slúžiť aj ako príklad *strategickej akcie*, ktorej strategickosť je nielen v prejavení hlasu a ovplyvnení verejnej politiky zo strany strešnej organizácie, ale aj v tom, že sa dotýkala strategicky dôležitej oblasti – zdrojov.

Existencia a intenzita uvedených vzťahov naznačuje, že štruktúrovanie organizačného poľa sociálneho podnikania je už v istej pokročilej fáze, hoci samo osebe to neznamená jeho zrelú inštitucionalizáciu.

Strategická akcia a inštitucionálni podnikatelia

Ďalším z prítomných znakov vynárania sa organizačného poľa sociálneho podnikania je prítomnosť *strategickej akcie*, *strategického konania*. *Strategické konanie* v organizačných oblastiach sa vzťahuje na zámerné a cieľavedomé činnosti, ktoré niektoré organizácie vykonávajú s cieľom formovať, spochybniť alebo prispôbiť sa prevládajúcim normám, pravidlám a štruktúram v danej oblasti. Organizácie sa často zapájajú do *strategických činností* s cieľom získať legitimitu v rámci danej oblasti. Zosúladením s normami, hodnotami a postupmi môžu organizácie zvýšiť svoje šance na zabezpečenie kritických zdrojov, získanie akceptácie zainteresovaných strán a zlepšiť si tak svoje vyhliadky na prežitie (Meyer & Rowan, 1977). Organizácie čelia tiež rôznym tlakom. *Strategické konanie* môže zahŕňať buď prispôbenie sa týmto tlakom (napr. prijatie osvedčených postupov), odolávanie takýmto tlakom alebo snahu o ich modifikáciu. Niektoré organizácie nereagujú len pasívne na existujúce pravidlá a normy. Namiesto toho sa zapájajú do aktívneho úsilia o pretváranie oblasti spôsobom, ktorý je v súlade s ich záujmami alebo víziami. To často zahŕňa spochybňovanie existujúcich noriem, zavádzanie nových postupov a mobilizáciu zdrojov.

Nositel'om *strategickej akcie* bývajú často organizácie, ktoré sa dajú zaradiť do kategórie „inštitucionálni podnikatelia“. Inštitucionálne podnikanie zohráva kľúčovú úlohu pri formovaní poľa tým, že aktívne zavádza zmeny, spochybňuje existujúce postupy a formuje inštitucionálne prostredie tak, aby lepšie zodpovedalo novým alebo alternatívnym víziám. Inštitucionálni podnikatelia sú často tí, ktorí disponujú zdrojmi, vhodnými sociálnymi zručnosťami a zohrávajú aktívnu úlohu pri vytváraní nových inštitúcií alebo modifikácií existujúcich.

Strategické konanie - ak je prítomné - potvrdzuje, že organizácie nie sú len pasívnymi aktérmi formovanými vonkajšími silami, ale môžu sa zapájať do rôznych *strategických činností* s cieľom navigovať, prispôbovať, reprodukovat' status quo alebo ho meniť, či transformovať samotné oblasti, sektory, polia, v ktorých pôsobia (Fligstein & McAdam, 2011).

Pri pohľade na sociálne podnikanie na Slovensku vidíme, že prejavov *strategického konania* je viac a sú prítomné hlavne v prostredí podporných organizácií a programov. Kľúčovú rolu v nich zohrával štát. Impulz pre rozvoj sociálneho podnikania pochádzal zhora, t. j. prijatím politických rozhodnutí a legislatívnymi úpravami, na ktoré boli naviazané aj verejné politiky a financovanie zo štrukturálnych fondov. Prvým, hoci neúspešným príkladom, bol pokus o etablovanie sociálneho podnikania cez pilotný projekt (spojený so škandalom v použití finančných prostriedkov) v naviazaní na legislatívnu úpravu zákona o službách zamestnanosti z r. 2008. Po istom odmlčaní sa nasledoval v r. 2018 druhý pokus, ktorý dodal ďalší zásadný impulz zhora (Placek et al., 2021, s. 10–11). V oboch prípadoch bola kľúčovým partnerom Európska únia a dá sa povedať, že tiež zohrávala úlohu inštitucionálneho podnikateľa, hoci prím tu hrali domáci aktéri z prostredia ústrednej štátnej správy.

Príkladom *strategického konania* sú v predchádzajúcej kapitole spomenuté prejavy strešných organizácií aktívne reagujúce na zmeny v regulatívnom prostredí a usilujúce sa ho zmeniť. V tomto konkrétnom prípade išlo o zmenu, ktorá mala zachovať existujúce status quo (s možnosťou zamestnávania osôb so zdravotným postihnutím). Dá sa povedať, že prejav v tomto konkrétnom prípade je prejavom „inštitucionálneho podnikania“ s úspešným výsledkom. Strešné organizácie tak predstavujú dôležitý prvok organizačného poľa a postupne si budujú sociálny a vzťahový kapitál v podobe svojej konštituencie t. j. skupiny podporovateľov. Tomuto procesu napomáha legislatívna úprava a teda nejde úplne o spontánny proces, ale zohráva v ňom rolu aj existencia legislatívy, ktorá „priznáva“ takýto status.

Obe strešné organizácie vznikli v relatívne krátkom časovom rozpätí – medzi decembrom 2019 (ASSE) a májom 2020 (ASES). Zákon čiastočne aktivistickým spôsobom definuje pojem „organizácia sektora sociálnej ekonomiky“, ktorou je „strešná organizácia sektora sociálnej ekonomiky a najvyššia strešná organizácia sektora sociálnej ekonomiky“. Zákon poskytuje Ministerstvu práce, sociálnych vecí a rodiny právomoc priznať postavenie takejto organizácie po splnení viacerých podmienok, z ktorých jedna sa týka aj člen-

skej základne, ktorá musí mať 30 %-ný podiel či už na populácii registrovaných sociálnych podnikov (r. s. p.) alebo na počte zamestnancov v r. s. p.. Získaním štatútu strešnej organizácie si takéto organizácie zväčšujú svoj vplyv na tvarovanie celého prostredia. Dá sa v tejto súvislosti povedať, že legitimita strešných organizácií je tak tvorená jednak ich reprezentatívnosťou, ktorá má isté minimálne parametre reprezentatívnosti a jednak ich uznaním v zmysle zákona. Z hľadiska zdrojov legitimity, samotný fakt priznania statusu strešnej organizácie zabezpečuje legitimitu len čiastočne. Podstatným zdrojom legitimity je jej pragmatický rozmer, t. j. v praxi napĺňanie prísľubu poskytovania hlasu a obhajovania záujmov svojich členov. V tomto rozmere ide aj o kontestáciu, čiže úsilie o presadenie záujmu, či presvedčenie partnera o nejakom postupe či náhlade na riešenie. Strešné organizácie pôsobia aj v tejto oblasti a sú v tomto procese v častom kontakte s inými aktérmi, predovšetkým s regulátorom a podpornými organizáciami.

Na druhej strane, samotný fakt strategického konania v prostredí sociálneho podnikania nemusí byť vždy prejavom vyššej miery štruktúracie či inštitucionalizácie sociálneho podnikania. Tá nastáva, pokiaľ inovácie, či zásadné zmeny, ktoré ovplyvňujú organizačné pole, sú sprevádzané aj politickou vôľou a tiež poskytovaním zdrojov. Táto triáda sa dá považovať za prítomnú v slovenskom prostredí po r. 2018, po prijatí legislatívnej úpravy a následne boli „spustené“ viaceré národné projekty i finančné inštrumenty zamerané na rozvoj sociálneho podnikania. To v zmysle fáz štruktúrovania organizačného poľa podľa Zapp & Powella (2016) poukazuje na pokročilejšiu fázu, hoci ešte nie úplnú inštitucionalizáciu. Na to, aby bolo organizačné pole plne inštitucionalizované, je potrebná aj prítomnosť spoločných presvedčení a zdieľanej identity. Súčasťou tejto skupiny faktorov je aj spoločný jazyk a terminológia, rituály aj tvorba poznania v podobe reflexie a výskumu.

Sociálne podnikanie, mediálny diskurz a jazyk

V procese *vynárania* sa organizačného poľa a jeho inštitucionalizácie sa okrem vyjasňovania a štruktúrovania rolí jednotlivých aktérov vytvára a „čistí“ aj jazyk a terminológia, ktorá je špecifická pre dané pole. O sektore (sociálnom podnikaní a sociálnej ekonomike) sa píše a hovorí v médiách, organizujú sa rôzne podujatia, ktoré konfigurujú prostredie, vplyv a pozíciu jednotlivých aktérov. Tie aj predstavujú priestor, kde sa špecifický jazyk kodifikuje a normalizuje. Podobne pôsobí aj rola výskumu a odbornej reflexie, ktorá vytvára a formátuje myšlienkové rámce a naratívy a tiež formuje jazyk a terminológiu.

Jednou z oblastí, na ktorú sa dá analyticky nahliadnuť z vyššie uvedeného pohľadu, sú médiá, ktoré ponúkajú jednu skupinu dát, cez ktorú sa dá analyzovať jazyk, ale aj diskurz. Analýza diskurzu popisuje interpretačné schémy, ktoré sa používajú pri objasňovaní témy sociálneho podnikania. Tiež objasňuje, čo sú hlavné ideové zdroje, aké je ich ideologické pozadie, čo sú (ak vôbec) hlavné stratégie (jazyk, symboly a pod.), ktorými sa konštruuje povedomie o sociálnom podnikaní.

V kontexte skúmania povahy diskurzu o sociálnom podnikaní sa tak môžeme pýtať množstvo otázok: Kto hovorí o sociálnom podnikaní? Kto sú aktéri formujúci diskurz o sociálnom podnikaní? Za akým účelom? V akých kontextoch sa hovorí o sociálnom podnikaní? Ako je zadaný problém, ktorý rieši sociálne podnikanie? Ako je sociálne podnikanie zarámčované vo verejnom diskurze? Aký jazyk, aké rečové akty sa pritom používajú? Ako vyzerá strategický proces rámcovania sociálneho podnikania? Prebieha proces premostovania s inými oblasťami? Je vôbec nejaké? Sú aktéri, ktorí prinášajú alternatívne rámce a presadzujú ich?

V tomto príspevku nie je priestor na zodpovedanie všetkých otázok, ale na niektoré z nich sa pokúsime len veľmi čiastočne odpovedať, a to na základe dátovej vzorky z médií a textových dát z databázy registra sociálnych podnikov.

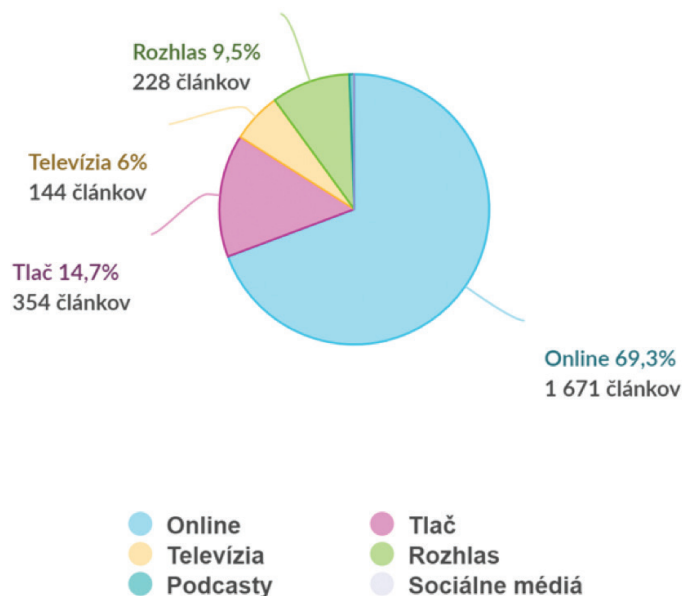
Pre prvú časť analýzy sme použili dáta z médií z toho dôvodu, že majú význam a kľúčovú rolu v tvorbe verejnej politiky tým, že predstavujú informáciu v nejakom význame a stanovujú istú agendu práve výberom a zameraním svojich príbehov (Gamson et al., 1992; Gamson & Modigliani, 1989). Mediá tak reflektujú a zároveň vytvárajú verejnú politiku a verejnú mienku. Mediá tiež definujú problémy cez ich rámcovanie a cez poskytnutie hlasu. Rámcovanie znamená organizovanie myšlienok, slov, obrazov a tém tak, že štruktúrujú informácie týkajúce sa danej témy (Chong & Druckman, 2007). Rámce sú množiny presvedčení a významov, ktoré inšpirujú a legitimizujú aktivity.

Konkrétne, vychádzame z databázy článkov poskytnutej spoločnosťou Monitora.cz obsahujúcich dáta z tlače, z online zdrojov, televízie, rozhlasu, podcastov a sociálnych médií. Databázu súborov, článkov za rôzne obdobia (týždeň 12. - 19. júna 2023 a celý rok 2022), ktoré obsahovali niektoré z nasledovných kľúčových slov resp. slovných spojení: sociálny podnik resp. sociálne podniky, sociálne podnikanie, sociálna inovácia alebo sociálne

inovácie. Čo nám táto vzorka dát z médií hovorí z hľadiska kvantitatívneho? Za celý rok 2022 sa objavilo v médiách 2 411 článkov, ktoré spolu obsahovali uvedené kľúčové slová.

Z hľadiska typu média to boli najčastejšie online články (70 %) a tlač (15 %) (obr. 2).

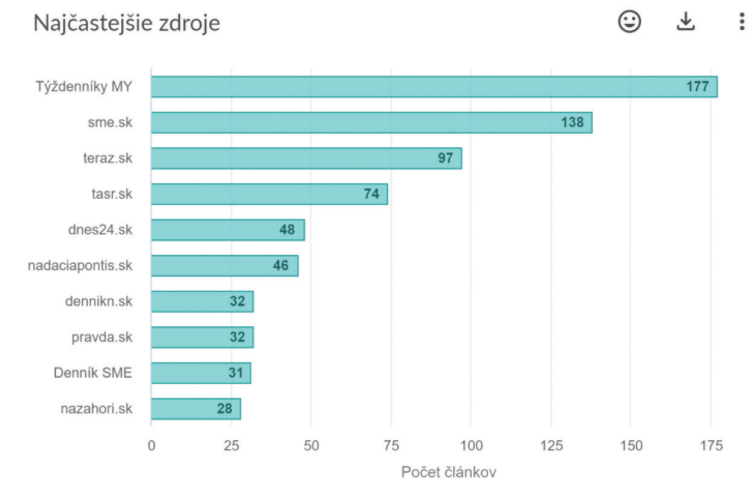
Obr. 2: Rozdelenie článkov z médií za obdobie r. 2022 podľa typu média. Zdroj: Monitora.cz

V online článkoch sa uvedené kľúčové slová spomínali najčastejšie v rubrikách Politika (636) a Regionálne správy (392), v tlačných médiách to boli najmä rubriky Regionálne správy (228) a Politika (83).

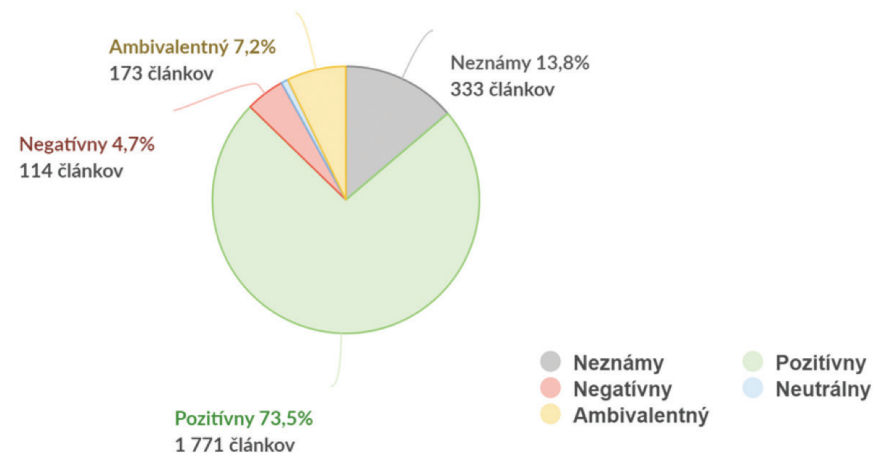
Najčastejšie zdroje článkov boli týždenníky My (177), sme.sk (138) a teraz.sk (97) (obr. 3).

Obr. 3: Najčastejšie zdroje článkov z médií za obdobie r. 2022. Zdroj: Monitora.cz

Analýza sentimentu ukázala, že väčšina článkov vykazovala pozitívny sentiment (73,5 %) pričom negatívny bol len 4,7 %. (obr. 4).

Obr. 4: Sentiment článkov z médií za obdobie r. 2022. Zdroj: Monitora.cz

Výskyt kľúčových slov „sociálny podnik“ resp. „sociálne podniky“, „sociálne podnikanie“, „sociálna ekonomika“, „sociálna inovácia“ alebo „sociálne inovácie“ v článkoch za r. 2022 ukázal, že dominantný výskyt má téma sociálneho podnikania resp. sociálnych podnikov (2 072 článkov). Pojem sociálna ekonomika sa vyskytol v 490 článkoch a sociálna inovácia v 281.

Obr. 5: Výskyt kľúčových slov v článkoch z médií za r. 2022. Zdroj dát: Monitora.cz

Kľúčové slová

sociálny podnik OR sociálne podniky 1 872 článkov	sociálna ekonomika 490 článkov	
	sociálna inovácia OR sociálne inovácie 281 článkov	sociálne podnikanie 200 článkov

V druhom kroku sme analyzovali články za obdobie týždeň 12. – 19. júna 2023, pričom sme sa zamerali na analýzu kontextu, v akom sa kľúčové slová vyskytovali.

Z hľadiska organizačných foriem je v tejto vzorke zastúpené celé spektrum foriem, od s.r.o., cez družstvo, občianske združenie i obecný sociálny podnik. O sociálnom podnikaní sa v tejto vzorke hovorí primárne v kontextoch riešenia sociálnych problémov, čo potvrdzuje relevantnosť zamerania sociálneho podnikania a súlad s verejnými politikami a strategickými dokumentami Európskej komisie aj vlády SR i programovými dokumentami. Nie prekvapujúco prevažuje téma zamestnanosti a začleňovania zraniteľných a znevýhodnených ľudí do zamestnania.

Spolu so zamestnanosťou je v druhom slede prítomná aj téma miestneho rozvoja, ktorá sa objavuje v súvislosti s obecnými sociálnymi podnikmi, kde

sú tieto tematizované ako nástroj na plnenie komunálnych činností (kosenie trávy, mestská údržba) ale aj ako nástroj na vykonávanie stavebných a rekonštrukčných prác prispievajúcich k lokálnemu rozvoju, čiže je prítomný aj rozvojový rozmer, nielen udržiavací. Príkladom je podnik Rozvojové služby BBSK pri zabezpečovaní stavebných a rekonštrukčných prác pri obnove jedného pavilónu Domova sociálnych služieb na Záhonku vo Zvolene.

Vo vzorke je prítomná pozitívna tematizácia podnikania a podnikavosti, spojenej s túžbou riešiť touto cestou aj sociálnu nespravodlivosť:

„Je to koncept spájania sociálneho podnikania a predaja prémiového kaka. Chceme širokej verejnosti sprostredkovať možnosť zaľúbenia sa do sveta odrodového kaka tak, ako sme sa do neho zaľúbili asi my všetci. Či pre jeho senzorické vlastnosti, chuťové profily, no i úžasné zdravotné a stimulačné benefity, ktoré sú známe už od čias Mayov.“ Cieľom bolo vďaka prémiovej kvalite kakaových produktov zabezpečiť vhodné pracovné podmienky pre znevýhodnených ľudí. Tí pôsobia v integračnej baliarni alebo i na iných pozíciách, v administratíve, priamom predaji či v sklade. „Taktiež sme súčasťou podporného projektu Kakao za mier, ktorý sa venuje anti-propagácii pestovania koky v Kolumbii, a tak sa z bývalých cocaleros (pestovatelia kokových listov), stávajú šťastní a hrdí cacaoeros.“

Tento príklad ukazuje aj prítomnosť rámcovania sociálneho podnikania so znázornením „podnikateľa ako hrdinu“, zdôrazňujúceho črty odvahy, vytrvalosti, vízie a schopnosti budovať a rozvíjať smelé plány a zlepšovať svet. Tento rámec je v časti literatúry o sociálnom podnikaní často prítomný, avšak je tiež predmetom kritiky a istej skepsy, ktorá vychádza z pohľadu, že ignoruje hodnotu učenia sa z podnikateľského neúspechu (tým, že príliš zdôrazňuje úspech), je zameraný na mikro-úroveň, ktorá nemusí odrážať presne situáciu na makro-úrovni a v neposlednom rade si idealizuje sociálnych podnikateľov, keďže mnohí z nich sú motivovaní nielen spoločenským poslaním, ale aj ziskovosťou a tvorbou ekonomickej hodnoty (M. T. Dacin et al., 2011, s. 1205).

Téma sociálnych inovácií, na ktorú sme sa v kombinácii so sociálnym podnikaním cielene zamerali, sa oproti sociálnym podnikom objavila v danej vzorke len raz (obr. 6), čo svedčí aj o dominantnosti rámcovania sociálneho podnikania v iných kontextoch, než v kontextoch sociálnych inovácií. To opätne je prekvapujúce zistenie a potvrdzuje hlavné rámcovanie sociálneho pod-

nikania ako nástroja pre zvyšovanie zamestnanosti a zamestnateľnosti znevýhodnených a zraniteľných osôb.

Obr. 6: Výskyt kľúčových slov v médiách v dňoch 12. – 19. júna 2023 (Zdroj dát: Monitora.cz)

Kľúčové slová

sociálny podnik OR sociálne podniky 16 článkov	sociálna ekonomika 8 článkov	
	sociálna inovácia OR sociálne inovácie 3 články	sociálne podnikanie 1 článok

Išlo o kontext bývania v prostredí vylúčených rómskych komúní a sociálna inovácia bola tematizovaná ako iný prístup k riešeniu udržateľného bývania formou svojpomocnej a samofinancovanej výstavby rodinných domov na Luníku IX. Išlo o projekt nadväzujúci na

„úspešnú sociálnu inováciu – svojpomocnú samofinancovanú výstavbu rodinných domov v Rankovciach, ktorej pilotnú fázu zastrešovalo ETP Slovensko v rokoch 2014-17 a ocenil ju Európsky hospodársky a sociálny výbor zlatou cenou v roku 2014. Rankovčania, ktorí si postavili rodinné domy, majú dnes nielen slušné, dôstojné bývanie, ale aj stavebné zručnosti, ktoré im aktuálne pomáhajú v zamestnaní.“

Na základe našej malej vzorky sa dá konštatovať, že téma sociálnych inovácií je prítomná v mediálnom diskurze, ale nie vždy v spojení so sociálnymi podnikmi. To potvrdzuje konštatovanie zo správy o ekosystéme sociálnych inovácií na Slovensku, ktoré uvádza, že sociálne inovácie výrazne prekračujú hranice sociálneho podnikania a len malá časť sociálnych podnikov v zmysle aktuálne ustálenej definície vytvára nové modely, ktoré sú škálovateľné a je možné ich označiť za sociálnu inováciu. (Polačková & Pongrácz, 2022)

Vzorka poskytuje aj odpoveď na otázku, kto hovorí o sociálnom podnikaní, kto sú aktéri formujúci diskurz o sociálnom podnikaní a za akým účelom. Hlas zaznieval od veľmi rôznych aktérov organizačného poľa. Prítomný bol hlas samotných predstaviteľov sociálnych podnikov, ktorí hovoria o svojom poslaní, činnosti a zámeroch. Taktiež je v médiách prítomný hlas expertov, ktorí vysvetľujú a objasňujú legislatívu (rozhovor Petra Mészároša v TA3 12. 6. v relácii Moja téma na tému novely zákona o sociálnej ekonomike, kde vysvetľoval rozdiel medzi rodinnými podnikmi a sociálnymi podnikmi). Prítomný je hlas vyšších predstaviteľov štátnej správy či už v kontexte predstavovania aktualizovaného Programového vyhlásenia vlády SR (Soňa Gaborčáková). A taktiež zaznieva hlas politikov, ktorí akcentujú sociálnu ekonomiku v kontexte prezentácie svojej orientácie na presadzovanie sociálnych opatrení. Rôznorodosť aktérov prezentujúcich tému sociálneho podnikania sa dá považovať do istej miery za znak sprítomňovania témy sociálneho podnikania vo verejnom diskurze i postupnej legitimizácie organizačného poľa. Čo sa týka účelu, za ktorým jednotliví aktéri komunikovali tému sociálneho podnikania, dá sa povedať, že hlavným účelom je a) zvyšovať povedomie o téme, b) objasňovať čo sociálne podnikanie je a čo už nie je, c) uspokojovať predpokladané očakávanie verejnosti po sociálnych opatreniach a d) poukazovať na hodnotu spájania ekonomického výsledku so spoločenským prospechom, spoločenským poslaním.

Druhou časťou našej analýzy zameranej na text a jazyk sme využili databázu registra sociálnych podnikov s dátami aktuálnymi k júnu 2023. Našou snahou bolo identifikovať prevažujúce zameranie podnikania a činnosti registrovaných sociálnych podnikov na základe najčastejšieho výskytu slovných spojení (párov slov) uvedených v časti databázy nazvanej „predmet podnikania a činnosti“.

Vzorku predstavovala celá populácia registrovaných sociálnych podnikov. Textové dáta z databázy boli strojovo spracované programom R, kde boli očistené o tzv. stop slová, ktoré by vo frekvenčnej analýze neposkytovali žiadnu relevantnú informáciu. Následne sme identifikovali 100 najfrekventovanejších slovných párov. 63 z nich sme následne okódovali z dvoch hľadísk: 1.) podľa toho, či ide o predmet resp. činnosť, ktorá sa dá kategorizovať ako služba, výroba alebo obchod a 2.) podľa vecného zamerania podnikania a činnosti, kde sme podľa kontextu zaradovali jednotlivé páry do spoločných vecných kategórií.

Výstupom tejto analýzy sú nasledovné zistenia:

Prevažujúcim popisom predmetu podnikania a činnosti sú v populácii registrovaných sociálnych podnikov služby - slovné páry s významom „služba“ sú v registri SP prítomné 3 629-krát. Nasleduje obchod (2 145-krát) a výroba (946-krát).

Obr. 7: Výskyt významov „služby, obchod, výroba“ v slovných pároch v časti Predmet podnikania a činnosti z registra sociálneho podnikania

Predmet podnikania a činnosti podľa triedenia na služby, obchod a výrobu – Register sociálnych podnikov, jún 2023 (vlastné spracovanie autorov)

služby 3629	obchod 2145	výroba 946
----------------	----------------	---------------

Z hľadiska vecného zamerania podnikania a činnosti sú najčastejšie spomínané významy uvedené v obr. 8.

Obr. 8: Významy vecného zamerania predmetu podnikania a činnosti registrovaných sociálnych podnikov podľa 63 najfrekvencovanejších slovných spojení.

stavebné práce 1034	výroba výrobcov z dreva, korku, slamy a pod. 459	poradenstvo 322	doprava a preprava 291		služby v poľnohospodárstve 210		
			vzdelávanie a voľný čas 191	administratívne služby 143	lesníctvo 127		
	čistiace a upratovacie služby 328	maloobchod, veľkoobchod 296	reklamné a marketingové služby, 168	kultúra 100	oprava a údržba, 68	pr... 59	
			iná výroba 60				

Textová analýza nám naznačuje, že prevažujúcou informáciou o zameraní registrovaných sociálnych podnikov sú služby, keďže tento pojem sa najčastejšie používa v popise podnikania a činnosti. Z hľadiska zamerania a ambície môžu zohrávať významné miesto stavebné práce, čistiace a upratovacie služby, ale aj poradenstvo či dopravné a prepravné služby. Z hľadiska zamerania výroby sa významne často spomína výroba výrobkov z dreva, korku, slamy a pod.

Táto analýza nám nehovorí o skutočnej orientácii populácie registrovaných sociálnych podnikov. Naznačuje nám však deklarovanú orientáciu tejto populácie a nepriamo môže odrážať skutočnú distribúciu zamerania sociálnych podnikov. (Skutočný výkon služieb by sa musel odmerať na základe finančných ukazovateľov – tržieb a nákladov jednotlivých sociálnych podnikov.)

Jazyk – t. j. 63 najčastejších slovných spojení - nám tak hovorí niečo o podnikateľskej orientácii. Ako je to však s druhou tvárou, dimenziou sociálneho podnikania – pozitívnym sociálnym vplyvom? Tá sa v predmete podnikania a činnosti prirodzene nenachádza, ale je v databáze registra sociálnych podnikov spomenutá v kategóriách: 1.) percentom zamestnaných znevýhodnených osôb a zraniteľných osôb a 2.) ako „poskytovanie spoločensky prospešnej služby, ktorá môže byť zameraná na vzdelávanie, výchovu a rozvoj telesnej kultúry, tvorbu a ochranu životného prostredia a ochranu zdravia obyvateľstva, poskytovanie sociálnej pomoci a humanitárnej starostlivosti. Ukazuje sa, že z celej populácie tieto služby z druhej spomenutej oblasti merateľného pozitívneho sociálneho vplyvu sú uvedené len pri 30 subjektoch. Zvyšok – teda gro celej populácie - je definovaný percentom zamestnaných znevýhodnených a zraniteľných osôb.

Na zodpovedanie všetkých otázok týkajúcich sa analýzy jazyka a diskurzu o sociálnom podnikaní nie je v tomto príspevku priestor. Na niektoré sme ponúkli aspoň čiastočnú odpoveď. Aby bola ucelenejšia, je nutné vziať do úvahy dáta nielen z médií, ale aj iné kvalitatívne dáta v podobe textov o sociálnom podnikaní z výskumu, odbornej literatúry a webových stránok podporných programov a organizácií.

Dá sa ďalej hľadať odpovede na otázky, ako sú napr. Aké významy a presvedčenia sú priradované sociálnemu podnikaniu? Aké sú ideologické východiská? Aké sú inštrumentálne a pragmatické zdôvodnenia? Je prítomné alternatívne rámcovanie, a ak áno, v akej podobe?, atď.

Záverom sa dá na základe analýzy uvedených dvoch druhov textových dát konštatovať, že obsahy a kontexty, v ktorých sa spomína a rámčuje téma sociálneho podnikania nevybočujú zo zavedených rámcov, ktoré presadili dominantní aktéri organizačného poľa. Zároveň dochádza k pokračovaniu procesu legitimizácie sociálneho podnikania zapájaním sa rôznych aktérov do reflexie, komentovania a komunikácie na témy sociálneho podnikania a sociálnej ekonomiky. Do istej miery však chýba hlas od samotných aktérov – populácie sociálnych podnikov, keďže za nich hovoria do veľkej miery stále inštitucionálni podnikatelia. V prípade strešných organizácií to už neplatí, je však stále prítomná zotrvačnosť doterajšieho formovania organizačného poľa zhora nadol.

Tiež sa ukazuje, že rozmer sociálneho podnikania zotrváva vo svojej integračnej funkcii, kde sa stretáva s podnikateľskou orientáciou zameranou primárne na služby a menej na výrobu a hlavne ekonomický *raison d'être*, ktorý je jeho nutnou podmienkou. Avšak širšie ukotvenie sociálneho podnikania v rôznych oblastiach spoločenskej prospešnosti, ktoré zahŕňajú ale i presahujú problematiku zamestnanosti, je menej významné.

Odborná reflexia sociálneho podnikania na Slovensku

Sociálne podnikanie na Slovensku je predmetom viacerých štúdií a analýz, ktoré sa ho počas posledných 10 - 15 rokov pokúšajú reflektovať. Samotná odborná reflexia predstavuje dôležitý prvok v inštitucionalizácii organizačného poľa.⁹

Niektoré štúdie rozpracúvajú tému sociálneho podnikania z teoreticko-metodologických hľadísk (Korimová, n.d.; Korimova & Dohnalová, 2016; Lubelcová, n.d., 2012), iné sa zameriavajú na konkrétne aspekty pôsobenia sociálnych podnikov ako napríklad spolupráca verejnej hodnoty (Svidronová et al., 2022) alebo pôsobenie konkrétnych foriem ako sú obecné sociálne podniky (Chreneková et al., 2022; Machničová & Chreneková, 2020)2020, či pracovná integrácia (Pčolinská, 2019). Iné štúdie sa pokúšajú o zachytenie evolúcie fenoménu sociálneho podnikania na Slovensku a jeho sociálno-historického a inštitucionálneho ukotvenia (Placek et al., 2021; Strečanský &

Stoláriková, 2012). Viaceré práce majú prehľadový charakter a zameriavajú sa na komplexné popísanie a zachytenie stavu sociálneho podnikania na Slovensku a identifikáciu oblastí kritických pre jeho rozvoj (Andruszkiewicz et al., 2014; Brozmanová-Gregorová & Murray Svidroňová, 2020b; Polačková, 2022, Polonyová & Pongrácz, 2022).

Rituály a udalosti

Skupinové stretnutia, konferencie, slávnostné odovzdávanie cien, súťaže a podobné podujatia s ceremoniálnym charakterom majú zo sociologického pohľadu charakter rituálov. Rituály sa v štrukturovaní organizačného poľa vzťahujú na opakujúce sa praktiky a ceremónie, ktoré organizácie vykonávajú, a ktoré pomáhajú definovať, upevňovať a reprodukovať štruktúru a identitu organizačného poľa.

Za posledných niekoľko rokov sa v sektore sociálnej ekonomiky objavilo viacero podujatí, ktoré majú charakter oceňovania dobrej praxe a vyzdvihovania úspešných príkladov z prostredia sociálneho podnikania. Vzhľadom k prelínaniu priestorov sociálneho podnikania a sociálnych inovácií sa do tejto skupiny udalostí dajú zaradiť aj ocenenia tematizujúce sociálne inovácie.

Ide o nasledovné iniciatívy, z ktorých viaceré vznikali v poslednom období. Sozial Marie je najstaršou cenou pre sociálne inovácie v Európe (od r. 2005). Ide o cenu zameranú na stredoeurópsky priestor a oceňované sú aj projekty zo Slovenska. Za posledných päť rokov boli v rámci projektov zo Slovenska ocenené prevažne neziskové organizácie a občianske združenia.

Od roku 2009 na Slovensku pôsobí aj cena Social Impact Award Slovakia, ktorá ponúka celoročný program spojený s intenzívnym mentoringom a individuálnym inkubačným program. Realizátorom je o.z. KOLABO a Coworking Cvernovka s podporou ERSTE Stiftung, SAP, Nadácie Pontis a ďalších.

Novšími sú program Shine zastrešený Swiss Re Foundation a Nadáciou Pontis (2019) a tiež Karpatská cena za sociálne inovácie (2021). Tá má regionálne zameranie v oblasti východného Slovenska a organizuje ju Karpatská nadácia so sídlom v Košiciach.

Najčerstvejšou z cien zameraných aj na sociálne inovácie je Cena Slovenskej sporiteľne za verejné dobro v rámci FéliX Business Award, ktorú udeľuje

⁹ Inštitúcie, ktoré sa venujú odbornej reflexii sú spomenuté v časti Aktéri

SLSP a SME/Index (2023). Ide o ocenenie malých a stredných firiem, sociálnych podnikov a neziskových organizácií zameraných na riešenie aktuálnych spoločenských problémov a potrieb miestnych komunít s preukázateľným verejnoprospešným dopadom, ktoré buď samostatne alebo v spolupráci s verejným a neziskovým sektorom úspešne reagujú na lokálne problémy a zveľaďujú život miestnej komunity. Podmienkou účasti sociálnych podnikov a neziskových organizácií v súťaži je kladný hospodársky výsledok aspoň v jednom z predchádzajúcich troch rokov.

Ocenenia sú často spojené aj s finančným ohodnotením a mentoringom, či inou formou podpory. Z prehľadu uvedených cien je zrejmé, že koncept sociálnej inovácie sa stáva čoraz viac témou a hoci sa objavuje aj v prepojení na sféru sociálneho podnikania, nie je ňou limitovaný. Ocenenia získavajú organizácie aj z komerčného sektora, hoci menej, než organizácie z neziskového prostredia. Mapa sociálnych inovátorov – projekt Nadácie Pontis, ktorý sa snaží mapovať aktérov v priestore sociálnych inovácií a vzťahy medzi nimi, ako aj hlavné potreby v tejto oblasti. Sociálne podniky sú v nej zaradené v rámci kategórie biznis, čím vyvažujú dominanciu aktérov z neziskového sektora (Nadácia Pontis, 2022).

V kontexte skúmania organizačného poľa sociálneho podnikania môžeme do kategórie „Rituály a udalosti“ zaradiť aj celoslovenské zhromaždenia a konferencie, ktoré sa venovali problematike sociálneho podnikania a sociálnej ekonomike. Za posledné dva roky sa dá sledovať aj zintenzívnenie stretávania sa aktérov zo sektoru sociálnej ekonomiky stimulované podujatiami organizovanými národným projektom ISE a strešnou organizáciou ASES. V septembri 2021 a v októbri 2022 sa konali celoslovenské zhromaždenia sociálnych podnikov, kde v počte vyše sto sociálnych podnikov diskutovali o hlavných problémoch a definovali svoje požiadavky voči štátu (ASES, 2021, 2022). V rámci národného projektu ISE bolo v spolupráci s úradmi samosprávnych krajov organizovaných viacero odborných konferencií na regionálnej úrovni (Prešov, Trenčín), kde sa prezentovala situácia v oblasti sociálnej ekonomiky, dobrá prax a identifikovali sa potreby a možnosti ďalšieho rozvoja v tejto oblasti.

Vyššie uvedené príklady sa dajú v kontexte organizačného poľa sociálneho podnikania považovať aj za rituály slúžiace na formovanie a posilňovanie identity a spolupatričnosti i širšej legitimizácie samotnej oblasti alebo jej interných postupov / rolí.

Vidíme, že za posledných niekoľko rokov sa na Slovensku v prostredí rámcovanom témou sociálneho podnikania a sociálnych inovácií konalo množstvo podujatí, ktoré prispeli svojou čiastkou k pokroku v inštitucionalizácii sociálneho podnikania, rozšírenia povedomia o ňom a posilneniu jeho statusu v spoločnosti. Za viacerými z nich stáli inštitucionálni podnikatelia a investori, čo potvrdzuje ich úlohu vo formovaní a úsilí o legitimizáciu organizačného poľa. Na druhej strane je hlavne v oblasti sociálneho podnikania viditeľná dominantná pozícia štátu, pričom v oblasti sociálnych inovácií sa ukazuje väčšia rôznorodosť aktérov.

Zdroje

Sociálne podniky sú príjemcami finančných prostriedkov, ktoré majú povahu nenávratnej (v podobe dotácií, grantov, kompenzačných príspevkov na zamestnancov) alebo návratnej finančnej pomoci (v podobe úverov) alebo ich kombinácie. Okrem týchto vzťahov majú sociálne podniky možnosť získavať zdroje aj nepriamymi nástrojmi. Tie majú podobu úľav na dani z príjmov, znížením sadzby DPH, uplatňovaním sociálneho hľadiska vo verejnom obstarávaní či využívaním servisných poukázok.

Tieto zdroje pochádzajú zo štátneho rozpočtu, resp. z prostriedkov EŠIF (ESF, EFRD), ktoré sú administrované rôznymi orgánmi ústrednej štátnej správy (MPSVR, ÚPSVaR, MIRRI, v minulosti Úrad podpredsedu vlády pre investície a informatizáciu) a štátom zriadenými organizáciami (Slovak Investment Holding a.s.) v spolupráci s partnermi zo súkromného sektora, ktorými sú banky resp. správcovské spoločnosti (Slovenská sporiteľňa a. s., CB ESPRI s.r.o, Sociálni inovátori Impact Capital s.r.o., sociálna banka TISE).

V oblasti nenávratnej investičnej pomoci národný projekt Investičná pomoc pre sociálne podniky poskytol v období 2021 - 2023 sumu vo výške 48,7 mil. EUR. Národný projekt Podpora integračných podnikov poskytol v r. 2022 podporu vo výške 49,3 mil. EUR na krytie vyplácania umiestňovacích príspevkov (§ 53 f Zákona 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti) a vyrovnávacích príspevkov integračnému podniku vyplácaných v zmysle § 53 g Zákona č. 5/2004 o službách zamestnanosti. Nenávratná investičná pomoc zohrávala dôležitú úlohu v zmysle teórie predpokladajúcej počiatočné investície za potrebné na rozbeh biznis modelu, ktorý má šancu udržateľného fungovania.

Podobnú logiku má návratná pomoc, kde sa predpoklad návratnosti investovaných prostriedkov opiera práve o ekonomickú životaschopnosť sociálnych podnikov a ich podnikateľských zámerov. V prípade návratnej investičnej pomoci bolo od roku 2019, resp. 2020 (avšak gro je poskytnuté v r. 2022 – 23) poskytnutých okolo 25 mil. EUR z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu (ESF) na projekty v oblasti sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania. V súčasnosti na trhu pôsobia dva väčšie projekty investičnej pomoci (CB ESPRI Impact One Investment Fund a Sociálni inovátori Impact Capital), ktoré poskytujú návratnú investičnú pomoc v podobe mäkkších typov úverov a rôznych hybridných typov financovania. Ide napríklad o podriadený úver, ktorý má dlhodobý charakter a umožňuje flexibilnejší vzťah medzi dlžníkom a investorom podľa úspešnosti napĺňania spoločenských podmienok a ekonomickej návratnosti, konvertibilný úver umožňujúci konverziu úveru na kapitálový vstup do vlastného imania príjemcu investície alebo tzv. financovanie podmienené úspešnosťou príjemcu pri generovaní budúcich tržieb – čiže nejde o dlh, ktorý je spojený s úrokmi, ale splácanie úveru je viazané na úspešnosť obchodného modelu a riziko je tak rozložené viac medzi investora a príjemcu (CB ESPRI, 2023; Sociálni inovátori, 2023). Vplyv návratnej investičnej pomoci sa bude dať zhodnotiť až po niekoľkých rokoch, keďže tá sa v relevantnom objeme začala kontrahovať len nedávno a horizont týchto investícií a vzťahov je až do r. 2031. Existencia návratných i nenávratných zdrojov je pre udržateľnosť i rozvoj sociálnych podnikov kľúčovým faktorom aj v nasledujúcom období.

Niektoré nové finančné nástroje – najmä v oblasti návratnej investičnej pomoci - smerujú popri zamestnanosti aj k dosahovaniu ďalších spoločensky prospešných výsledkov, nie len zvyšovaniu zamestnanosti či zamestnateľnosti. Ide o dosahovanie merateľného spoločensky prospešného vplyvu resp. dopadu v oblastiach, ktoré predstavujú výzvy pre sociálny a ekonomický rozvoj Slovenska, ako je bývanie, sociálna pomoc, vzdelávanie, ochrana zdravia, životného prostredia, tvorba a ochrana duchovných a kultúrnych hodnôt, či výskum a vývoj. (SIH a.s., 2022). Dá sa teda povedať, že popri zamestnanosti akcentuje cez pôsobenie týchto nových nástrojov aj rozmer „sociálnej inovácie“. Či sa však „sociálna inovácia“ stane organickou súčasťou organizačného poľa sociálneho podnikania, sa uvidí v budúcnosti. Dnes sa nedá povedať, že to tak je, hoci sa často v súvislosti so sociálnym podnikaním hovorí aj o sociálnych inováciách (Polačková, 2022, s. 13). To potvrdzuje aj vyššie spomenutý prehľad ocenení a programov zameraných na podporu sociálnych inovácií.

Zhrnutie: štruktúrovanie organizačného poľa sociálneho podnikania na Slovensku

Zapp & Powell (2016) identifikovali fázy štruktúrovania organizačného poľa: a) existencia predchádzajúcich štruktúr, b) inovácia / šok / idea, c) politická vôľa a zdroje, d) systém presvedčení a spoločná identita a e) inštitucionalizácia organizačného poľa sociálneho podnikania. Pri aplikácii týchto fáz štruktúrovania organizačného poľa na slovenské prostredie sociálneho podnikania (pozri Tab. č. 2) sa dá konštatovať, že organizačné pole sociálneho podnikania je v pokročilejšej fáze svojho vývoja, hoci ešte nie úplne inštitucionalizované.

Tab. č. 2: Fázy štruktúrovania organizačného poľa sociálneho podnikania na Slovensku (vlastné spracovanie autorov):

Fázy štruktúrovania organizačného poľa		
	Existencia predchádzajúcich štruktúr	Inovácia/šok/idea
Sociálne podnikanie	Podnikateľský subjekt v podobe s.r.o. je najrozšírenejšia forma právnických osôb. Neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby sú legislatívne ukotvené od r. 1999	Škandál so sociálnymi podnikmi v období prvej úpravy sociálnej ekonomiky v r. 2008 pôsobil demotivačne. (negatívny vplyv) Zosilnenie diskurzu o sociálnej ekonomike v kontexte redefinovania európskeho modelu sociálneho blahobytu a odpovedi na krízu. (pozitívny vplyv) Zákon č. 112/2018, ktorý zmenil / zadefinoval sociálny podnik ako vlastnosť, nie ontológiu a vytvoril novú situáciu. (pozitívny vplyv)
	✓	✓

Fázy štruktúrovania organizačného poľa			
	Politická vôľa a zdroje	Systém presvedčení a spoločná identita	Inštitucionalizácia
Sociálne podnikanie	Zákon č. 112/2018, ktorý vytvoril rámec pre uvoľnenie zdrojov. Podpora sféry sociálneho podnikania v podobe viacerých národných projektov ESF 2018-2023. Vytvorenie podpornej organizácie, regionálna prítomnosť. Európsky sociálny fond 2006 – 2013, ESF+, EFRR Sociálne obstarávanie Vytvorenie investičných nástrojov (SIH, CB ESPRI)	Etablovanie sa strešných organizácií (ASSE, ASES) naznačuje budovanie identity. Obhajoba spoločných záujmov (zmena novely zákona č. 112/2018). Hranice poľa sú nejasné (obecné SP), neziskové organizácie sú menej identifikované Ostáva predmetom skúmania. Prebieha formovanie.	Sociálne podnikanie je prirodzenou súčasťou podnikateľského, neziskového i verejného sektora. Je akceptované a zrozumiteľné na všetkých úrovniach praxe, prináša očakávané výsledky, panuje presvedčenie o prirodzenej opodstatnenosti tejto aktivity, vnútri poľa prebieha diskusia o smerovaní a je prítomná strategická akcia, zároveň rastie a obnovuje sa jadrová populácia aktérov, ako aj aktérov s inými rolami a podpornými funkciami, pričom dominantnosť niektorých sa v čase mení a presúva na iných.
	✓	Čiastočne prítomné	

Záver

V našej práci sme sa snažili poukázať na vývoj organizačného poľa sociálneho podnikania a jeho „vynárajúceho sa“ charakteru a špecifických prvkov, ktoré sú dôležité v jeho postupnom etablovaní sa v slovenskom inštitucionálnom prostredí. Nástrojom na dosiahnutie tohto cieľa bola analýza sociálneho podnikania v súčasnej podobe na Slovensku s využitím inštitucionálnej teórie a konceptu organizačného poľa (DiMaggio & Powell, 1983). Sociálne podnikanie ako každá nová oblasť organizačného snaženia čelí problému postupného získavania si legitimity.

Našou východiskovou tézou bolo, že organizačné pole sociálneho podnikania na Slovensku má charakter vynárajúceho sa organizačného poľa, ktoré nie je ešte plne etablované a zápasí o svoju legitimitu, pričom zdroje jeho legitimity sú širšie, než len súčasné legislatívne ukotvenie.

Legitimizácia organizačného poľa je sýtená viacerými dimenziami inštitucionálneho prostredia: pragmatickou, morálnou a kognitívnou (Suchman, 1995, s. 577–578). Pragmatická legitimita hovorí, do akej miery prináša daná oblasť očakávané výsledky. Morálna legitimita hovorí o súlade s morálnymi hodnotami a očakávaniami a kognitívna legitimita hovorí o súlade so zdieľanými presvedčeniami ako majú veci fungovať, či jazyk, ktorý sa používa dáva zmysel, interpretačné rámce a kategórie, cez ktoré sa pomenúvajú hlavné prvky organizačného poľa, sú zmysluplné a zrozumiteľné. V našom príspevku sme sa venovali hlavne kognitívnej legitimitě.

Výzvou pre etablovanie sa sociálneho podnikania, teda pre jeho pokračujúcu inštitucionalizáciu je nielen jeho evolučná mladosť, ale aj jeho esenciálna hybridnosť, ktorá sa prejavuje vo viacerých dimenziách. Snažili sme sa poukázať na procesy štruktúrácie a tvarovania organizačného poľa, v ktorých sa ukazuje, že dominantnú rolu zohrávajú aktéri spojení so štátom. Hranice poľa ostávajú nejasné, s neziskovými organizáciami so slabšou identifikáciou a s pragmatickými motiváciami z komerčnej sféry. Neidentifikovali sme kompetitívne ideológie a presvedčenia, pričom čoraz intenzívnejšia tematizácia problematiky sociálnych inovácií v spoločných organizačných oblastiach naznačuje pokračujúce prieniky. Prebieha proces sebaidentifikácie a samoorganizácie, ako aj obhajoby spoločných záujmov a teda istej emancipácie na úrovni inštitucionálnych podnikateľov.

Inštitucionalizácia sociálneho podnikania tak nie je ešte završená. Interakcia medzi aktérmi sa zvyšuje, ale miera sebaidentifikácie je prekážkou pre väčšiu emancipáciu. Inštitucionálni podnikatelia sa usilujú proces inštitucionalizácie posilniť, ale relatívna mladosť populácie sociálnych podnikov si vyžaduje viac času na jeho postupné dozrievanie. Podporné prostredie je štruktúrované, ale otázkou je jeho dostupnosť a prítomnosť v rôznych prostrediach a úrovniach vzdelávania. Na úrovni diskurzu sa ukazuje, že napriek významnému posunu vpred a prítomnosti sociálnej ekonomiky vo verejnom diskurze, sa vo verejnom priestore paralelne a čoraz intenzívnejšie pertraktuje téma sociálnych inovácií. Populácia sociálnych podnikov, v ktorej prevažuje podnikateľská právna forma, naznačuje istý izomorfizmus a homogenizáciu formou pragmatického prispôsobovania sa legislatíve z dôvodu získania zdrojov a teda inštinktu prežitia, čo by naznačovalo primárnu ekonomickú motiváciu, ku ktorej sa pridáva spoločenská motivácia. Možno aj preto chýba spoločenské uznanie a ocenenie v kontexte spoločenskej solidarity a vo verejnom priestore prevláda oceňovanie sociálnych inovácií.

Naša analýza nezohľadňovala socio-ekonomické zhodnotenie sektora sociálneho podnikania, ktoré je z hľadiska pragmatickej legitimity veľmi dôležité. Pri prípadnom ďalšom skúmaní procesu štruktúrovania organizačného poľa sociálneho podnikania na Slovensku bude naďalej vhodné zamerať sa na analýzu prevažujúceho systému presvedčení o sociálnom podnikaní s prihliadnutím na tému sociálnych inovácií, ako aj na sledovanie legitimizačného diskurzu a vývoja v oblasti sociálneho podnikania, na sledovanie adaptácie sociálnych podnikov na meniaci sa domáci kontext na mikro-úrovni, ako aj na pomenúvanie ich merateľných spoločenských prínosov nielen v oblasti zamestnanosti a pracovnej integrácie, ale aj v oblastiach sociálnej inklúzie, sociálnych inovácií v prioritných oblastiach sociálneho rozvoja na Slovensku.

Literatúra

- Agafonow, A. (2014). Toward A Positive Theory of Social Entrepreneurship. On Maximizing Versus Satisficing Value Capture. *Journal of Business Ethics*, 125(4), 709–713. JSTOR.
- Andruszkiewicz, O., Polačková, Z., & Andrejkovič, M. (2014). *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Country report: Slovakia*. European Union.
- ASES. (2021, September 13). *Celoštátne zhromaždenie sociálnych podnikov – Aliancia pre sociálnu ekonomiku na Slovensku*. <https://www.ases-slovensko.sk/2021/09/13/celostatne-zhromazdenie-socialnych-podnikov/>
- ASES. (2022, October 24). *Podniky z celého Slovenska na zhromaždení – Aliancia pre sociálnu ekonomiku na Slovensku*. <https://www.ases-slovensko.sk/2022/10/24/podniky-z-celeho-slovenska-na-zhromazdeni/>
- ASES. (2023, May 30). *Vyriešený problém mnohých RSP! – Aliancia pre sociálnu ekonomiku na Slovensku*. <https://www.ases-slovensko.sk/2023/05/30/vyrieseny-problem-mnohych-rsp/>
- Battilana, J., Sngul, M., Pache, A.-C., & Model, J. (2015). Harnessing Productive Tensions in Hybrid Organizations: The Case of Work Integration Social Enterprises. *Academy of Management Journal*, 58(6), 1658–1858. <https://doi.org/10.5465/amj.2013.0903>
- Brozmanová-Gregorová, A., & Murray Svidroňová, M. (2020a). Analýza socio-ekonomického prínosu neziskového sektora pre spoločnosť. In *Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti (Analysis of Socio-economic Contribution of the Non-profit Sector and the Situation and Trends of Civil Society Development in Slovakia)*. Ministerstvo vnútra / Úrad splnomocnenca vlády pre rozvoj občianskej spoločnosti a Univerzita Mateja Bela.
- Brozmanová-Gregorová, A., & Murray Svidroňová, M. (2020b). *Analýza o stave sociálneho podnikania na Slovensku.pdf*. BRESE – Border Regions in Europe for Social Entrepreneurship.
- CB ESPRI. (2023). *Pre koho je investícia určená—Www.cbepri.sk*. <https://www.cbepri.sk/>
- Chong, D., & Druckman, J. N. (2007). Framing Theory. *Annual Review of Political Science*, 10(1), 103–126. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054>

- Chreneková, M., Bumbalová, M., & Jarábková, J. (2022). Mixing Up Apples and Pears Can Work – Case Study of an Innovative Model of Social Enterprise From Slovakia. *European Countryside*, 14(3), 475–496. <https://doi.org/10.2478/euco-2022-0024>
- Dacin, M. T., Dacin, P. A., & Tracey, P. (2011). Social Entrepreneurship: A Critique and Future Directions. *Organization Science*, 22(5), 1203–1213. JSTOR.
- Dacin, P. A., Dacin, M. T., & Matear, M. (2010). Social Entrepreneurship: Why We Don't Need a New Theory and How We Move Forward From Here. *Academy of Management Perspectives*.
- DiMaggio, P., & Powell, W. W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160.
- EU. (2016, July 5). *Social economy in the EU* [Text]. Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs - European Commission. https://ec.europa.eu/growth/sectors/social-economy_en
- Fligstein, N., & McAdam, D. (2011). Toward a General Theory of Strategic Action Fields. *Sociological Theory*, 29(1), 1–26. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01385.x>
- Fouilleux, E., & Loconto, A. (2017). Voluntary standards, certification, and accreditation in the global organic agriculture field: A tripartite model of techno-politics. *Agriculture and Human Values*, 34(1), 1–14. <https://doi.org/10.1007/s10460-016-9686-3>
- Gamson, W. A., Croteau, D., Hoynes, W., & Sasson, T. (1992). Media Images and the Social Construction of Reality. *Annual Review of Sociology*, 18, 373–393. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.18.080192.002105>
- Gamson, W. A., & Modigliani, A. (1989). Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach. *American Journal of Sociology*, 95(1), 1–37.
- Helmsing, A. H. J. (Bert). (2015). Conditions for Social Entrepreneurship. *International Journal of Social Quality*, 5(1). <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2015.050104>
- Korimová, G. (n.d.). *Teoretické a metodologické východiská rozvoja sociálnej ekonomiky*.
- Korimova, G., & Dohnalová, M. (2016). Sociálna ekonomika a sociálnepodnikanie na Slovensku. *Fórum sociálnej politiky*, 1, 6–10.
- Kumar Sarma, S. (2017). Theorization of New Practices in Emerging Organizational Fields. *Vikalpa: The Journal for Decision Makers*, 42(3), 131–144. <https://doi.org/10.1177/0256090917719980>
- Lubelcová, G. (n.d.). *FORMA A PROCES – DILEMA SOCIÁLNEHO PODNIKU A SOCIÁLNEHO PODNIKANIA*.
- Lubelcová, G. (2012). *Sociálna ekonomika: Koncepty, príležitosti, riziká*.
- Machničová, Z., & Chreneková, M. (2020). Development of Municipal Social Entrepreneurship in the Conditions of the Banská Bystrica Self-Governing Region. *EU Agrarian Law*, 9(2), 7–13. <https://doi.org/10.2478/eual-2020-0007>
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363.
- MIRRI. (2022). *Program Slovensko 2021-2027*. Ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie SR. https://eurofondy.gov.sk/wp-content/uploads/2022/11/221115_PSK_Final.pdf
- Nadácia Pontis. (2022). *Mapa sociálnych inovátorov. Analýza trendov a bariér pre rozvoj sociálnych inovácií na Slovensku*. Nadácia Pontis. https://nadaciapontis.sk/wp-content/uploads/2022/08/Mapa_socialnych_inovatorov_analyza.pdf?_gl=1*1mrxk2h*_ga*MTY0NjA1MTM5Ny4xNjk0ODUyMzYz*_ga_L3T75KE8NX*MTY5NDg2MzA3NS4zLjEuMTY5NDg2MzlwOC42MC4wLjA.
- Nicholls, A. (2010). The Legitimacy of Social Entrepreneurship: Reflexive Isomorphism in a Pre-Paradigmatic Field. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(4), 611–633. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2010.00397.x>
- OECD/EU. (2013). *Policy Brief on Social Entrepreneurship*. OECD/European Union. https://www.oecd.org/cfe/leed/Social%20entrepreneurship%20policy%20brief%20EN_FINAL.pdf
- PACHE, A.-C., & SANTOS, F. (2013). INSIDE THE HYBRID ORGANIZATION: SELECTIVE COUPLING AS A RESPONSE TO COMPETING INSTITUTIONAL LOGICS. *The Academy of Management Journal*, 56(4), 972–1001.
- Pčolinská, L. (2019). *Overview of social economy development in Slovakia and its promoting as the employment solution for long-term unemployed and disabled ones* (CIRIEC Working Papers 2019/028; CIRIEC Working Papers, Vol. 2019/028). CIRIEC. <https://doi.org/10.25518/ciriec.wp201928>
- Pfeffer, J., & Salancik, G. (1978). *The External Control of Organizations. A Resource Dependence Perspective*. Harper & Row, Publishers, Inc.
- Placek, M., Vacekova, G., Svidronova, M. M., Nemeč, J., & Korimova, G. (2021). The evolutionary trajectory of social enterprises in the Czech Republic and Slovakia. *Public Management Review*, 23(5), 775–794. <https://doi.org/10.1080/14719037.2020.1865440>

- Polačková, Z. (2022). *Kontext a výzvy sociálneho podnikania na Slovensku*. Implementačná agentúra MPSVR SR. <https://socialnaekonomika.gov.sk/wp-content/uploads/2022/09/Rocna-suhrnna-sprava-o-rozvoji-SE-v-SR-2019-Kontext-a-vyzvy-socialneho-podnikania-na-Slovensku.pdf?csrt=616482319382744442>
- Polačková, Z., & Pongrácz, E. (2022). *Správa o stave ekosystému sociálnych inovácií na Slovensku*. Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky.
- Polonyová, S., & Pongrácz, E. (2022). Social entrepreneurship education providers–Slovak case. *Social Enterprise Journal*, 18(3), 434–450.
- SIH a.s. (2022, January 6). *Slovak Investment Holding, CB ESPRI a Sociálni Inovátori spúšťajú investičné fondy pre sociálnu ekonomiku | Slovak Investment Holding, a. S.* <https://www.sih.sk:443/aktuality/slovak-investment-holding-cb-espri-and-social-innovators-launch-investment-funds-for-social-economy>
- Sociálni inovátori. (2023). *Investičný fond*. Socialni inovatori. <https://www.socialniinovatori.sk/investment>
- Stephan, U., Uhlener, L. M., & Stride, C. (2015). Institutions and social entrepreneurship: The role of institutional voids, institutional support, and institutional configurations. *Journal of International Business Studies*, 46(3), 308–331. <https://doi.org/10.1057/jibs.2014.38>
- Strečanský, B., & Stoláriková, K. (2012). Social Economy and Social Enterprises in Slovakia. *Civil Szemle*, 9, 87–+.
- Suchman, M. C. (1995). Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches. *The Academy of Management Review*, 20(3), 571. <https://doi.org/10.2307/258788>
- Svidronová, M. M., Nemeč, J., & Vaceková, G. (2022). Co-production of public goods in Slovakia. *CIRIEC Studies Series*, 3, 143–163.
- Wooten, M., & Hoffman, A. J. (2017). Organizational Fields: Past, Present and Future. *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*, 20.
- Zapp, M., & Powell, J. J. W. (2016). How to construct an organizational field: Empirical educational research in Germany, 1995–2015. *European Educational Research Journal*, 15(5), 537–557. <https://doi.org/10.1177/1474904116641422>

Sociálne podnikanie na Slovensku perspektívou prieskumu Globálny monitor podnikania

Juraj Mikuš

Úvod

Od novely obchodného zákonníka z roku 2018, keď sa paradigma podnikania rozšírila o dimenziu generovania sociálnych vplyvov, sa na Slovensku začalo vo väčšej miere diskutovať o podnikateľských činnostiach realizovaných vo verejnom záujme (ochrana životného prostredia, sociálne služby, vzdelávanie, regionálny rozvoj a pod.). Napriek tomu, sociálne podnikanie sa na Slovensku ešte stále často chápe ako aktivita, ktorej úlohou nie je predávať produkty a služby, teda realizovať hospodársku činnosť a vytvárať zisk. Opak je však pravdou. Podnik, ktorého hlavným cieľom je dosahovanie pozitívneho sociálneho vplyvu v oblasti niektorej zo spoločensky prospešných služieb, sa sociálnym podnikom stáva iba ak hospodársku činnosť realizuje a z vygenerovaného čistého zisku do svojich cieľov spojených s dosahovaním merateľného pozitívneho sociálneho vplyvu reinvestuje minimálne 50 %.

Problémom je však úzke chápanie sociálneho podnikania na Slovensku. Sociálne podniky sú subjektom sociálnej ekonomiky, ale nemusí to platiť naopak. Za subjekty sociálnej ekonomiky môžeme považovať občianske združenia, nadácie, neinvestičné fondy, účelové zariadenia cirkvi, obchodné spoločnosti, družstvá alebo fyzické osoby. Tie môžu vykonávať hospodársku činnosť alebo nehospodársku činnosť v rámci aktivít sociálnej ekonomiky. Naopak, sociálne podniky musia vykonávať hospodársku činnosť v rámci aktivít sociálnej ekonomiky a po naplnení kritérií vyplývajúcich zo zákona 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch môžu požiadať o štatút registrovaného sociálneho podniku.

Debata o sociálnom podnikaní na Slovensku je vo veľkej miere limitovaná na segment sociálnych podnikov, ktoré sú registrované v zmysle zákona č. 112/2018 Z. z. Rovnako dôležitou, a možno i väčšou skupinou, sú však sociálne podniky, ktoré štatút registrovaného sociálneho podniku nemajú. Mnohé z nich napriek tomu, že plnohodnotne naplňajú charakteristiky sociálneho podniku, sa so sociálnych podnikaním neidentifikujú a samé seba ako sociálne podniky nevnímajú.

Napriek definíciám a akceptovaným charakteristikám subjektov sociálnej ekonomiky a sociálnych podnikov je určenie rozsahu sociálneho podnikania v krajine mimo rámec registrovaných sociálnych podnikov zložitou úlohou (Polačková, 2020). Štúdia Poláčkovej (2020) realizovala odhad na základe

analýzy právnej formy organizácie a na základe získaného štatútu organizácie. Unikátnu perspektívu na Slovensku s možnosťou medzinárodného porovnania však ponúka aj projekt Globálny monitor podnikania („Global Entrepreneurship Monitor“ – GEM)¹⁰.

Cieľom tejto kapitoly je prehodnotiť dôraz kladený na popis situácie prizmu registrovaných sociálnych podnikov, právnej formy alebo štatútu organizácie a vnímať sociálne podniky v ich širšej definícii v súvislosti so sociálnymi a spoločensky prospešnými aktivitami, ktoré vykonávajú aj podniky oficiálne nespádajúce do kategórie registrovaných sociálnych podnikov. Na dosiahnutie tohto cieľa využijeme dostupné údaje z prieskumu GEM, ktoré zahŕňajú otázky týkajúce sa generovania spoločenského a environmentálneho dopadu a naplňania cieľov trvalo udržateľného rozvoja.

10 Globálny monitor podnikania (GEM) predstavuje výskumný projekt, ktorého výstupom je najväčšia svetová štúdia o podnikaní. Vzhľadom na aplikované rigorózne výskumné princípy je jeho výstupom meranie podnikania, jeho charakteristik a podnikateľského prostredia, ktoré je koherentné v čase a v priestore. Takéto meranie umožňuje na solídnej báze porovnať podnikanie medzi zúčastnenými krajinami. Na Slovensku je národným koordinátorom projektu Fakulta manažmentu Univerzity Komenského v Bratislave a hlavným partnerom projektu je Slovak Business Agency. Bližšie o GEM pozri: www.gemconsortium.org

Teoretické vymedzenie a výskumy zamerané na sociálne podnikanie

Sociálnemu podnikaniu sa vo výskume venuje čím ďalej, tým viac pozornosti a jeho význam v spoločenskej, kultúrnej a ekonomickej oblasti rastie (Canestrino a kol., 2020). Dacin a kol. už v roku 2010 identifikovali 36 rôznych definícií sociálneho podnikania. V dostupnej literatúre je však badateľná nejednotnosť dostupných definícií sociálneho podnikania.

Tabuľka 1: Vybrané definície sociálneho podnikania v literatúre

Haugh (2006)	Sociálne podniky je kolektívny názov pre škálu organizácií, ktoré fungujú so zreteľom dosiahnutia určitého sociálneho cieľa. Môžu nadobudnúť rôznu právnu formu, avšak ich spoločnou charakteristikou sú podnikateľské riešenia s cieľom tvorby sociálnej hodnoty a reinvestície zisku v prospech komunity. Zameriavajú sa na sociálne vyžadované nefinančné ciele, merané cez nefinančné metriky.
Yunus (2007)	Akúkoľvek inovatívnu iniciatívu na pomoc ľuďom možno označiť ako sociálne podnikanie. Táto iniciatíva môže byť ekonomická či neekonomická, zisková, alebo nezisková.
Canestrino, Bonfanti a Oliaee (2015)	Sociálne podnikanie sa snaží naplňať sociálne aj komerčné ciele, okrem podnikania sa pozornosť venuje aj sociálnej aktivite, ktorú možno prezentovať ako zámer uspokojovať spoločenské potreby a profitovať z kolektívnych záujmov.

Európska komisia (2014)	Sociálny podnik je subjektom sociálnej ekonomiky, ktorého hlavným cieľom je generovať sociálny vplyv, a nie vytvárať zisk pre svojich majiteľov alebo akcionárov. Funguje tak, že poskytuje tovar a služby pre trh podnikateľským a inovatívnym spôsobom a svoj zisk využíva predovšetkým na dosiahnutie sociálnych cieľov. Riadi sa otvoreným a zodpovedným spôsobom a zapája najmä zamestnancov, spotrebiteľov a zainteresované strany, ktorých sa dotýkajú jeho obchodné aktivity.
-------------------------	---

Zdroj: Vlastné spracovanie autora

Z vybraných definícií uvedených v tabuľke 1 je zrejmé, že existujúce definície sociálneho podnikania v akademickej, ako aj odbornej debata sú rôzne. Tie sa líšia v kladených kritériách na sociálne podnikanie, pričom medzi dominantné kritériá možno zaradiť generovanie príjmov a redistribúciu zisku. Prvá definícia (Haugh, 2006) zdôrazňuje potrebu reinvestície zisku a zameralie sa na dosiahnutie nefinančných cieľov. Druhá uvedená definícia od Muhammada Yunusa, sociálneho podnikateľa a držiteľa Nobelovej ceny mieru, poukazuje na to, že môže ísť o aktivity ekonomické aj neekonomické, ziskové aj neziskové. Tretia definícia zase hovorí o profitovaní z naplňovania kolektívnych záujmov. S prihliadnutím na formulované názory jednotlivých autorov si však možno všimnúť spoločné aspekty sociálneho podnikania, ktorými sú sociálne poslanie, význam inovácií, úloha hospodárskej činnosti a reinvestícia možného zisku. Tieto aspekty vo svojej definícii zohľadňuje aj Európska komisia, podľa ktorej je hlavným cieľom sociálneho podniku uprednostniť generovanie sociálneho vplyvu pred ziskom, vytvoreného inovatívnou hospodárskou činnosťou a zisk predovšetkým použiť na dosahovanie sociálnych cieľov. Navyše by mal byť sociálny podnik riadený transparentne, zodpovedne a participatívne. Z tejto definície vychádza aj legislatívne vymedzenie sociálneho podnikania na Slovensku a zohľadňované kritériá pri udeľovaní štatútu registrovaného sociálneho podniku.

Výskumníčky a výskumníci angažovaní v prieskume GEM iniciovali diskusiu o sociálnom rozmere podnikania v roku 2009 (Terjesen a kol., 2012), keď sa vynorili mnohé otázky týkajúce sa definície a merania sociálneho podnikania. V roku 2016 Bosma a kol. predstavili aktualizovanú štúdiu o sociálnom podnikaní, ktorá pokračovala v diskusii o definíciách a meraní, pričom zdôraznili, že za sociálne podnikanie "v širšej definícii sa považujú jednotlivci, ktorí začí-

najú alebo vedú akýkoľvek typ aktivity, organizácie alebo iniciatívy, ktorá má najmä sociálny, environmentálny alebo komunitný cieľ” (Bosma a kol., 2016). Táto definícia sociálneho podnikania je všeobecne v súlade s inými definíciami predloženými akademikmi (napr. Mair a Marti, 2006; Martin a Osberg, 2007; Zahra a kol., 2009), tvorcami politík (OECD, 2013) a ďalšími platformami, ako napríklad Ashoka a Skoll Foundation. Podrobné výsledky prieskumu GEM 2015 so špeciálnym zameraním na sociálne podnikanie za Slovensko a v medzinárodnom kontexte boli prezentované v publikácii Ročenka sociálneho podnikania (Pilková a Mikuš., 2018).

Od roku 2021 boli do prieskumu GEM zaradené nové otázky týkajúce sa uprednostňovania sociálnych a / alebo environmentálnych dopadov podnikania pred ziskovosťou alebo rastom, zvažovania sociálnych a environmentálnych dopadov, maximalizácie spoločenského¹¹ dopadu, minimalizácie environmentálneho dopadu, poznania 17 cieľov trvalo udržateľného rozvoja a merania dopadu, ktoré sa zbierajú každoročne.

Napriek rastúcemu počtu štúdií, výskum sociálneho podnikania na Slovensku zostáva charakteristický popisom súčasnej situácie, identifikovaním bariér, výziev, najlepších praktík a prípadových štúdií, ale obmedzený vzhľadom na komparatívny empirický výskum medzi krajinami. Komparatívna analýza sociálneho podnikania prostredníctvom dát GEM nám umožňuje zhodnotiť stav, silné a slabé stránky vzhľadom na zahraničie a získať cenné informácie pre formovanie a zlepšovanie politík a podporných opatrení na podporu sociálneho podnikania na Slovensku.

11 Pod spoločenskými cieľmi a dopadmi sa pre potreby tejto kapitoly myslia sociálne, environmentálne a ekonomické ciele a dopady.

Metodika

Výsledky komparatívnej analýzy sú spracované na základe dát GEM, konkrétne prieskumu na dospeljej populácii („Adult Population Survey“ – APS). Tento prieskum je harmonizovaný a realizovaný profesionálnou agentúrou na zber dát, pričom minimálna vzorka je 2000 respondentov v každej zapojenej krajine. Vzorka je vážená tak, aby bola reprezentatívna vzhľadom na pohlavie, vek a regionálne rozloženie. Dostupnosť údajov závisí od realizácie prieskumu GEM v jednotlivých krajinách. Skupiny krajín, ktoré boli zohľadnené v tejto štúdii, sa nachádzajú v tabuľke 2.

Tabuľka 2: Zoznam krajín v jednotlivých skúmaných kategóriách v roku 2022

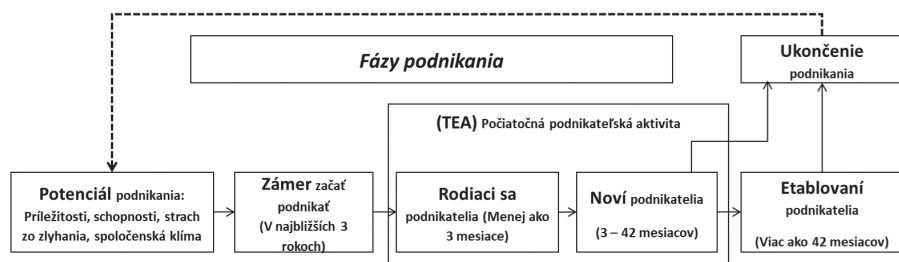
Vybrané post-socialistické krajiny (VPK)	Európa (EU)	Svet
Rumunsko, Poľsko, Slovinsko, Slovensko, Srbsko, Chorvátsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko,	Grécko, Francúzsko, Španielsko, Maďarsko, Rumunsko, Švajčiarsko, Nórsko, Poľsko, Cyprus, Litva, Lotyšsko, Srbsko, Chorvátsko, Slovinsko, Slovensko,	Spojené štáty americké, Egypt, Južná Afrika, Grécko, Holandsko, Francúzsko, Španielsko, Maďarsko, Rumunsko, Švajčiarsko, Rakúsko, Spojené kráľovstvo, Švédsko, Nórsko, Poľsko, Nemecko, Mexiko, Brazília, Čile, Kolumbia, Venezuela, Indonézia, Japonsko, Južná Kórea, Čína, India, Irán, Kanada, Maroko, Tunisko, Togo, Luxembursko, Cyprus, Litva, Lotyšsko, Srbsko, Chorvátsko, Slovinsko, Slovensko, Guatemala, Panama, Uruguaj, Portoriko, Taiwan, Saudská Arábia, Omán, Spojené arabské emiráty, Izrael, Katar
Spolu: 9 krajín	Spolu: 15 krajín	Spolu: 49 krajín

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2022

V prvom kroku analýzy bola vytvorená súhrnná vzorka dát GEM APS na úrovni jednotlivcov (dospelá populácia 18 – 64 rokov) za Slovensko (za roky 2018 – 2022), ktorá pozostávala z 10 014 dospelých jednotlivcov, ako aj za jednotlivé skúmané skupiny krajín za rok 2022 (vzorka všetkých participujúcich GEM krajín v roku 2022 pozostávala zo 164 718 dospelých jednotlivcov).

V druhom kroku boli vypočítané vybrané premenné pre každú skupinu krajín pomocou metód deskriptívnej štatistiky. V tomto kroku sme zohľadnili model podnikateľského procesu (Singer a kol., 2012, s. 5) uvedený na obrázku 1, ktorý znázorňuje jednotlivé fázy podnikateľskej aktivity.

Obrázok 1: Procesný model podnikania GEM

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Singer a kol. (2012)

Podnikanie ako proces sa v modeli GEM skladá z viacerých fáz. Skúma sa potenciál podnikania, ktorý predstavuje existencia postojov k podnikaniu, zámer začať podnikat v najbližších 3 rokoch, počiatočná podnikateľská aktivita („Total Early-stage Entrepreneurial Activity“ – TEA), teda podnikateľská aktivita nie staršia ako 3,5 roka, etablovaná podnikateľská aktivita („Established Entrepreneurial Activity“ – EB), ktorá je staršia ako 3,5 roka a ukončenie podnikania.

V rámci analýzy sme využili nasledovné premenné:

- V rámci fázy potenciál podnikania metodológia GEM skúma jednotlivcov z rôznych perspektív, pričom jednou z nich je sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť skúmaná prostredníctvom premennej *Poznanie podnikov prioritne zameraných na riešenie spoločenských problémov*.

čenská zodpovednosť skúmaná prostredníctvom premennej *Poznanie podnikov prioritne zameraných na riešenie spoločenských problémov*.

- V rámci fázy počiatočnej podnikateľskej aktivity a etablovaného podnikania sme skúmali mieru a) *sociálneho podnikania v jej širšej definícii*, b) *motiváciu na začatie podnikania*, c) *zvažovanie sociálnych dopadov*, d) *zvažovanie environmentálnych dopadov*, e) *podnikanie krokov na minimalizáciu environmentálneho dopadu*, f) *podnikanie krokov na maximalizáciu spoločenského dopadu*, g) *poznanie 17 cieľov trvalo udržateľného rozvoja OSN* a h) *meranie dopadu*.

V poslednom treťom kroku boli analyzované vypočítané premenné za Slovensko, následne porovnané hodnoty za rok 2022 so skupinami krajín (vybrané postsocialistické krajiny (VPK), európske krajiny (EU) a svet a formulované závery a odporúčania.

Výsledky a diskusia

V tejto časti sú prezentované výsledky analýzy sociálneho podnikania na Slovensku založené na procesnom modeli GEM (obr. 1). Ide o podniky, ktoré významne zohľadňujú spoločenské dopady svojho konania, avšak fungujú mimo rámcov registrovaných sociálnych podnikov a za sociálne podniky sa obyčajne nepovažujú. Analýza sa zameriava na niekoľko kľúčových oblastí, ktoré poskytujú hlbší pohľad na sociálne podnikanie perspektívou GEM na Slovensku a v medzinárodnom kontexte. Konkrétne kľúčové oblasti sú: a) spoločenské postoje k sociálnemu podnikaniu, b) podnikateľská aktivita (hospodárska činnosť) so zameraním na sociálne aktivity, teda sociálne podnikanie podľa širšej definície GEM, c) motivácia na začatie podnikania a d) vybrané aspekty podnikania. Tieto výsledky poskytujú hodnotné informácie o stave a perspektívach sociálneho podnikania fungujúceho aj mimo rámcov registrovaných sociálnych podnikov na Slovensku.

Podnikateľský potenciál

Podnikateľský potenciál, ako prvá fáza podľa procesného modelu GEM, dlhodobo predstavuje kľúčovú tému výskumu podnikania. Metodológia GEM umožňuje skúmanie podnikateľského potenciálu jednotlivcov z troch perspektív: 1.) spoločenské postoje k podnikaniu, 2.) sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí a 3.) sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov. Vzhľadom na zameranie tejto kapitoly sa budeme venovať poznaniu podnikov prioritne zameraných na riešenie sociálnych problémov, pretože vnímanie podnikateľského kontextu spoločnosti ovplyvňuje sociálny kapitál populácie potenciálnych podnikateľov. Sociálny kapitál je dôležitý pre podnikanie, pretože vytvára siete vzájomných vzťahov, dôveru a spoluprácu medzi jednotlivcami a organizáciami, čo zlepšuje prístup k informáciám, zdrojom a podporným prostrediam pre podnikanie. Taktiež poskytuje príležitosti na získavanie finančných prostriedkov, prístup k novým trhom a vytváranie udržateľných partnerstiev.

Podľa Poláčkovej (2020), reprezentatívny prieskum realizovaný agentúrou Focus v roku 2018 odhalil, že len 5 % dospeléj populácie na Slovensku pozná určité aktivity sociálnych podnikov. Inú perspektívu ponúka prieskum GEM. Ako ukazujú výsledky tabuľky 3, takmer 39 % respondentov z reprezen-

tatívnej vzorky dospeléj populácie v roku 2022 poznalo nejaký podnik, ktorý je prioritne zameraný na riešenie spoločenských problémov. Dynamika tohto ukazovateľa je pomerne volatilná, ale dá sa konštatovať, že má stúpajúcu tendenciu za obdobie posledných 5 rokov.

Tabuľka 3: Poznanie podnikov prioritne zameraných na riešenie sociálnych problémov na Slovensku

Slovensko	2022	2021	2020	2019	2018	2018-2022
Poznanie podnikov prioritne zameraných na riešenie spoločenských problémov	38,9	30,3	33,9	28,8	29,2	31,9

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2018 – 2022.

V medzinárodnom porovnaní je slovenská populácia v poznaní podnikov prioritne zameraných na riešenie spoločenských problémov mierne nad priemerom vybraných postsocialistických krajín, ale zároveň mierne zaostáva za priemerom Európy a výrazne za priemerom všetkých krajín zapojených do prieskumu GEM v roku 2022.

Tabuľka 4: Poznanie podnikov prioritne zameraných na riešenie spoločenských problémov v medzinárodnom porovnaní

2022	Slovensko	VPK	EU	Svet
Poznanie podnikov prioritne zameraných na riešenie spoločenských problémov	38,9	38,1	39,2	47,4

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2022.

Pri detailnejšom skúmaní geograficky a historicky príbuzných krajín Slovenska (tab. 5) môžeme pozorovať pomerne výrazné rozdiely v tomto ukazovateli medzi jednotlivými postsocialistickými krajinami. Zatiaľ čo najnižšiu mieru

poznania podnikov prioritne zameraných na riešenie spoločenských problémov vykazuje dospelá populácia v Lotyšsku (len takmer 21 %), najvyššiu mieru vykazuje Rumunsko (58 %).

Tabuľka 5: Poznanie podnikov prioritne zameraných na riešenie spoločenských problémov v postsocialistických krajinách

Krajina	2022	Krajina	2022
Rumunsko	58,0	Chorvátsko	35,0
Poľsko	49,6	Litva	30,0
Slovinsko	43,5	Maďarsko	28,6
Slovensko	38,9	Lotyšsko	20,8
Srbsko	38,2	Priemer spolu	38,1

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2022.

Tento ukazovateľ je z pohľadu sociálneho podnikania veľmi dôležitý, nakoľko miera poznania podnikov zameraných na riešenie spoločenských problémov ovplyvňuje jednak určité povedomie o jednom z hlavných princípov sociálneho podnikania (dosahovaní pozitívneho spoločenského vplyvu), ktoré môže mať určité nepriame účinky na formovanie sociálnych podnikov, ale aj firemné politiky. Na druhej strane vplýva na sociálny kapitál a tvorbu sietí kontaktov, ktoré sa považujú za podporné faktory podnikateľskej aktivity, teda aj na sociálne podnikanie.

Podnikateľská aktivita

GEM definuje podnikateľskú aktivitu ako proces zakladania, vedenia a riadenia novej podnikateľskej iniciatívy (hospodárskej činnosti) s cieľom dosiahnuť rast a zisk, pričom zdôrazňuje, že podnikanie zahŕňa nielen zakladanie nových firiem, ale aj inovácie a rozvoj existujúcich podnikov. Berie tiež do úvahy rôzne formy podnikateľskej aktivity, vrátane sociálneho podnikania, rodinného podnikania, sólo podnikania, podnikateľskej činnosti v rámci existujúcich organizácií (intrapodnikanie) a iné.

Prieskum GEM neskúma zámer začať sociálne podnikanie, ale vzhľadom na procesný model podnikania GEM (obr. 1) skúma počiatočnú podnikateľskú aktivitu (do 3,5 roka) a etablovanú podnikateľskú aktivitu (nad 3,5 roka) prizmou zvažovania sociálnych a environmentálnych dopadov a aj uprednostnenia sociálneho a / alebo environmentálneho dopadu podnikania pred ziskovosťou alebo rastom, teda či ide o sociálne podnikanie podľa akceptovanej definície: „...jednotlivci, ktorí začínajú alebo vedú akýkoľvek typ aktivity, organizácie alebo iniciatívy, ktorá má najmä sociálny, environmentálny alebo komunitný cieľ“ (Bosma a kol., 2016), pričom ale ide o hospodársku činnosť, takže títo jednotlivci predávajú produkty alebo služby.

Počiatočná podnikateľská aktivita sa v roku 2022 vrátila takmer na predpandemickú úroveň po jej výraznom znížení v roku 2021 (tab. 6). Etablovaná podnikateľská aktivita ostala aj počas turbulentných pandemických rokov pomerne stabilná. Viac ako 70 % začínajúcich aj etablovaných podnikateľov zvažuje sociálne a environmentálne dopady svojho podnikania. Medziročne zvažovanie sociálnych dopadov v skupine začínajúcich podnikateľov pokleslo, naopak zvažovanie environmentálnych dopadov sa mierne zvýšilo. V skupine etablovaných podnikateľov zvažovanie sociálnych aj environmentálnych dopadov v roku 2022 medziročne mierne pokleslo. Zaujímavé sú však zistenia vyplývajúce z novo uvedených otázok v roku 2021, ktoré sa dopytovali začínajúcich aj etablovaných podnikateľov na to, či uprednostňujú sociálny a / alebo environmentálny dopad podnikania pred ziskovosťou alebo rastom. Takmer 52 % začínajúcich podnikateľov uviedlo, že uprednostňujú sociálny a / alebo environmentálny dopad podnikania, medzi etablovanými podnikateľmi to bolo približne 42 %. Pokiaľ skúmame medziročnú dynamiku, tak môžeme pozorovať rozdielne trendy medzi začínajúcimi a etablovanými podnikateľmi. Zatiaľ čo preferencia sociálneho a / alebo environmentálneho dopadu v skupine začínajúcich podnikateľov medziročne stúpala, v skupine etablovaných podnikateľov táto preferencia pomerne výrazne medziročne klesla. Tento ukazovateľ je kľúčový, nakoľko ide o aktivity jednotlivcov, ktoré podľa adoptovanej definície GEM považujeme za sociálne podnikanie podľa širšej definície.

Tabuľka 6: Podnikateľská aktivita, zvažovanie sociálnych a environmentálnych dopadov, a uprednostnenie sociálneho a / alebo environmentálneho dopadu podnikania pred ziskovosťou alebo rastom na Slovensku

Slovensko	Počiatočná podnikateľská aktivita (ďalej ako TEA)		Etablovaná podnikateľská aktivita (ďalej ako EB)	
	2022	2021	2022	2021
Podnikateľská aktivita ¹²	10,7	6,4	6,6	6,5
Zvažovanie sociálnych dopadov (% z danej pod. aktivity) ¹³	71,1	77,7	71,4	76,1
Zvažovanie environmentálnych dopadov (% z danej pod. aktivity) ³	70,7	67,3	71,8	74,9
Sociálne podnikanie (% z danej pod. aktivity)	51,5	45,6	42,2	56,2

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2021 - 2022.

Na základe medzinárodného porovnania daných ukazovateľov (tab. 7) môžeme konštatovať, že počiatočná podnikateľská aktivita v roku 2022 bola na Slovensku v priemere vyššia ako vo vybraných postsocialistických krajinách aj krajinách Európy, ale naopak, zaostávala za krajinami sveta zapojenými v prieskume GEM. Na druhej strane, etablovaná podnikateľská aktivita na Slovensku zaostávala za všetkými porovnanými skupinami krajín. Tento fakt naznačuje nízku udržateľnosť podnikania na Slovensku.

12 Podnikateľská aktivita predstavuje podiel dospeléj populácie zapojenej v počiatočnej podnikateľskej aktivite (TEA) a etablovanej podnikateľskej aktivite (EB)

13 Zvažovanie sociálnych a environmentálnych dopadov bolo v roku 2022 pre TEA aj EB približne 70 %, čo predstavuje približne 7 % dospeléj populácie. Tento výsledok je porovnateľný s tým, čo namerala agentúra FOCUS (Poláčková, 2020), že len približne 5 % dospeléj populácie na Slovensku poznalo určité aktivity sociálnych podnikov v roku 2018.

Vo zvažovaní sociálnych dopadov vo fáze začínajúceho podnikania Slovensko zaostáva za vybranými postsocialistickými krajinami a svetom, mierne však prevyšuje priemer Európy. Z pohľadu zvažovania environmentálnych dopadov Slovensko zaostáva za všetkými porovnanými skupinami krajín. Vo fáze etablovaného podnikania sú trendy podobné, vyšší podiel začínajúcich aj etablovaných podnikateľov na Slovensku zvažuje sociálne aj environmentálne dopady len v porovnaní s Euróпой, naopak, zaostáva za vybranými postsocialistickými krajinami a svetom. Keď skúmame uprednostnenie sociálneho a / alebo environmentálneho dopadu podnikania (teda mieru sociálneho podnikania v jej širšej definícii) vidíme, že v počiatočnej podnikateľskej aktivite Slovensko prevyšuje priemer Európy, ale zaostáva za vybranými postsocialistickými krajinami a svetom. Vzhľadom na danú premennú si ešte horšie počínajú etablovaní podnikatelia, ktorí pomerne výrazne zaostávajú za pozorovanými skupinami krajín.

Tabuľka 7: Podnikateľská aktivita, zvažovanie sociálnych a environmentálnych dopadov a uprednostnenie sociálneho a / alebo environmentálneho dopadu podnikania pred ziskovosťou alebo rastom v medzinárodnom porovnaní

2022	TEA				EB			
	Slovensko	VPK	EU	Svet	Slovensko	VPK	EU	Svet
Podnikateľská aktivita	10,7	9,9	9,0	12,9	6,6	7,4	6,9	7,0
Zvažovanie sociálnych dopadov (% z danej pod. aktivity)	71,1	76,9	69,0	76,0	71,4	77,3	66,2	72,9
Zvažovanie environmentálnych dopadov (% z danej pod. aktivity)	70,7	80,6	70,8	76,2	71,8	80,4	69,3	74,2

2022	TEA				EB			
	Slovensko	VPK	EU	Svet	Slovensko	VPK	EU	Svet
Sociálne podnikanie (% z danej pod. aktivity)	51,5	54,7	50,5	60,0	42,2	52,8	47,7	56,5

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2022.

Z vyššie uvedených výsledkov vyplýva, že spoločenská orientácia podnikania na Slovensku mierne zaostáva za relevantnými porovnanými skupinami krajín a to vo fáze počiatočnej podnikateľskej aktivity, ale hlavne etablovaného podnikania.

Motivácia pre začatie podnikania

Skúmanie motivácie pre začatie podnikania perspektívou GEM je dôležité, pretože poskytuje hlbší pohľad na faktory a motivácie, ktoré ovplyvňujú rozhodnutie jednotlivcov začať podnikat' a prispieva k pochopeniu podnikateľskej dynamiky a trendov na globálnej úrovni. Týmto spôsobom je možné identifikovať kľúčové výzvy a príležitosti pre podnikanie a poskytnúť informácie na podporu vytvárania podnikateľsky priaznivého prostredia.

Vzhľadom na mierne zaostávajúcu sociálnu orientáciu podnikania sme analyzovali motiváciu na začatie podnikania. Motivácia prostredníctvom prieskumu GEM sa skúma z nasledovných perspektív snahy:

- zmeniť svet,
- vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem,
- pokračovať v rodinnej tradícii,
- zarábať si na živobytie, pretože pracovných miest je málo.

V tabuľke 8 môžeme vidieť pomerne volatilné hodnoty jednotlivých typov podnikateľských motivácií v čase. Zaujímavým zistením však je, že naj-uvádzanejšou motiváciou na začatie podnikania na Slovensku je motivácia zarábať si na živobytie, pretože pracovných miest je málo. Nakoľko v tejto kategórii podnikateľov je veľká skupina tých, ktorých podnikanie je reakciou na nedostatok vhodných pracovných miest v zamestnaneckom pomere, v súvislosti s touto skupinou hovoríme aj o tzv. „podnikaní z nevyhnutnosti“. Toto sa vyznačuje okrem iného aj nízkou mierou ambicióznosti, inovatívosti a tendencie rásť. Naopak najmenej často slovenskí respondenti v roku 2022 a 2021 uvádzali motiváciu zmeniť svet.

Tabuľka 8: Motivácia na začatie podnikania na Slovensku

Slovensko	2022	2021	2020	2019-2022
Počiatočná podnikateľská aktivita	10,7	6,4	13,9	11,1
Motivácia zmeniť svet	29,2	18,7	33,6	30,6
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	36,5	22,1	38,3	32,7
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	29,9	25,8	32,4	29,0
Motivácia zarábať si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	78,8	89,8	73,8	76,4

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2019 – 2022.

Na základe medzinárodného porovnania motivácie na začatie podnikania v roku 2022 (tab. 9) môžeme konštatovať, že Slovensko výrazne zaostáva v motivácii zmeniť svet, ale aj vybudovať veľké bohatstvo alebo príjem za porovnanými skupinami krajín. Naopak, porovnané skupiny krajín výrazne prevyšuje v začatí podnikania z nevyhnutnosti.

Tabuľka 9: Motivácia na začatie podnikania v medzinárodnom porovnaní

2022	Slovensko	VPK	EU	Svet
Počiatočná podnikateľská aktivita (TEA)	10,7	9,9	9,0	12,9
Motivácia zmeniť svet	29,2	41,9	42,5	47,5
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	36,5	47,9	48,7	59,0
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	29,9	25,9	25,0	31,0
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	78,8	68,9	57,1	64,9

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2022.

Zaujímavé zistenia vyplývajú zo skúmania motivácie na začatie podnikania perspektívou sociálnych a komerčných podnikateľov¹⁴ (tab. 10). Sociálni podnikatelia, resp. tí, ktorí vykonávajú hospodársku činnosť a zároveň uprednostňujú sociálny a / alebo environmentálny dopad pred ziskovosťou alebo rastom, v nižšej miere začínajú podnikať pretože chcú zmeniť svet ako komerční podnikatelia. Naopak, viacej uvádzajú motiváciu vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem. Rovnako motivácia pokračovať v rodinnej tradícii je výrazne vyššia medzi sociálnymi podnikateľmi, ale aj podnikanie z nevyhnutnosti.

14 Komerčné podnikanie je tradične udržiavané príjmami z hospodárskej činnosti, zatiaľ čo neziskové organizácie sú udržiavané prostredníctvom charity a filantropie. Jedinečnou črtou sociálneho podnikania je, že jeho poslaním je maximalizovať sociálny vplyv, ale jeho podnikateľský model zabezpečuje, že organizácia je finančne udržateľná.

Tabuľka 10: Motivácia podľa sociálnej a komerčnej orientácie začínajúcich podnikateľov na Slovensku

2022	Sociálne podnikanie	Komerčné podnikanie
Počiatočná podnikateľská aktivita (TEA)	5,5	5,2
Motivácia zmeniť svet	28,7	30,6
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	39,8	33,3
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	39,4	18,9
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	87,6	69,7

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2022.

Z analýzy motivácie na začatie podnikania vyplýva, že začínajúci podnikatelia na Slovensku vykazujú nižšiu mieru ambicióznosti ako v porovnávaných krajinách, a naopak, častejšie podnikajú z nevyhnutnosti. Rovnaké trendy vykazujú aj slovenskí sociálni podnikatelia v porovnaní s komerčnými podnikateľmi, teda sa zdá, že ich pozícia je v porovnaní s komerčnými podnikateľmi horšia, čo sa týka perspektívy a ambicióznosti ich podnikania, nakoľko vo vyššej miere podnikajú z nevyhnutnosti.

Vybrané aspekty podnikania

V rámci tejto časti sú analyzované premenné, ktoré charakterizujú smerovanie podnikania k trvalo udržateľnému rozvoju a sociálnemu dopadu, ktorými sú:

- podnikanie krokov na minimalizáciu environmentálneho dopadu podnikania,
- podnikanie krokov na maximalizáciu sociálneho dopadu podnikania,
- poznanie 17 cieľov trvalo udržateľného rozvoja OSN – agenda trvalo udržateľného rozvoja do roku 2030,

- identifikácia prioritných spoločenských cieľov a definícia jasných opatrení a kľúčových ukazovateľov výkonnosti.

Prvou premennou je realizácia krokov na minimalizáciu environmentálneho dopadu, čo zahŕňa opatrenia a stratégie na zníženie negatívnych vplyvov podnikania na životné prostredie a zabezpečenie udržateľného využívania zdrojov. Druhou premennou je realizácia krokov na maximalizáciu sociálneho dopadu, čo znamená, že podniky sa zameriavajú na tvorbu pozitívneho sociálneho vplyvu prostredníctvom svojich aktivít, vrátane podpory spoločenských príležitostí, zamestnanosti a inkluzívneho rastu. Ďalšou dôležitou súčasťou je vedomosť o 17 cieľoch trvalo udržateľného rozvoja OSN - agendy trvalo udržateľného rozvoja do roku 2030, ktoré sa podniky snažia integrovať do svojich stratégií a praxí s cieľom dosiahnuť udržateľné výsledky. Nakoniec, identifikácia prioritných spoločenských cieľov a definícia jasných opatrení a kľúčových ukazovateľov výkonnosti umožňuje podnikom merateľným spôsobom sledovať a hodnotiť svoj spoločenský dopad a úspešnosť pri dosahovaní udržateľných cieľov. Tieto premenné predstavujú dôležité aspekty, ktoré napomáhajú vytvárať podnikateľské prostredie zamerané na trvalo udržateľný rozvoj a spoločenskú zodpovednosť.

Ako vyplýva z tabuľky 11, viac ako polovica slovenských začínajúcich a etablovaných podnikateľov podnikala v roku 2022 kroky zamerané na minimalizáciu environmentálnych dopadov svojho podnikania. Tento ukazovateľ sa medziročne výrazne zvýšil hlavne v skupine začínajúcich podnikateľov a mierne zvýšil v skupine etablovaných podnikateľov. Naopak, podnikanie krokov na maximalizáciu sociálneho dopadu v porovnaní s environmentálnymi cieľmi mierne zaostáva, avšak je možné pozorovať trend významného medziročného nárastu v tomto ukazovateli v skupine tak začínajúcich, ako aj etablovaných podnikateľov. Ciele a agendu trvalo udržateľného rozvoja OSN pozná približne 30 % začínajúcich podnikateľov a 26 % etablovaných podnikateľov, pričom aj tento ukazovateľ zaznamenal výrazný medziročný nárast. Pokiaľ ide o identifikáciu spoločenských cieľov podnikania a meranie dopadu, tak na túto otázku odpovedalo kladne takmer 76 % začínajúcich podnikateľov a 79 % etablovaných podnikateľov.

Tabuľka 11: Vybrané aspekty podnikania na Slovensku

Slovensko	TEA		EB	
	2022	2021	2022	2021
Podnikanie krokov na minimalizáciu environmentálneho dopadu podnikania	57,1	35,7	54,0	53,2
Podnikanie krokov na maximalizáciu sociálneho dopadu podnikania	45,2	28,1	38,4	31,2
Poznanie cieľov a agendy trvalo udržateľného rozvoja OSN	30,2	13,2	26,0	13,8
Identifikácia spoločenských cieľov a meranie dopadu	75,7	43,4	79,0	83,7

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2021 - 2022.

Z medzinárodného porovnania (tab. 12) vyplýva, že vyšší podiel slovenských začínajúcich podnikateľov podniká kroky na minimalizáciu environmentálneho dopadu ako v ostatných pozorovaných skupinách krajín, naopak slovenskí etablovaní podnikatelia v tomto aspekte mierne zaostávajú. Čo sa týka maximalizácie sociálneho dopadu, začínajúci podnikatelia si v medzinárodnom porovnaní počínajú dobre, pričom mierne zaostávajú len v porovnaní so svetom a etablovaní podnikatelia sú na úrovni priemeru európskych krajín, ale výrazne zaostávajú za vybranými postsocialistickými krajinami a svetom. Slovenskí začínajúci podnikatelia excelujú aj v poznaní cieľov a agendy trvalo udržateľného rozvoja OSN, pričom etablovaní podnikatelia zaostávajú za vybranými postsocialistickými krajinami a Európou. Prekvapivé je zistenie, že slovenskí začínajúci aj etablovaní podnikatelia deklarujú identifikáciu spoločenských cieľov a meranie dopadu vo výrazne vyššej miere, ako je tomu v prípade priemeru porovnávaných skupín krajín.

Tabuľka 12: Vybrané aspekty podnikania v medzinárodnom porovnaní

2022	TEA				EB			
	Slovensko	VPK	EU	Svet	Slovensko	VPK	EU	Svet
Podnikanie krokov na minimalizáciu environmentálneho dopadu podnikania	57,1	50,8	50,0	53,6	54,0	57,8	54,9	57,5
Podnikanie krokov na maximalizáciu sociálneho dopadu podnikania	45,2	40,5	39,0	47,1	38,4	43,3	38,3	46,8
Poznanie cieľov a agendy trvalo udržateľného rozvoja OSN	30,2	26,6	26,8	22,6	26,0	29,4	26,6	21,7
Identifikácia spoločenských cieľov a meranie dopadu	75,7	67,0	55,0	61,7	79,0	60,5	48,2	56,2

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2022.

Zaujímavou perspektívou je aj porovnanie slovenských sociálnych a komerčných podnikateľov po zohľadnení širšej definície sociálnych podnikateľov podľa GEM. Ako vyplýva z tabuľky 13, na minimalizáciu environmentálneho dopadu a maximalizáciu sociálneho dopadu svojho podnikania výrazne viac dbajú práve začínajúci aj etablovaní sociálni podnikatelia v zmysle definície GEM v porovnaní s komerčnými podnikateľmi. Rovnako sociálni podnikatelia vo vyššej miere poznajú ciele a agendu trvalo udržateľného rozvoja. Čo sa týka identifikácie spoločenských cieľov a merania dopadu, dostatočne veľká vzorka na vyvodenie záverov bola k dispozícii len v prípade začínajúcich podnikateľov, pričom výsledky tiež poukazujú na

rovnaký trend ako v predchádzajúcich prípadoch, teda že sociálni začínajúci podnikatelia identifikujú sociálne ciele a merajú dopad svojich aktivít vo vyššej miere ako komerční podnikatelia.

Tabuľka 13: Vybrané aspekty sociálneho a komerčného podnikania na Slovensku

2022	TEA		EB	
	Sociálne podnikanie	Komerčné podnikanie	Sociálne podnikanie	Komerčné podnikanie
Podnikanie krokov na minimalizáciu environmentálneho dopadu podnikania	74,7	35,8	75,4	38,1
Podnikanie krokov na maximalizáciu sociálneho dopadu podnikania	59,6	28,0	55,3	26,7
Poznanie cieľov a agendy trvalo udržateľného rozvoja OSN	35,9	24,6	38,2	17,5
Identifikácia sociálnych cieľov a meranie dopadu	79,5	66,9	/	/

Zdroj: Vlastné spracovanie autora, GEM 2022.

Z komparatívnej analýzy vybraných aspektov podnikania sú najdôležitejšími zisteniami, že slovenskí podnikatelia sa vo všeobecnosti v sociálnych a environmentálnych aspektoch podnikania medziročne významne zlepšujú, pričom sú lídrami v regióne (vybrané postsocialistické krajiny a Európa) pokiaľ ide o začínajúcich podnikateľov, etablovaní podnikatelia významne nezaostávajú, pričom k dobrým medzinárodným výsledkom prispievajú hlavne slovenskí sociálni podnikatelia.

Odporúčania a záver

Sociálne podnikanie je dynamická forma podnikania, ktorá sa zameriava na dosahovanie spoločenských (sociálnych, environmentálnych a ekonomických) cieľov. Pomocou zisťovania „Globálny monitor podnikania“ sme analyzovali trendy vo vnímaní sociálnych a environmentálnych dopadov podnikania na Slovensku a identifikovali niekoľko dôležitých zistení. Tieto zistenia nám poskytujú náhľad na aktuálny stav vnímania dôležitosti sociálnych a environmentálnych dopadov podnikania perspektívou GEM, vďaka čomu je možné abstrahovať príležitosti pre rozvoj sociálneho podnikania. Zistenia sú základom pre odporúčania opatrení, ktoré by mohli byť prijaté s cieľom posilniť a rozvíjať túto oblasť podnikania na Slovensku.

1. **Zvyšovanie povedomia o sociálnom podnikaní:** Jedným z hlavných zistení je potreba naďalej zvyšovať povedomie o sociálnom podnikaní medzi populáciou Slovenska. Vzdelávanie verejnosti o tejto forme podnikania a jej pozitívnych dopadoch je nevyhnutné. Mali by sa vyvinúť informačné kampane a vzdelávacie programy, ktoré by vysvetľovali princípy a výhody sociálneho podnikania. Zároveň je dôležité podporiť médiá, aby venovali viac pozornosti tejto téme a informovali verejnosť o úspešných príbehoch sociálnych podnikov.
2. **Zlepšenie sociálnej orientácie podnikania:** Význam spoločenskej orientácie a tvorby spoločenského dopadu podnikania je ešte stále vnímaný nedostatočne. Preto je potrebné neustále zvyšovať povedomie o sociálnom podnikaní a vytvárať vhodné podmienky pre sociálnych podnikateľov. Na úrovni stratégií, politik a podpory by sa mali naďalej vyvíjať nástroje a iniciatívy, ktoré by zabezpečovali podporu a uznávanie sociálnych podnikov. Vytvorenie legislatívneho rámca, ktorý uznáva sociálne podnikanie a realizuje benefity pre registrované sociálne podniky, bolo určite účinným krokom smerom k budovaniu sociálnej ekonomiky na Slovensku. V diskusii o sociálnom podnikaní však netreba zabúdať na neregistrované sociálne podniky a subjekty sociálnej ekonomiky, ktoré sa k sociálnemu podnikaniu približujú.
3. **Podpora inovácií a ambícií sociálnych podnikateľov:** Slovensko v porovnaní so zahraničím vykazuje vysokú mieru podnikateľskej aktivity motivovanú nevyhnutnosťou, čo platí ešte vo vyššej miere pre sociálne

podnikanie. Preto je dôležité podporiť inovatívnosť a ambície sociálnych podnikateľov. Kvalitné vzdelávanie na stredných a vysokých školách, ako aj mimo školského prostredia, by malo byť kľúčovou súčasťou podpory sociálneho podnikania. Je nevyhnutné vytvoriť špeciálne vzdelávacie programy, ktoré by sa zameriavali na podnikateľské zručnosti a sociálne inovácie. Okrem toho by bolo vhodné zaviesť finančné nástroje a podporné programy, ktoré by podporovali investície a inovácie v sociálnom podnikaní. Týmto spôsobom by ambície sociálnych podnikateľov mohli byť posilnené a podporené ich rast a rozvoj.

4. **Vytváranie kvalitného ekosystému pre sociálnych podnikateľov:** Identifikované trendy v oblasti sociálneho podnikania na Slovensku sú relatívne priaznivé. Je však dôležité naďalej podporovať a budovať kvalitný ekosystém pre sociálnych podnikateľov. To znamená vytvárať prostredie, v ktorom budú mať sociálni podnikatelia prístup k podpore, mentorin-govému programom, finančným zdrojom a obchodným príležitostiam. Spolupráca medzi sociálnymi podnikmi, vládnymi inštitúciami, neziskovým sektorom, akademickou obcou a súkromným sektorom je kľúčová pre vytvorenie a udržanie takéhoto ekosystému.
5. **Vytváranie sietí a partnerstiev:** Podpora vytvárania sietí a partnerstiev medzi sociálnymi podnikmi, neziskovým sektorom, vládou a bežnými firmami je dôležitá pre rast a úspech sociálneho podnikania. Spolupráca medzi týmito aktérmi môže umožniť zdieľanie zdrojov, skúseností a príležitostí a prispieť k rozvoju sociálnej ekonomiky ako celku.

Na základe komparatívnej analýzy a medzinárodného porovnania sme identifikovali niekoľko dôležitých odporúčaní pre rozvoj sociálneho podnikania na Slovensku:

- zvyšovanie povedomia o sociálnom podnikaní,
- zlepšenie sociálnej orientácie podnikania,
- podpora inovácií a ambícií sociálnych podnikateľov,
- vytváranie kvalitného ekosystému.

Tieto odporúčania sú kľúčovými faktormi, ktoré by mali byť zahrnuté do stratégií, politik a podporných opatrení a pomôcť tak posilniť sociálne podnikanie a jeho pozitívny spoločenský dopad na Slovensku.

Literatúra

- Bosma, N., Schøtt, T., Terjesen, S. A., & Kew, P. (2016). Global Entrepreneurship Monitor 2015 to 2016: Special Topic Report on Social Entrepreneurship. Available at SSRN 2786949.
- Canestrino, R., Cwiklicki, M., Magliocca, P., & Pawełek, B. (2020) Understanding social entrepreneurship: A cultural perspective in business research. *J. Bus. Res.* 110, 132–143
- Canestrino, R., Bonfanti, A., & Oliaee, L. (2015). Cultural insights of CSI: How do Italian and Iranian firms differ? *J. Innov. Entrep.* 4, 1.
- Dacin, P. A., Dacin, M. T., & Matear, M. (2010). Social entrepreneurship: Why we don't need a new theory and how we move forward from here. *Academy of Management Perspectives*, 24(3), 37–57. <https://doi.org/10.5465/amp.24.3.37>.
- Európska komisia (2014). Proposed Approaches to Social Impact Measurement. Dostupné na internete: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7735>
- Haugh, H. (2006). Social Enterprise: Beyond Economic Outcomes and Individual Returns. In: Mair, J., Robinson, J., Hockerts, K. (eds) *Social Entrepreneurship*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230625655_12.
- Mair, J., & Marti, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41(1): 36-44.
- Martin, R.L., & Osberg, S., 2007. Social entrepreneurship: The case for definition. *Stanford Social Innovation Review*, 5(2): 28-39.
- OECD (2013). Job creation through the social economy and social entrepreneurship.
- Pilková, A., & Mikuš, J., (2018). Ročenka sociálneho podnikania. Centrum sociálnych a psychologických vied, Slovenská akadémia vied. ISBN 978-80-89524-31-0
- Poláčková, Z. (2020). Kontext a výzvy sociálneho podnikania na Slovensku. Implementačná agentúra Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky (IA MPSVR SR). ISBN 978-80-89837-58-8
- Singer, S., Kelley, D. J., & Herrington, M. (2012). *Global Entrepreneurship Monitor: 2011 Global Report*. London: GERA.
- Terjesen, S., Lepoutre, J., Justo, R., & Bosma, N. (2012). *Global Entrepreneurship Monitor: 2009 Report on Social Entrepreneurship*. Global Entrepreneurship Research Association (GERA).
- Yunus, M. (2007). *Creating a world without poverty: Social business and the future of capitalism*. Public Affairs, New York, 2007, ISBN-13: 978-158648-493 4 (hardcover).
- Zahra, S.A., Gedajlovic, E., Neubaum, D.O., & Shulman, J.M. (2009). A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges. *Journal of Business Venturing*, 24(5): 519-532.

**Klíčové sociálne a ekonomické
efekty registrovaných sociálnych
podnikov**

Vladimír Baláž,
Tomáš Jeck,
Zuzana Polačková

Sociálne podniky vo svete – koncepty a meranie efektov

Táto kapitola prináša komplexnú analýzu sociálnych a ekonomických efektov sociálnych podnikov v Slovenskej republike. Vychádza z originálneho autorského prieskumu, ako aj z analýzy sekundárnych údajov o ekonomických a sociálnych indikátoroch sociálnych podnikov. Úvodná časť kapitoly stručne sumarizuje evolúciu konceptu sociálnych podnikov vo vyspelých krajinách OECD a predstavuje hlavné súčasné prístupy k meraniu sociálnych a ekonomických prínosov týchto podnikov. Druhá časť kapitoly predstavuje výsledky reprezentatívneho prieskumu sociálnych podnikov vykonaného v spolupráci s organizáciou IMPLEA (Implementačná agentúra Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky). Výsledky prieskumu sú dané do kontextu s analytickými štatistikami o ekonomických a sociálnych charakteristikách podnikov z hľadiska veľkosti, veku a regiónu a odvetvia podnikania, ako aj druhu vlastníctva. Predmetom analýzy sú aj základné ekonomické a finančné výsledky podnikov, ako sú aktíva, tržby, pridaná hodnota, vlastné imanie, osobné náklady a zisk. Tretia časť kapitoly používa matematicko-štatistické metódy (faktorovú a regresnú analýzu) na kvantifikovanie ekonomických a sociálnych prínosov registrovaných sociálnych podnikov pre spoločnosť. Záver kapitoly diskutuje hlavné výsledky výskumu, špecifikuje niektoré limitácie a indikuje smery pre ďalší výskum.

Evolúcia konceptu sociálnych podnikov

Literatúra zameraná na hodnotenie sociálnych a ekonomických prínosov sociálnych podnikov zaznamenala za posledných 30 rokov veľký rozvoj (Hota 2023). Sociálne podniky vznikli z neziskových organizácií a zameriavali sa na tie oblasti sociálneho rozvoja, kde bolo pocitované zlyhanie trhu. Koniec 80-tych a začiatok 90-tych rokov bol v znamení nástupu neoliberálnej ideológie. Presadil sa názor, že štát by mal zmenšiť rozsah svojich sociálnych aktivít a prenechať ich neziskovým organizáciám. Aj tie by však tiež mali fungovať aspoň čiastočne na trhových princípoch (Dart 2004, s. 419). Neziskové organizácie sa tak ocitli v trhovom konkurenčnom prostredí. Stále viac organizácií súťažilo o znižujúci sa objem grantov od donorov, vrátane štátu. Ďalšou konkurenciou boli pre vtedajšie neziskové organizácie aj komerčné podniky, ktoré poskytovali verejnosti vybrané sociálne služby za úplatu. Aby dokázali

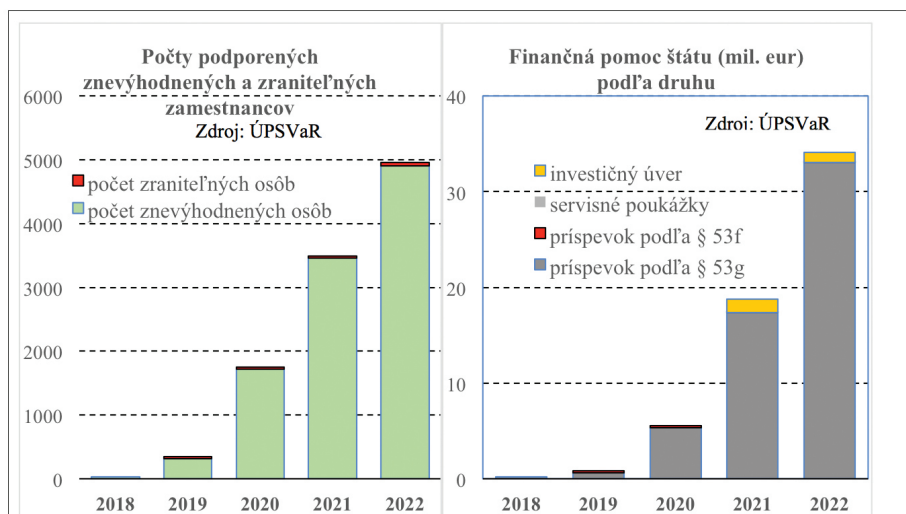
prežiť v trhovom prostredí a zabezpečiť sociálne funkcie, neziskové organizácie začali používať vo svojich aktivitách aj komerčné princípy (Dees 1998). Generovanie vlastného príjmu sa však stále považovalo len za vedľajšiu aktivitu sociálnych podnikov. S týmto konceptom hodnotenia efektov sociálnych podnikov sa stretávame najmä v 90. rokoch. Predmetom diskusie bola otázka, či by sa sociálne podniky mali snažiť dosiahnuť finančnú samostatnosť, alebo by si mali skôr ponechať svoj charakter neziskových, resp. dobrovoľníckych organizácií.

Po roku 2000 došlo k významnej zmene náhľadu na misiu a štruktúru aktivít sociálnych podnikov. Čoraz viac sa diskutovala povaha biznis modelu sociálnych podnikov a potenciál tohto modelu pre sociálnu transformáciu. Začína sa prijímať názor, že biznis model sociálnych podnikov má práve tak sociálnu, ako aj podnikateľskú zložku. Sociálna misia je prvoradá, ale sociálni podnikatelia by pri dosahovaní sociálnych cieľov mali používať aj štandardné trhové postupy, ako napríklad marketing a inovácie (Sullivan Mort et al. 2003, s. 85. Alvord et al. 2004, s. 279). Dôraz na podnikateľskú zložku *de facto* znamená postupné opustenie modelu neziskovej organizácie. Pretrvávali však pochybnosti, či by mal mať sociálny podnik podobu štandardnej komerčnej organizácie. Argumentovalo sa, že sociálne podniky budú mať vždy menej finančných zdrojov a obmedzenejší prístup k ľudskému kapitálu ako štandardné komerčné podniky. Sústreďenie na komerčné aktivity by mohlo byť v konflikte s nekomerčnými (sociálnymi) aktivitami sociálnych podnikov (Austin 2006, s. 12; Foster a Bradach 2005, s. 92).

Definitívny prechod od konceptu neziskovej organizácie k podnikateľsky orientovanému podniku sa prejavil v akceptovaní modelu sociálneho podniku ako hybridnej organizácie, ktorá súčasne dosahuje tak sociálne, ako aj ekonomické ciele. Manažment sociálnych podnikov musí bojovať o vzácné zdroje a nájsť rovnováhu medzi poskytovaním sociálnych služieb (ako napríklad zamestnávanie sociálne znevýhodnených skupín) na strane jednej a dosahovaním komerčných efektov (ako sú tržby a zisk) na strane druhej (Doherty et al. 2014, s. 427). Niektoré typy hybridných organizácií sa dobre osvedčili. Napríklad tie, ktoré sa zameriavajú na zamestnávanie znevýhodnených skupín. Uplatňovanie trhových princípov im umožňuje prekonať niektoré obmedzenia tradičných ziskových organizácií.

V odbornej a vedeckej literatúre existuje v súčasnosti veľké množstvo definícií sociálnych podnikov, resp. organizácií orientovaných na dosahovanie pozitívnych sociálnych zmien prostredníctvom trhovo-orientovaných aktivít.

V poslednom desaťročí sa začína presadzovať konsenzus, že „sociálny podnik“ je organizácia, ktorá má sociálne poslanie, je inovatívna a dokáže si vytvoriť zdroj príjmov (Lepoutre et al. 2013, s. 696). Vo väčšine európskych krajín existujú sociálne podniky pre pracovnú integráciu (*Work Integration Social Enterprise, WISE*), ktoré vytvárajú pracovné príležitosti a príležitosti na vytvorenie skúsenosti s prácou pre zraniteľné skupiny (ľudia bez domova, dlhodobo nezamestnaní, nízko-kvalifikovaní a/alebo bez vzdelania, ľudia s osobnými problémami), ktoré sú v našej legislatíve známe ako integračné sociálne podniky. Tento typ sociálnych podnikov sa veľmi dobre osvedčil, pretože má svoju jasne definovanú misiu (Pache and Santos 2013, s. 994) a vysokú spoločenskú užitočnosť. Jeho cieľom je zvýšiť schopnosť jednotlivca zamestnať sa, zostať v zamestnaní alebo zmeniť zamestnanie. Podniky typu WISE sa stali veľmi populárne najmä v štátoch strednej a východnej Európy, kde sú ich aktivity podporované z Európskeho sociálneho fondu (EC 2020, s. 44). To je aj prípad Slovenskej republiky, kde rozhodujúca časť podpory má formu dotácie na mzdy znevýhodnených a zraniteľných pracovníkov (Graf 1). Ostatné formy podpory (investičná pomoc, servisné poukážky) mali len doplnkový význam.

Graf 1: Vývoj zamestnanosti a podpory sociálnych podnikov v SR. Zdroj: autori v spolupráci s Implementačnou agentúrou MPSVR SR

Sociálne podniky s výraznou ekonomickou dimenziou získavajú nárokovateľnú pomoc z verejných zdrojov za podmienky, že splnia preddefinované kritériá. V podnikoch typu WISE ide o minimálny podiel znevýhodnených a zraniteľných osôb na celkovej zamestnanosti, ktorý musí dosahovať minimálne 30%. Účasť týchto zamestnancov na riadení podniku a/alebo spôsob použitia zisku sú považované za ultimátne podmienky sociálneho podniku, preto je ich naplnenie považované za automatickú podmienku. Orgán verejnej správy môže okrem plošnej podpory pracovnej integrácie podporiť aj poskytovanie určitých služieb pre špecifické sociálne skupiny a lokality napr. prostredníctvom voucherov. Vytvára sa tak „regulovaný sociálny trh“. Z užívateľov tradičných sociálnych služieb sa stávajú „klienti“ a z poskytovateľov zas „dodávatelia“ tovarov a služieb (Bassi and Vincenti, 2015, s. 13). Podniky WISE poskytujú ľuďom trpiacim vylúčením pracovné zručnosti a zamestnanie a zároveň vracajú ekonomické efekty lokality, kde sociálny podnik pôsobí. Vzájomná konkurencia sociálnych podnikov môže prispieť k vyššej efektívnosti ich ekonomických modelov a tým aj k efektívnejšiemu využitiu verejných zdrojov.

Meranie ekonomických a sociálnych prínosov sociálnych podnikov

Rozmach sociálneho podnikania bol sprevádzaný aj zvýšeným záujmom o meranie prínosu týchto podnikov pre spoločnosť. V literatúre sa uvádzajú dva základné motívy pre meranie sociálnej a ekonomickej výkonnosti sociálnych podnikov: externý a interný. Externý motív („*measuring to prove*“) sa vzťahuje na preukázanie legitimity existencie sociálnych podnikov a veľkosti podpory pre podniky. Legitimita sa preukazuje voči kľúčovým aktérom, ako sú donori („vaše peniaze sú správne použité“) a adresátom pomoci („robíme pre vás užitočné veci“). Interný motív („*measuring to improve*“) vyplýva z trendu racionalizácie a marketizácie aktivít sociálnych podnikov a zameriava sa na optimálne využitie interných a externých zdrojov sociálneho podniku (Lall 2017, s. 2637).

Existuje veľké množstvo metód a indikátorov na meranie ekonomických a sociálnych dopadov sociálnych podnikov. Výber hodnotiacich metód závisí aj od toho, ktorým aktérom je hodnotenie určené. Aktivity sociálnych podnikov sa dotýkajú veľkého množstva aktérov. Okrem zamestnancov a manažérov sa za aktérov sociálnych podnikov považujú aj donori (vrátane vlády), miestne komunity, zákazníci, dodávatelia a konkurenti (Arena et al. 2015, s. 664). Ak je napríklad objednávateľom hodnotenia vláda (donor),

hodnotenie môže mať formu pravidelnej ročnej správy, ale aj ad hoc výskumu zameraného na špecifické témy.

Najčastejšie metódy hodnotenia sociálnych podnikov zahŕňajú:

- Klasický a integrovaný audit – integrovaný audit okrem analýzy finančných výkazov zahŕňa aj audit procesov riadenia a kontroly v organizácii (López-Arceiz et al. 2018, s. 462).
- Interné správy o sociálnych dopadoch, a/alebo externé hodnotenia, vrátane sociálnych auditov (Orlitzky et al. 2003). Sociálny audit zahŕňa hodnotenie tých podnikateľských aktivít, ktoré podporujú verejný záujem.
- Ad hoc hodnotenia založené na kvalitatívnych metódach, najmä interview (Bassi 2015, Soppitt et al. 2022) a prípadové štúdie (Bassi and Vincenti, 2019).
- Ad hoc hodnotenia založené na kvantitatívnych metódach. Najčastejšie ide o regresie (Battilana et al. 2015, Maas and Grieco 2017), faktorovú analýzu (Miles et al. 2014, Majetić et al. 2019), modely štruktúrálnej rovnice (Pinheiro et al. 2021, Mathibe et al. 2023) a ich kombinácie (Liu et al. 2015).

Indikátory sa líšia najmä v závislosti od typu sociálneho podniku, jeho misie a aktivít. Výber indikátorov je podmienený aj charakterom a dostupnosťou údajov. Ekonomické výsledky je najlepšie posudzovať na základe údajov z účtovných závierok. V mnohých krajinách však neexistujú centrálny registre sociálnych podnikov. Verejne dostupné nie sú ani údaje z finančných výkazov sociálnych podnikov. V takýchto prípadoch sa údaje zbierajú hlavne prostredníctvom dotazníkových prieskumov. Mäkké ukazovatele sa v nich zisťujú na základe vyjadrení manažérov a kódujú sa kvalitatívnym opisom¹⁵. Samohodnotenia sú vhodné na zaznamenávanie motívácií pre podnikanie a voľbu

15 Príklady kvalitatívnych samohodnotení

- Gali et al. (2020, s. 6) „Chceme urobiť svet lepším miestom“; „Sociálne inovácie sú pre nás veľmi dôležité“; „Poskytli sme viac sociálnych služieb“; „Zvýšil sa počet prijímateľov našich služieb“; „Prijímatelia našich služieb sú spokojní“.
- Glaveli and Geomas (2017) „Kladíme veľký dôraz na vývoj nových vysoko kvalitných produktov“; „Pozorne sledujeme našich konkurentov, ich taktiky a produkty“; „Náš biznis je orientovaný na zákazníkov a príjemcov“.
- Bhattari et al. (2019, s. 57) „Pravidelne hodnotíme kvalitu našej služby pre zákazníkov“; „Dobre poznáme našich konkurentov“; „Sme viac orientovaní na zákazníkov ako naši konkurenti“; „Naše produkty a služby sú najlepšie na trhu“; „Naša firma je veľmi úspešná“; „Napĺňame svoju sociálnu misiu“.

podnikateľských stratégií, no nedokážu nahradiť tvrdé dáta o ekonomických výsledkoch a zamestnanosti.

- Medzi štandardné indikátory ekonomických dopadov patria údaje o aktívach, tržbách, ziskoch a ukazovatele z nich odvodené (*return on assets*, ROA a *return on equity*, ROE).
- Sociálne dopady sa merajú veľkosťou a štruktúrou zamestnanosti, výškou zárobku pre znevýhodnené skupiny a efektami sociálneho podniku pre miestnu komunitu (Bagnoli and Megali 2011, s. 158, Arena et al. 2015, s. 667). V niektorých prípadoch sú dostupné reálne údaje z výročných správ, no vo väčšine prípadov sa používajú samohodnotenia z prieskumov.

Indikátory ekonomických a sociálnych dopadov sa v hodnoteniach používajú ako závislé premenné. Ako nezávislé premenné sa využívajú údaje o vstupech do produkcie (vrátane dotácií). V modeloch štruktúrálnej rovnice sa používajú aj mediačné premenné, ktoré vyjadrujú nepriame pôsobenie nezávisle premennej na závisle premennú.

Vedecké štúdie zamerané na analýzu ekonomických a sociálnych prínosov sociálnych podnikov typu WISE sa líšia veľkosťou vzoriek, typmi analytických metód, aj použitými závislými a nezávislými premennými a kontrolnými premennými. Štúdie ako hlavný analytický inštrument väčšinou využívajú psychometrické a sociometrické škály (samohodnotenia), ktoré sú následne vyhodnotené pomocou faktorovej analýzy a/alebo modelov štruktúrálnej rovnice (SEM). Analytické metódy založené na tvrdých ekonomických dátach a klasickej lineárnej resp. logistickej regresii sú v menšine. Preferencia pre SEM modely s mäkkými dátami je daná aj obmedzenou dostupnosťou tvrdých ekonomických dát o sociálnych podnikoch v mnohých vyspelých krajinách.

Voľba metód a indikátorov významne ovplyvňuje výsledky hodnotenia. Metaanalýza 83 štúdií (López-Arceiz, 2018, s. 461) napríklad preukázala, že s ekonomickými a sociálnymi výsledkami podnikov najviac korelujú tvrdé ekonomické dáta, ako sú veľkosť podniku, či dáta z účtovných uzávierok. Samohodnotenia manažérskych stratégií vykazujú stredne vysokú a samohodnotenia organizačných hodnôt a identít zas nízku koreláciu s ekonomickými sociálnymi výsledkami podnikov.

Sociálne a ekonomické dopady sociálnych podnikov sa niekedy považujú za nesúvisiace, resp. vzájomne sa vylučujúce. Vo väčšine prípadov sa tieto dopady navzájom dopĺňajú (López-Arceiz et al. 2018). Výsledky štúdií, ktoré indikovali neutrálny vzťah (Margolis et al 2007) boli ovplyvnené organizačnou formou sociálneho podniku a metódou merania dopadov. Príkladmi mediačných premenných sú inovatívnosť, marketingová stratégia, orientácia na zákazníka a pod.

Niektoré empirické štúdie preukázali, že silná orientácia na trh sa pozitívne odráža v lepších ekonomických i sociálnych výsledkoch sociálnych podnikov. Trhová orientácia dokáže napríklad vytvoriť nové príležitosti pre zamestnanie a príjem pre určité znevýhodnené skupiny obyvateľstva (najmä zdravotne postihnutých, (Gidron & Monnickendam-Givon, 2017, s. 137). Vyššia ekonomická efektívnosť pomáha lepšie naplňať hlavnú sociálnu misiu sociálnych podnikov (Glaveli & Geormas 2018). V súlade s poznatkami o vplyve inovácií na ekonomickú výkonnosť bežných firiem sa preukázalo, že inovácie zlepšujú aj ekonomickú výkonnosť sociálnych podnikov (Bhattacharai et al. 2019, s. 55).

Výskum aktivít a sociálnych a ekonomických efektov slovenských sociálnych podnikov

Výskum aktivít a sociálnych a ekonomických efektov slovenských sociálnych podnikov bol iniciovaný organizáciou IMPLEA (Implementačná agentúra MPSVR SR)¹⁶. Výskum benefitoval z dostupnosti objektívnych ekonomických a sociálnych údajov reportovaných vo výročných správach a účtovných uzávierkach sociálnych podnikov, ako aj z autorského prieskumu realizovaného na vzorke 323 podnikov (59,7 % celkového počtu registrovaných sociálnych podnikov v SR v roku 2023). Takáto šírka a diverzita údajov je vo výskume sociálnych podnikov vo svete relatívne vzácna.

Výskum použil kombináciu viacerých výskumných metód: autorský prieskum registrovaných sociálnych podnikov na Slovensku, analýzu sekundárnych údajov o finančných a ekonomických výsledkoch registrovaných sociálnych podnikov, ako aj faktorovú a regresnú analýzu.

Charakteristiky registrovaných sociálnych podnikov

Registrované sociálne podniky pôsobia vo všetkých krajoch Slovenskej republiky. V roku 2023 ich najviac bolo v Banskobystrickom, Košickom a Žilinskom kraji, najmenej ich bolo v Bratislavskom kraji (Tabuľka 1). Až 2/3 registrovaných sociálnych podnikov boli mikropodniky s počtom zamestnancov 1 až 9 (Tabuľka 2). Registrované sociálne podniky pôsobili vo všetkých sektoroch národného hospodárstva. Najviac ich bolo v priemysle, stavebníctve, obchode, administratíve a podporných službách (Tabuľka 3). Z hľadiska ekonomických a finančných ukazovateľov neboli medzi registrovanými sociálnymi podnikmi v jednotlivých krajoch významnejšie rozdiely (Tabuľka 4).

16 Výskum bol podporený národným projektom Inštitút sociálnej ekonomiky ITMS2014+ č. 312031T839

Tabuľka 1: Rozdelenie oslovených RSP a RSP s dotazníkom podľa NUTS 3

Kraj	Oslovené RSP (počet)	RSP, ktoré poslali dotazník (počet)	Oslovené RSP (%)
Banskobystrický kraj	87	63	16,4
Bratislavský kraj	29	15	5,5
Košický kraj	83	33	15,6
Nitriansky kraj	38	12	7,2
Prešovský kraj	72	45	13,6
Trenčiansky kraj	73	49	13,7
Trnavský kraj	45	30	8,5
Žilinský kraj	104	79	19,6
Spolu	531	326	100,0

Kraj	Zastúpenie kategórie RSP medzi RSP, ktoré poslali dotazník (%)	Rozdiel v p. b.
Banskobystrický kraj	19,3	-2,9
Bratislavský kraj	4,6	0,9
Košický kraj	10,1	5,5
Nitriansky kraj	3,7	3,5
Prešovský kraj	13,8	-0,2
Trenčiansky kraj	15,0	-1,3
Trnavský kraj	9,2	-0,7
Žilinský kraj	24,2	-4,6
Spolu	100,0	

Zdroj: autori v spolupráci s Implementačnou agentúrou MPSVR SR

Tabuľka 2: Rozdelenie oslovených RSP a RSP s dotazníkom podľa veľkostnej kategórie podnikov

Veľkostná kategória podniku podľa počtu zamestnancov		Oslovené RSP (počet)	RSP, ktoré poslali dotazník (počet)	Oslovené RSP (%)
mikropodnik	1 zamestnanec	19	12	3,6
	2 zamestnanci	47	25	8,9
	3-4 zamestnanci	110	64	20,7
	5-9 zamestnancov	162	95	30,5
	Spolu	338	196	63,7
malý podnik	10-19 zamestnancov	112	76	21,1
	20-24 zamestnancov	23	11	4,3
	25-49 zamestnancov	40	31	7,5
	Spolu	175	118	33,0
stredný podnik	50-99 zamestnancov	11	7	2,1
	150-199 zamestnancov	1	0	0,2
	100-149 zamestnancov	1	1	0,2
	Spolu	13	8	2,4
	Nezistený	5	4	0,9
	Spolu	531	326	100

Veľkostná kategória podniku podľa počtu zamestnancov		Zastúpenie kategórie RSP medzi RSP, ktoré poslali dotazník (%)	Rozdiel v p. b.
mikropodnik	1 zamestnanec	3,7	-0,1
	2 zamestnanci	7,7	1,2
	3-4 zamestnanci	19,6	1,1
	5-9 zamestnancov	29,1	1,4
	Spolu	60,1	4,8
malý podnik	10-19 zamestnancov	23,3	-2,2
	20-24 zamestnancov	3,4	1,0
	25-49 zamestnancov	9,5	-2,0
	Spolu	36,2	-3,2
stredný podnik	50-99 zamestnancov	2,1	-0,1
	150-199 zamestnancov	0,0	0,2
	100-149 zamestnancov	0,3	-0,1
	Spolu	2,5	0,0
	Nezistený	1,2	-0,3
	Spolu	100	

Zdroj: autori v spolupráci s Implementačnou agentúrou MPSVR SR

Tabuľka 3: Rozdelenie oslovených RSP a RSP s dotazníkom podľa sekcií ekonomických činností

Sekcia podľa NACE rev. 2	Oslovené RSP (počet)	RSP, ktoré poslali dotazník (počet)	Oslovené RSP (%)
A - Poľnohospodárstvo lesníctvo a rybolov	16	7	3,0
C - Priemyselná výroba	122	83	23,0
E - Dodávka vody, čistenie a odvod odpadových vôd, odpady a služby odstraňovania odpadov	8	8	1,5
F – Stavebníctvo	67	46	12,6
G - Veľkoobchod a maloobchod, oprava motorových vozidiel a motocyklov	42	25	7,9
H - Doprava a skladovanie	11	2	2,1
I - Ubytovacie a stravovacie služby	31	21	5,8
J - Informácie a komunikácia	7	3	1,3
K - Finančné a poisťovacie činnosti	1	1	0,2
L - Činnosti v oblasti nehnuteľností	11	7	2,1
M - Odborné vedecké a technické činnosti	33	23	6,2
N - Administratívne a podporné služby	103	55	19,4
O - Verejná správa a obrana, povinné sociálne zabezpečenie	1	1	0,2
P – Vzdelávanie	4	2	0,8
Q - Zdravotníctvo a sociálna pomoc	6	4	1,1
R - Umenie zábava a rekreácia	5	4	0,9
S - Ostatné činnosti	63	34	11,9
Spolu	531	326	100

Sekcia podľa NACE rev. 2	Zastúpenie kategórie RSP medzi RSP, ktoré poslali dotazník (%)	Rozdiel v p. b.
A - Poľnohospodárstvo lesníctvo a rybolov	2,1	0,9
C - Priemyselná výroba	25,5	-2,5
E - Dodávka vody, čistenie a odvod odpadových vôd, odpady a služby odstraňovania odpadov	2,5	-0,9
F – Stavebníctvo	14,1	-1,5
G - Veľkoobchod a maloobchod, oprava motorových vozidiel a motocyklov	7,7	0,2
H - Doprava a skladovanie	0,6	1,5
I - Ubytovacie a stravovacie služby	6,4	-0,6
J - Informácie a komunikácia	0,9	0,4
K - Finančné a poisťovacie činnosti	0,3	-0,1
L - Činnosti v oblasti nehnuteľností	2,1	-0,1
M - Odborné vedecké a technické činnosti	7,1	-0,8
N - Administratívne a podporné služby	16,9	2,5
O - Verejná správa a obrana, povinné sociálne zabezpečenie	0,3	-0,1
P – Vzdelávanie	0,6	0,1
Q - Zdravotníctvo a sociálna pomoc	1,2	-0,1
R - Umenie zábava a rekreácia	1,2	-0,3
S - Ostatné činnosti	10,4	1,4
Spolu	100	

Zdroj: autori v spolupráci s Implementačnou agentúrou MPSVR SR

Tabuľka 4: Sociálne podniky podľa regiónu a finančných ukazovateľov (mediánové hodnoty, EUR, 2022)

Kraj	Majetok	Vlastné imanie	Tržby
Banskobystrický kraj	79 814	11 264	66 231
Bratislavský kraj	81 957	11 607	67 240
Košický kraj	84 029	7 432	65 077
Nitriansky kraj	77 186	11 064	65 830
Prešovský kraj	83 333	11 650	67 543
Trenčiansky kraj	76 981	11 692	64 073
Trnavský kraj	79 814	11 488	66 031
Žilinský kraj	78 407	11 111	66 936

Kraj	Osobné náklady	Hospodársky výsledok pred zdanením	Pridaná hodnota
Banskobystrický kraj	86 326	2 428	42 560
Bratislavský kraj	86 772	2 429	43 285
Košický kraj	74 107	1 336	39 669
Nitriansky kraj	86 389	2 427	42 095
Prešovský kraj	87 421	2 428	43 382
Trenčiansky kraj	81 945	2 449	42 095
Trnavský kraj	87 115	2 415	42 560
Žilinský kraj	86 531	2 428	43 212

Zdroj: autori, na základe registra účtovných uzávierok

Výsledky prieskumu

Hodnotenie aktivít a efektov sociálnych podnikov v SR vychádza zo súčasného stavu vedeckých a odborných poznatkov a rešpektuje sociálnu aj ekonomickú dimenziu týchto subjektov:

- Na meranie ekonomických dopadov boli použité štandardné ekonomické ukazovatele, ako sú tržby, aktíva, vlastné imanie, zisk a pridaná hodnota.
- Na meranie sociálnych dopadov boli použité ukazovatele ako zamestnanosť (v tom zamestnanosť ľudí zo znevýhodnených a zraniteľných skupín) a rast osobných nákladov (aproximujú rast životnej úrovne zamestnancov).
- Uplatňovanie podnikateľských stratégií, pociťované bariéry v podnikaní a plány na rozšírenie zamestnanosti boli merané príslušnými psychometrickými a socio-metrickými škálami.
- Dostupnosť údajov z účtovných závierok umožnila použiť aj viacero kontrolných premenných (vek a veľkosť podniku, región a odvetvie podnikania, druh vlastníctva).

Ekonomické a sociálne efekty slovenských sociálnych podnikov boli predmetom celoplošného dotazníkového výskumu. Dotazník bol konštruovaný na základe viacerých zdrojov. Otázky o motivácii k podnikaniu a podnikateľských stratégiách (vrátane inovácií) boli adaptované zo štandardných otázok obsiahnutých v Globálnom monitore podnikania (Global Entrepreneurship Monitor, GEM) a vedeckej literatúry (Kuratko et al. 1997; Paige & Littrell 2002). Motívy pre podnikanie zahŕňali tradičné definície podnikateľského úspechu v podobe rastu tržieb a ziskov, ale aj definície založené na túžbe po osobnom šťastí a dosiahnutí rovnováhy medzi osobným a pracovným životom (Paige & Littrell 2002). Otázky o štruktúre zdrojov príjmu, rastových stratégiách, zamestnávaní znevýhodnených a zraniteľných skupín a sociálnych impaktoch boli modelované podľa britského prieskumu sociálnych podnikov (Social Enterprise UK 2022). Samostatný set otázok reflektoval špecifické slovenské aspekty podnikania sociálnych podnikov a bol vypracovaný v spolupráci s expertmi organizácie IMPLEA.

Dotazníkový prieskum prebehol v období od 6. júna do 7. júla 2023. Prieskum bol vykonaný v spolupráci s IMPLEA, ako aj Regionálnymi centrami sociálnej ekonomiky, ktoré sú súčasťou národného projektu Inštitút sociálnej ekonomiky. Prieskum oslovil 531 registrovaných sociálnych podnikov aktívnych v danom čase v Slovenskej republike. Po vylúčení duplícít a chybných

záznamov činila konečná vzorka 323 podnikov, čo predstavuje 59,7 percent všetkých registrovaných sociálnych podnikov v Slovenskej republike registrovaných pred rokom 2023. Spolupráca s regionálnymi centrami bola hlavným faktorom vysokej návratnosti v rámci oslovenej vzorky. Konečná vzorka 323 podnikov dobre kopírovala celkovú vzorku 531 oslovených registrovaných sociálnych podnikov z hľadiska regionálneho rozloženia (Tabuľka 1), veľkosti (počtu zamestnancov, Tabuľka 2) a odvetvovej štruktúry (Tabuľka 3).

Prieskum sa zameril na nasledovné tematické oblasti:

- hlavné motívy pre sociálne podnikanie,
- plány na zamestnávanie špecifických znevýhodnených a zraniteľných skupín obyvateľstva,
- bariéry rozvoja sociálneho podnikania,
- hlavné faktory prežitia podnikov počas uplynulých troch rokov,
- plány rozvoja sociálnych podnikov na nasledujúce tri roky,
- dlhodobé vízie rozvoja sociálneho podnikania.

Otázky boli kódované na Likertovej škále: 1 = určite nie, 2 = skôr nie, 3 = ani áno, ani nie, 4 = skôr áno a 5 = určite áno. Participanti mohli uviesť aj odpoveď „neviem“. Dotazníky boli najprv vyhodnotené deskriptívnymi štatistikami. Vybrané bloky otázok (podnikateľské stratégie, bariéry podnikania a plány na rozšírenie zamestnanosti) boli vyhodnotené faktorovou analýzou. Identifikované faktory boli použité ako vstupy do lineárnej regresie.

Motívy pre podnikanie

Pri definovaní motívov pre podnikanie v sociálnych podnikoch jednoznačne prevažovali altruistické motívy. Najvyššie priemerné hodnoty dosiahol motív „chcem robiť veci prospešné pre spoločnosť“ (4,89 z 5,00 možných). S týmto motívom sa spájalo aj hodnotenie spokojnosti s rozhodnutím podnikateľ. Najvyššie hodnotenie dosiahol výrok „chcem dosiahnuť osobné šťastie a pocit naplnenia“ (4,59), ako aj „chcem dosiahnuť rovnováhu medzi prácou a osobným životom“ (4,48). Snaha robiť prospešné veci pre spoločnosť nebola v rozpore s ekonomickou funkciou sociálneho podnikania. Veľmi vysoké hodnoty dosiahli výroky „som rád/a, že mám vlastný biznis“ (4,37), „chcem realizovať svoje zručnosti a talent“ (4,32), a tiež „chcem dosiahnuť vyššie tržby a zisk“ (4,37). Odpovede respondentov indikujú, že sociálne a ekonomické aspekty podnikania boli pociťované ako navzájom komplementárne.

Podobné poznatky priniesli aj viaceré zahraničné výskumy. Podniky vlastnené vysoko motivovanými zakladateľmi zvyknú dosahovať nadpriemerné ekonomické i sociálne dopady (Pinheira et al. 2020, s. 57). Španielska štúdia o chránených dielňach, ktoré je možné považovať za formu sociálneho podniku pracovnej integrácie, (Bellostas et al. 2016, s. 386) zas napríklad preukázala, že vytvorená sociálna hodnota (integrácia znevýhodnených pracovníkov) mala významný a pozitívny dopad na ekonomickú hodnotu (tržby a pridanú hodnotu).

Štruktúra odpovedí respondentov je v súlade s legislatívou sociálnych podnikov na Slovensku, ktorá akcentuje podnikateľský/ekonomický rozmer sociálneho podnikania, zameraný najmä na pracovnú integráciu. Vysoký súhlas s tvrdením „motivuje ma uznanie od miestnej komunity a mojich zákazníkov“ (4,50) poukazuje na fakt, že manažmenty sociálnych podnikov si veľmi dobre uvedomujú ich ekonomický a sociálny význam pre miestnu komunitu.

Plány na zamestnávanie špecifických znevýhodnených a zraniteľných skupín obyvateľstva

Slovenská legislatíva definuje a podporuje poslanie sociálnych podnikov najmä v oblasti pracovnej integrácie znevýhodnených a zraniteľných skupín obyvateľstva. Veľkú časť celkovej zamestnanosti tvoria ľudia s postihnutím zdravotným, telesným aj mentálnym. Súčasná štruktúra zamestnanosti sa prejavuje aj v očakávaniach ohľadne zamestnávania ľudí zo znevýhodnených a zraniteľných skupín v nasledujúcich 12 mesiacoch. Väčšina sociálnych podnikov indikovala, že chce zamestnávať viac ľudí, najmä so zdravotným postihnutím (4,22). Pomerne vysoký záujem je však aj o zamestnávanie iných znevýhodnených a zraniteľných skupín, ako sú ľudia vo veku 50+ (3,77), a tiež ľudia po prepustení z výkonu trestu, dlhodobo nezamestnaní, azylanti a absolventi škôl (priemerné hodnotenie za tieto kategórie činilo 3,21). Celková štruktúra hodnotení však bola ovplyvnená aj pomerne vysokým podielom odpovedí typu „neviem“. Kým pri zamestnávaní zdravotne znevýhodnených ľudí činil podiel odpovedí typu „neviem“ len 4,4%, pri zamestnávaní starších ľudí a ľudí so základným vzdelaním to bolo vyše 8% a pri zamestnávaní Rómov, ľudia vracajúci sa z výkonu trestu a azylantov vyše 11%. Slovenské registrované sociálne podniky majú zatiaľ pomerne málo skúseností pri zamestnávaní takýchto kategórií (s výnimkou Rómov) znevýhodnených a zraniteľných skupín. Zahraničná literatúra uvádza,

že podniky pracovnej integrácie pomáhajú znižovať stigma u ľudí prepustených z výkonu trestu, no nájsť pre nich trvalé zamestnanie je problematické. Väčšinou si dokázali nájsť len nekvalifikované a krátkodobé zamestnanie s minimálnou mzdou (Soppitt et al. 2022).

Bariéry rozvoja sociálneho podnikania

Je zaujímavé, že respondenti nehodnotili ako najväčšie bariéry rozvoja svojich podnikov problémy, ktoré sú špecifické hlavne pre aktivity sociálnych podnikov. Za najväčšie problémy boli považované klasické bariéry podnikania ako sú vysoké dane a odvody (4,23), ťažký prístup k financovaniu (3,49), nedostatok pracovnej sily (3,34), ako aj administratíva spojená so sociálnym podnikaním (4,06). Problémy špecifické pre sociálne podnikanie, ako nízke povedomie a/alebo spoločenské predsudky voči sociálnym podnikom (3,04) a/alebo nízka kúpna sila v lokalite, kde podniky pôsobia (3,06), neboli respondentmi považované za zásadné bariéry podnikania.

Hlavnou misiou sociálnych podnikov je podporovať ďalšie uplatnenie zraniteľných a znevýhodnených skupín na štandardnom trhu práce. V zahraničnej literatúre sa vytvoril konsenzus, že podniky typu WISE sú hybridné organizácie, ktoré kombinujú sociálnu misiu s ekonomickou, aby slúžili potrebám znevýhodnených skupín. Napríklad v prípade zamestnávania ľudí s mentálnym postihnutím sa ekonomická funkcia sociálneho podniku (zamestnávanie) prelína s funkciami verejného zdravotníctva (Krupa et al. 2021). Zlepšenie fyzického a duševného zdravia by sa v takomto prípade malo využívať aj ako hodnotiace kritérium fungovania sociálnych podnikov. Ako možné indikátory sa uvádzajú pociťované zlepšenie zdravotného stavu a zníženie počtu hospitalizácií na strane jednej a zvýšenie príjmu a/alebo pociťovanej kvality života na strane druhej. Hybridnú funkciu sociálnych podnikov reflektovali aj odpovede respondentov prieskumu. Pomerne vysokú podporu získal názor, že je dôležité poskytovať zamestnancom asistenciu v oblasti prechodu do nového zamestnania v bežnom podniku (3,43). Respondenti hodnotili aj niektoré dôležité súvislosti tohto prechodu, ako napríklad starostlivosť o duševné zdravie zamestnanca (3,73), budovanie jeho ľudského kapitálu formou kurzov a školení (4,02) a tiež širšiu podporu rodiny zamestnanca (3,59) a riešenie niektorých finančných problémov, ako je napríklad oddĺženie (3,45). Nižšiu podporu získal názor, že zamestnanci by mali dostať pravidelné rehabilitácie a kúpeľné pobyty (2,98). Na takúto podporu sociálnym podnikom chýbajú aj potrebné finančné prostriedky a niekedy aj praktické skúsenosti. Najvyšší

podiel odpovedí typu „neviem“ bol zaznamenaný pri rehabilitáciách a kúpeľných pobytoch (11,3%) pri asistencii pri prechode na ďalšie zamestnanie (10,3%), pri podpore širšej rodiny (10,3%) a tiež pri oddlžovaní zamestnanca (8,4%).

Hlavné faktory prežitia podnikov počas uplynulých troch rokov

Na rozdiel od mnohých charitatívnych inštitúcií vo vyspelých štátoch západnej Európy slovenské sociálne podniky síce získavajú významnú podporu zo štátnych zdrojov, ale podnikajú predovšetkým na trhových princípoch. Trhový princíp podnikania sa prejavil aj na hodnotení faktorov, ktoré podnikom pomáhajú v ekonomickom prežití. Najvyššie hodnotenie získali odpovede „získali sme nových zákazníkov“ (4,04) a až potom „získali sme podporu zo štátnych a iných verejných zdrojov“ (3,83). Je zaujímavé, že pri hodnotení ekonomických faktorov prežitia podniky zdôrazňovali úlohu produktových a procesných inovácií: „vyvinuli a ponúkli sme nové výrobky a služby“ (3,82), resp. „nakúpili sme lepšie vybavenie, aby sme zlepšili ponuku a zvýšili tržby“ (3,81). To je v súlade so zisteniami z niektorých zahraničných štúdií (Gidron & Monnickendam-Givon 2017; Glaveli & Geormas 2018; Bhattarai et al. 2019). Vysoký význam hľadania nových trhov a zákazníkov, ako aj produktových a procesných inovácií treba hodnotiť pozitívne. Ide o štandardný spôsob, akým životaschopné podniky zlepšujú svoju pozíciu v konkurenčnom trhovom prostredí.

Menší význam kládli respondenti zvýšeniu zamestnanosti (3,74), zvyšovaniu cien (3,69), znižovaniu nákladov (3,51) a marketingovým inováciám (3,57). Marketing je veľmi dôležitý pre komerčný úspech bežných firiem. Pri sociálnych podnikoch môže byť význam marketingu pri dosahovaní ekonomických a sociálnych cieľov ovplyvnený kultúrnymi normami. V individualistických spoločnostiach (napríklad vo V. Británii) spotrebiteľia reagujú aj na cenovo-orientovaný marketing produktov sociálnych podnikov. V kolektivistických spoločnostiach (napr. v Japonsku) sa spotrebiteľia orientujú viac podľa pocítovanej sociálnej hodnoty produktov sociálnych podnikov (Liu et al. 2015, s. 288).

Plány rozvoja sociálnych podnikov na nasledujúce tri roky

Hľadanie nových zákazníkov (4,62), ako aj produktové (4,21) a procesné inovácie (4,24) boli uvádzané ako najdôležitejšie faktory rozvoja aj v budúcich troch rokoch. Okrem zámerov na ekonomickú expanziu však sociálne podniky plánujú zvýšiť aj svoj sociálny dopad. Prejavuje sa to aj v očakávanom zvýšení zamestnanosti (4,19), plánoch na zlepšenie náboru a prípravy (3,81), ako aj zvýšení kvality sprievodných služieb pre znevýhodnených a zraniteľných zamestnancov (3,96). Zabezpečovanie tržieb prostredníctvom zvyšovania cien sa ukázalo ako najmenej významné (3,68). Z odpovedí jasne vyplynulo, že podniky považujú synergie medzi ekonomickými a sociálnymi cieľmi za podstatné pre rozvoj svojho ďalšieho podnikania.

Dlhodobé vízie rozvoja sociálneho podnikania

Čo sa týka vízie ďalšieho rozvoja, najväčší súhlas získal názor, že podnik by sa mal naďalej sústreďovať na zamestnávanie znevýhodnených a zraniteľných skupín (4,68). Vysokú podporu mal aj názor, že podnik by sa mal sústreďiť predovšetkým na dosahovanie vyšších tržieb a ziskov (4,06), ale aj na preukázanie pozitívneho sociálneho vplyvu na spoločnosť, aby tak mohol získať viac zdrojov na svoj rozvoj (4,37). Aj pri formulovaní dlhodobej rozvojovej vízie považovali sociálne podniky svoje ekonomické a sociálne funkcie za komplementárne a nie protikladné. O niečo nižšiu podporu získali názory, že podnik by sa mal viac sústreďiť na služby miestnej lokality (3,63), mal by mať jasnejšie pravidlá na nakladanie so ziskom (3,61) a zvýšiť účasť zamestnancov na jeho vedení (3,38).

Prieskum preukázal, že napriek rôznym bariéram sa slovenské sociálne podniky stali životaschopnými ekonomickými subjektami, ktoré vykazujú aj významné sociálne dopady na miestne komunity i celú slovenskú spoločnosť.

Faktorová a regresná analýza

Kvantitatívna analýza kombinuje prístupy faktorovej a regresnej analýzy. Vybrané otázky z autorského prieskumu sú najprv analyzované faktorovou analýzou. Veľký počet premenných bol agregovaný do menšieho počtu faktorov. Jednotlivé faktory sú potom v kombinácii s kontrolnými premennými použité ako nezávislé premenné v lineárnej regresii. Ako závislé premenné vystupujú kľúčové ekonomické a sociálne indikátory.

Faktorová analýza

Faktorová analýza využila tie otázky z prieskumu, ktoré sa zamerali na podnikateľské stratégie sociálnych podnikov, ich plány na zamestnávanie ďalších pracovníkov, ako aj hlavné bariéry podnikania.

Otázky v bloku 1 mapovali aktivity kľúčové pre prežitie a rozvoj sociálneho podniku počas minulých troch rokov. Faktorová analýza agregovala sedem otázok do nasledujúcich troch faktorov:

- Faktor 1.1 zahŕňal stratégie zamerané na marketingové a produktové inovácie,
- Faktor 1.2 pokrýval stratégie zamerané na zvyšovanie cien a znižovanie nákladov,
- Faktor 1.3 pozostával iba z jednej stratégie zameranej na získanie štátnej dotácie.

Otázky v bloku 2 pokrývali desať najväčších bariér pre podnikanie sociálnych podnikov. Faktorová analýza agregovala tieto bariéry do troch faktorov:

- Faktor 2.1 - Nedostatok finančných zdrojov a vybavenia,
- Faktor 2.2 - Nedostatok a nevykonnosť pracovnej sily a predsudky voči sociálnym podnikom,
- Faktor 2.3 - Vysoké dane a odvody a administratívna záťaž.

Blok 3 obsahoval šesť otázok zameraných na rozširovanie zamestnanosti v sociálnych podnikoch. Faktorová analýza identifikovala nasledujúce tri skupiny pracovníkov:

- Faktor 3.1 - Rómovia a iné kategórie pracovníkov (ľudia po prepustení z výkonu trestu, dlhodobo nezamestnaní, azylanti, absolventi),
- Faktor 3.2 - Ľudia vo veku 50+ a/alebo s nízkym vzdelaním,
- Faktor 3.3 - Ľudia so zdravotným postihnutím.

Výsledky faktorovej analýzy sú uvedené v Prílohe 1

Regresná analýza

Výsledky z prieskumu boli spárované s ekonomickými a sociálnymi indikátormi o aktivitách sociálnych podnikov. Ekonomické indikátory pochádzali z Registra účtovných závierok. Sociálne indikátory, ako aj údaje o dotáciách pre sociálne podniky, na požiadanie poskytlo Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny SR. Regresná analýza porovnáva zmenu sociálnych a ekonomických indikátorov v roku 2022 oproti roku 2021.

Regresnej analýze predchádzalo čistenie dát. Pôvodný súbor zahŕňal 249 podnikov, pre ktoré boli k dispozícii tak výsledky dotazníka, ako aj údaje z Registra účtovných uzávierok a údaje o intervenciách štátu. Niektoré závislé premenné, napríklad nárast zisku, tržieb a vlastného imania, vykazovali extrémne nárasty, respektíve poklesy hodnôt. Na identifikáciu extrémnych hodnôt bolo použité Z-skóre. Vo všeobecnosti sa považuje za extrémnu hodnotu Z-skóre vo veľkosti troch štandardných odchýlok. Aby sa vylúčilo skreslenie výsledkov modelu extrémnych hodnôt, pri výpočtoch bolo uvažované o hodnotách Z-skóre¹⁷ menších ako 1,5. Konečná vzorka mala veľkosť 225 podnikov.

Regresná analýza použila sedem závislé premenných na analyzovanie ekonomických a sociálnych aspektov sociálnych podnikov. Boli použité štyri ukazovatele zamerané na ekonomické a tri na sociálne ciele. Rast zamestnanosti (a miezd) je považovaný za hlavný sociálny cieľ integračného podniku, kým rast majetku, tržieb, vlastného imania a zisku sú považované za ekonomické ciele.

17 Ak má napríklad údaj Z-skóre hodnotu 1,0, tento výsledok je o jednu štandardnú odchýlku vyšší ako priemerná hodnota.

Ekonomické ciele charakterizovali nasledovné závislé premenné¹⁸:

- Zmena v objeme aktív v roku 2022 oproti roku 2021,
- Zmena v objeme tržieb v roku 2022 oproti roku 2021,
- Zmena v objeme zisku v roku 2022 oproti roku 2021,
- Zmena v objeme vlastného imania v roku 2022 oproti roku 2021.

Sociálne ciele charakterizovali nasledovné závislé premenné:

- Zmena v objeme osobných nákladov v roku 2022, oproti roku 2021,
- Zmena v počtoch znevýhodnených a zraniteľných osôb, ktoré boli v jednotlivých sociálnych podnikoch podporené v zmysle § 53 g zákona 5/2004 Zb. z. o službách zamestnanosti nákladov (tzv. vyrovnávací príspevok) v roku 2022, oproti roku 2021,
- Zmena vo veľkosti zamestnanosti v posledných troch rokoch¹⁹.

Ako nezávislé (vysvetľujúce premenné) boli použité faktorové skóre pre faktory 1, 2 a 3, plus štátne intervencie zamerané na podporu sociálnych podnikov:

- Servisné poukážky (binárna premenná: podnik uplatnil resp. neuplatnil poukážky),
- Znížená daň z pridanej hodnoty (binárna premenná, podnik uplatňoval resp. neuplatňoval zníženú daň²⁰),
- Úver na investičný zámer (premenná bola vyjadrená ako podiel úveru k aktívam podniku).

Do regresie vstúpili aj kontrolné premenné charakterizujúce vek podniku v rokoch, veľkosť podniku z hľadiska počtu zamestnancov, odvetvovú príslušnosť, región podnikania (na úrovni NUTS2) a druh vlastníctva (súkromné verzus verejné). Výsledky regresí sú uvedené v Tabuľke 5.

18 Sociálne podniky vo všeobecnosti generovali veľmi nízke objemy zisku. Vytvorená pridaná hodnota (definovaná ako súčet miezd a ziskov) bola preto blízka hodnotám osobných nákladov. Pretože sa osobné náklady použili ako nezávislé premenná, pridaná hodnota nebola zaradená do súboru závisle premenných.

19 Tento údaj indikovali sociálne podniky v prieskume na Likertovej škále.

20 Údaje o sume daňovej úľavy neboli k dispozícii.

Nárast aktív (majetku)

Zvýšenie aktív bolo kladne asociované so stratégiami zameranými na produktové a marketingové inovácie, ako aj na rozširovanie kapacít a hľadanie nových trhov (Faktor 1.1). Nárast aktív negatívne súvisel s vekom a kladne s veľkosťou podniku, t. j. mladšie podniky vykazovali rýchlejšiu rast majetku ako staršie a veľkým podnikom rástli aktíva rýchlejšie ako malým. Štandardizovaný regresný *Beta* koeficient umožňuje porovnať relatívnu veľkosť nezávisle premenných. Tieto koeficienty indikovali, že rast aktív bol viac ovplyvňovaný veľkosťou podniku, ako jeho vekom a uplatňovaním inovačných stratégií.

Nárast tržieb

Rast tržieb pozitívne ovplyvnilo uplatňovanie inovačných stratégií (Faktor 1.1) a negatívne spoliehanie sa na štátnu pomoc (Faktor 1.3), t. j. podniky, ktoré sa zameriavali hlavne na inovácie, dosahovali vyššie tržby ako tie, ktoré sa zamerali hlavne na pomoc zo strany štátu. Vyššie tržby dosiahli aj podniky, ktoré za hlavné bariéry podnikania označili obmedzený prístup k finančným a technologickým zdrojom (Faktor 2.1), ako aj problémy na strane pracovnej sily a nízkeho dopytu po výrobkoch a službách (Faktor 2.3). Rast tržieb negatívne ovplyvnili pociťované vysoké dane a odvody, ako aj administratívne zaťaženie a druhotná platobná neschopnosť (Faktor 2.2). V prvom prípade sa jednalo o podniky, ktorých tržby boli limitované existujúcimi výrobnými zdrojmi. V druhom prípade išlo o podniky, ktorých tržby boli obmedzované externými faktormi. Štandardizované regresné *Beta* koeficienty indikovali, že rast tržieb bol najviac ovplyvňovaný uplatňovaním inovačných stratégií a pociťovanými bariérami v oblasti výrobných zdrojov.

Nárast zisku

Rast zisku bol negatívne asociovaný s uplatňovaním servisných poukážok. Servisné poukážky mali veľmi nízku hodnotu a orientovali podniky na dosahovanie viac sociálnych ako ekonomických cieľov. S využívaním poukážok bola spojená aj určitá administratívna záťaž. Poskytovanie služieb cez servisné poukážky mohlo de facto znížiť ziskovosť podniku²¹. Rast zisku bol pozitívne asociovaný so zameraním podniku na stavebníctvo. Podniky v stavebníctve dosahovali vyšší zisk ako podniky v službách (referenčnej pre-

mennej). Zisk je však v slovenských podmienkach viac účtovnou ako ekonomickou kategóriou a nie vždy sa prelína so skutočným hospodárením podniku.

Nárast vlastného imania

Rast vlastného imania negatívne ovplyvnili pocitované vysoké dane a odvody, ako aj administratívne zaťaženie a druhotná platobná neschopnosť (Faktor 2.2). Rast vlastného imania bol pozitívne asociovaný s plánmi na zamestnávanie zdravotne postihnutých (Faktor 3.3) a tiež so zameraním podniku na stavebníctvo. Podniky v stavebníctve dosahovali vyšší rast vlastného imania ako podniky v službách (referenčnej premennej).

Nárast osobných nákladov

Osobné náklady zahŕňajú najmä mzdy a odvody, plus náklady na sociálnu starostlivosť o zamestnancov. Rast osobných nákladov teda indikuje celkové zvýšenie benefitov pre zamestnancov. Rast osobných nákladov bol kladne asociovaný s nárastom dotácie na zamestnávanie zo strany štátu (táto premenná mala aj najvyšší *Beta* koeficient), ale aj s uplatňovaním inovačných stratégií (Faktor 1.1). Negatívna asociácia s vekom indikuje, že u mladších podnikov rástli tieto náklady rýchlejším tempom ako u starších. Staršie podniky už obyčajne majú svoju zamestnaneckú základňu vyprofilovanú.

Nárast počtov znevýhodnených a zraniteľných pracovníkov

Hlavným zdrojom podpory pre zamestnávanie znevýhodnených a zraniteľných pracovníkov je dotácia štátu na zamestnávanie aktuálne hradená z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu. Neprekvapuje preto, že zmena v objeme dotácie bola výrazne a kladne asociovaná s nárastom počtu integrovaných zamestnancov. Dôležitosť dotácie pre zamestnávanie bola indikovaná aj vysokou hodnotou koeficientu *Beta*. Rast počtov integrovaných

zamestnancov bol aj pozitívne asociovaný s pocitovanými bariérami v oblasti daní, odvodov a administratívnej záťaže. Tento výsledok pravdepodobne súvisí s nevyhnutnou vyššou relatívnou záťažou pri zamestnávaní týchto skupín zamestnancov v porovnaní s ostatnými zamestnancami. Kladné znamienko pri premennej Bratislavský kraj (viď Tabuľka 5) indikuje vyšší nárast zamestnanosti v tomto regióne oproti strednému Slovensku (referenčná premenná).

Nárast celkovej zamestnanosti

Premenná „nárast celkovej zamestnanosti“ bola reportovaná účastníkmi prieskumu a vzťahovala sa na všetky typy zamestnancov za obdobie posledných troch rokov. Vývoj ukazovateľa bol kladne asociovaný s medzročnou zmenou vo výške dotácie na zamestnávanie, ale aj s uplatňovaním inovačných stratégií (Faktor 1.1), plánmi na zamestnávanie ľudí s nízkym vzdelaním a Rómov (Faktor 3.1) a ľudí so zdravotným znevýhodnením (Faktor 3.3). Štandardizovaný regresný *Beta* koeficient bol najvyšší pre Faktor 1.1. Zvyšovanie celkovej zamestnanosti bolo teda významne podporené inovačnými stratégiami sociálnych podnikov. Pocitované bariéry v oblasti daní a administratívnej záťaže boli negatívne asociované s rastom zamestnanosti (Faktor 2.2). Binárna premenná pre vlastníctvo bola kódovaná ako 0 pre verejné a 1 pre súkromné vlastníctvo. Negatívne znamienko indikuje (viď Tabuľka 5), že celková zamestnanosť narástla viac v podnikoch s verejným ako súkromným vlastníctvom. Veľkosť podniku bola kladne asociovaná s rastom celkovej zamestnanosti, t. j. väčšie podniky reportovali vyšší nárast zamestnanosti ako menšie. Negatívne znamienko pri premennej „priemysel“ indikuje nižší nárast zamestnanosti v tomto sektore oproti sektoru služieb (referenčná premenná).

21 Hodnota servisných poukázok (40,7 tisíc eur) predstavovala 0,12% celkovej pomoci štátu sociálnym podnikom okrem benefitov zo zníženej DPH. Zdroj: MPSVR SR.

Tabuľka 5: Regresná analýza

	B	Beta	Sig.	B	Beta	Sig.
Závisle premenná	rast aktív 2022/2021			rast tržieb 2022/2021		
konštanta	2.565		0.104	4.067		0.004
servisné poukážky (2021)	-3.350	-0.080	0.276	3.433	0.093	0.211
znižovaná DPH (2021)	-0.032	-0.002	0.979	1.058	0.078	0.324
investičná pomoc (% aktív)	4.847	0.059	0.417	1.583	0.022	0.766
nárast dotácie 2022/2021	-0.029	-0.055	0.444	0.015	0.033	0.653
F1.1 stratégia: inovácie	0.798	0.133	0.075	1.066	0.202	0.008
F1.2 stratégia: ceny a náklady	0.499	0.079	0.302	-0.339	-0.061	0.433
F1.3 stratégia:- podpora štátu	0.681	0.109	0.155	-0.723	-0.132	0.091
F2.1 bariéry: kapacity	-0.258	-0.042	0.594	0.983	0.180	0.024
F2.2 bariéry: dane, admin.	0.249	0.042	0.565	-0.892	-0.170	0.022
F2.3 bariéry: pracovná sila	0.683	0.116	0.128	1.151	0.222	0.004
F3.1 základné vzdelanie	0.445	0.073	0.359	0.269	0.050	0.535
F3.2 50+, iné kategórie	-0.119	-0.020s	0.785	0.075	0.014	0.848
F3.3 zdravotne postihnutí	-0.563	-0.092	0.222	-0.078	-0.015	0.848
vek podniku	-0.117	-0.138	0.080	-0.065	-0.087	0.274
druh vlastníctva	-1.369	-0.103	0.205	-0.262	-0.022	0.785
veľkosť podniku	0.671	0.269	0.001	-0.188	-0.086	0.280
priemysel	-1.318	-0.101	0.187	0.699	0.061	0.432
stavebníctvo	0.304	0.018	0.828	0.334	0.022	0.789
Bratislavský kraj	-2.522	-0.089	0.254	-0.146	-0.006	0.941
Západné Slovensko	-1.696	-0.124	0.116	-0.607	-0.050	0.527
Východné Slovensko	1.384	0.096	0.222	-0.524	-0.041	0.604
Adjusted R2		0.127			0.098	

	B	Beta	Sig.	B	Beta	Sig.
Závisle premenná	rast VI 2022/2021			rast HV 2022/2021		
konštanta	0.734		0.249	-0.418		0.722
servisné poukážky (2021)	-1.318	-0.082	0.289	-4.898	-0.165	0.034
znižovaná DPH (2021)	0.346	0.059	0.477	-0.143	-0.013	0.873
investičná pomoc (% aktív)	-2.083	-0.067	0.389	-4.010	-0.069	0.369
nárast dotácie 2022/2021	0.005	0.023	0.762	0.019	0.050	0.517
F1.1 stratégia: inovácie	0.243	0.106	0.181	0.219	0.052	0.512
F1.2 stratégia: ceny a náklady	-0.121	-0.050	0.536	-0.431	-0.097	0.233
F1.3 stratégia:- podpora štátu	-0.122	-0.051	0.529	-0.447	-0.102	0.211
F2.1 bariéry: kapacity	-0.039	-0.016	0.844	-0.136	-0.031	0.706
F2.2 bariéry: dane, admin.	-0.342	-0.150	0.052	0.209	0.050	0.518
F2.3 bariéry: pracovná sila	-0.234	-0.104	0.198	0.242	0.058	0.471
F3.1 základné vzdelanie	-0.028	-0.012	0.887	-0.432	-0.100	0.234
F3.2 50+, iné kategórie	0.153	0.067	0.388	0.067	0.016	0.838
F3.3 zdravotne postihnutí	0.357	0.154	0.056	0.221	0.051	0.521
vek podniku	-0.036	-0.110	0.188	-0.027	-0.045	0.593
druh vlastníctva	0.565	0.112	0.197	0.230	0.025	0.775
veľkosť podniku	0.041	0.043	0.604	0.235	0.134	0.108
priemysel	0.341	0.069	0.399	-1.087	-0.118	0.146
stavebníctvo	1.173	0.178	0.039	2.065	0.169	0.049
Bratislavský kraj	0.350	0.032	0.695	-0.446	-0.022	0.787
Západné Slovensko	-0.147	-0.028	0.735	-0.183	-0.019	0.820
Východné Slovensko	-0.343	-0.063	0.454	0.281	0.028	0.740
Adjusted R2		0.012			0.017	

	B	Beta	Sig.	B	Beta	Sig.
Závisle premenná	rast ON 2022/2021			rast znevýhodnených		
konštanta	2.438		0.000	1.000		0.000
servisné poukážky (2021)	-0.396	-0.044	0.550	-0.074	-0.012	0.825
znižená DPH (2021)	-0.301	-0.090	0.246	0.026	0.012	0.842
investičná pomoc (% aktív)	1.018	0.058	0.430	0.504	0.042	0.440
nárast dotácie 2022/2021	0.034	0.296	0.000	0.056	0.722	0.000
F1.1 stratégia: inovácie	0.175	0.135	0.072	0.078	0.088	0.113
F1.2 stratégia: ceny a náklady	0.003	0.002	0.978	0.036	0.039	0.492
F1.3 stratégia:- podpora štátu	0.044	0.033	0.667	0.054	0.059	0.298
F2.1 bariéry: kapacity	0.001	0.001	0.989	0.025	0.028	0.633
F2.2 bariéry: dane, admin.	0.114	0.089	0.222	0.096	0.109	0.045
F2.3 bariéry: pracovná sila	0.075	0.059	0.439	0.018	0.021	0.711
F3.1 základné vzdelanie	-0.009	-0.007	0.928	-0.013	-0.015	0.804
F3.2 50+, iné kategórie	0.050	0.039	0.596	0.013	0.014	0.793
F3.3 zdravotne postihnutí	0.073	0.056	0.462	0.012	0.013	0.812
vek podniku	-0.035	-0.193	0.015	-0.004	-0.030	0.603
druh vlastníctva	-0.111	-0.039	0.635	0.108	0.055	0.365
veľkosť podniku	-0.004	-0.007	0.927	0.016	0.043	0.456
priemysel	-0.211	-0.075	0.328	-0.040	-0.021	0.717
stavebníctvo	-0.166	-0.044	0.583	0.115	0.045	0.451
Bratislavský kraj	-0.342	-0.056	0.474	0.401	0.096	0.098
Západné Slovensko	-0.375	-0.127	0.108	-0.170	-0.084	0.150
Východné Slovensko	-0.222	-0.072	0.364	-0.060	-0.028	0.632
Adjusted R2		0.120			0.520	

	B	Beta	Sig.
Závisle premenná	rast zamestnanosti		
konštanta	3.208		0.000
servisné poukážky (2021)	0.353	0.038	0.552
znižená DPH (2021)	0.299	0.088	0.199
investičná pomoc (% aktív)	-0.661	-0.037	0.567
nárast dotácie 2022/2021	0.017	0.147	0.022
F1.1 stratégia: inovácie	0.489	0.373	0.000
F1.2 stratégia: ceny a náklady	0.008	0.006	0.929
F1.3 stratégia:- podpora štátu	0.134	0.099	0.146
F2.1 bariéry: kapacity	0.031	0.023	0.737
F2.2 bariéry: dane, admin.	-0.203	-0.156	0.016
F2.3 bariéry: pracovná sila	0.045	0.035	0.603
F3.1 základné vzdelanie	0.188	0.141	0.047
F3.2 50+, iné kategórie	0.095	0.072	0.262
F3.3 zdravotne postihnutí	0.260	0.195	0.004
vek podniku	-0.019	-0.101	0.146
druh vlastníctva	-0.097	-0.034	0.641
veľkosť podniku	0.114	0.210	0.003
priemysel	-0.386	-0.136	0.046
stavebníctvo	0.072	0.019	0.789
Bratislavský kraj	-0.413	-0.067	0.334
Západné Slovensko	-0.012	-0.004	0.956
Východné Slovensko	-0.147	-0.047	0.501
Adjusted R2		0.520	0.314

Zdroj: autori

Záver: hlavné výsledky, limitácie a odporúčania pre ďalší výskum

Regresné analýzy naznačili určité rozdiely pri napĺňaní sociálnych verzus ekonomických cieľov sociálnych podnikov. Pracovná integrácia znevýhodnených a zraniteľných skupín je hlavnou misiou sociálnych podnikov na Slovensku. Vysvetľovacie premenné, najmä dotácie štátu na zamestnávanie, fungovali lepšie pri sociálnych ako aj ekonomických cieľoch. Celková vysvetľovacia sila regresných modelov bola podstatne vyššia pri sociálnych ako pri ekonomických cieľoch. Napríklad pri zamestnávaní znevýhodnených a zraniteľných skupín, regresný model vysvetlil až 52% celkovej variance v závisle premennej, a pri náraste celkovej zamestnanosti 31,4%. Pri vysvetľovaní rastu celkovej zamestnanosti sa ako štatisticky významné ukázali aj pripravované stratégie na zamestnávanie pracovníkov s nízkym vzdelaním a/alebo zdravotným postihnutím (Faktory 3.1 a 3.3). Tento výsledok indikuje, že sociálne podniky chcú rozšíriť plnenie svojej sociálnej funkcie aj na ďalšie znevýhodnené skupiny.

Veľmi zaujímavým a dôležitým výsledkom je aj asociácia medzi uplatňovaním produktových a marketingových stratégií (Faktor 1.1) na strane jednej a dosahovaním ekonomických a sociálnych cieľov na strane druhej. Uplatňovanie inovačných stratégií malo pozitívny vplyv na vývoj štyroch ukazovateľov zo siedmich: rast aktív, rast tržieb, rast celkových osobných nákladov a nárast celkovej zamestnanosti. Tento výsledok indikuje, že okrem sociálnych cieľov sa sociálnym podnikom darí napĺňať aj ekonomické ciele. Sociálne podniky teda fungujú nielen vďaka štátnej dotácii, ale aj vďaka ekonomickým stratégiám, ktoré sú štandardné pre všetky životaschopné podniky v trhovom prostredí.

Určitý význam pre napĺňanie sociálnych a ekonomických cieľov mali aj niektoré charakteristiky sociálnych podnikov ako veľkosť, vek a odvetvie podnikania. Mladšie podniky mali vyšší nárast aktív a osobných nákladov ako staršie podniky. Väčšie podniky vykazovali vyšší nárast aktív a zamestnanosti ako menšie podniky. Podniky orientované na stavebníctvo vykazovali vyšší nárast zisku a pridanej hodnoty ako podniky zamerané na služby. Treba však zdôrazniť, že zisk je v mnohých prípadoch viac účtovná ako ekonomická kategória. To isté platí pre vlastné imanie, ktoré okrem základného imania obsahuje aj nerozdelený zisk z minulých rokov. Reportované medziročné

zmeny zisku a vlastného imania vykazovali extrémne rozdiely a regresné modely dokázali vysvetliť len malú časť celkovej variance v týchto premenných.

Ako každý výskum, aj tento mal určité obmedzenia. Nebolo možné napríklad získať kvantitatívne údaje o výške úľavy na dani z pridanej hodnoty. Prvé registrované sociálne podniky začali fungovať už v roku 2018, no celkové počty týchto podnikov začali významne narastať až po roku 2021. Matematicko-štatistické modely sú založené na určitej minimálnej veľkosti celkovej vzorky. Z tohto dôvodu sa ako závislé premenné zvolili zmeny vo veľkosti indikátorov v roku 2022 oproti roku 2021. Za tieto dva roky už bola k dispozícii dostatočne veľká vzorka podnikov. Ročná zmena vo veľkosti indikátorov však nemusí byť dostatočne reprezentatívna pre vyjadrenia dlhodobých trajektórií. Ďalší výskum bude benefitovať z dlhších časových radov a väčších vzoriek. Ako porovnávacie obdobia bude napríklad možné uvádzať priemery niekoľkých rokov. Umožní to eliminovať vplyv náhodných ročných výkyvov.

Literatúra

- Alvord, S. H., Brown, L. D., & Letts, C. W. (2004). Social entrepreneurship and societal transformation: An exploratory study. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 40(3), 260-282.
- Arena, M., Azzone, G., & Bengo, I. (2015). Performance measurement for social enterprises. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 26, 649-672.
- Austin, J., Stevenson, H., & Wei-Skillern, J. (2006). Social and commercial entrepreneurship: same, different, or both? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1), 1-22.
- Bagnoli, L., & Megali, C. (2011). Measuring performance in social enterprises. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(1), 149-165.
- Bassi, A. (2013). How to measure the intangibles? Towards a system of indicators (SAVE) for the measurement of the performance of social enterprises. In: Hans-Werner Franz, Jürgen Howaldt, Josef Hochgerner (eds.) *Challenge Social Innovation: Potentials for Business, Social Entrepreneurship, Welfare and Civil Society*, Berlin, Springer, 325-350.
- Bassi, A., & Vincenti, G. (2015). Toward a new metrics for the evaluation of the social added value of social enterprises. *CIRIEC-España, revista de economía pública, social y cooperativa*, (83), 9-42.
- Battilana, J., Sengul, M., Pache, A. C., & Model, J. (2015). Harnessing productive tensions in hybrid organizations: The case of work integration social enterprises. *Academy of Management Journal*, 58(6), 1658-1685.
- Bellostas, A. J., López-Arceiz, F. J., & Mateos, L. (2016). Social value and economic value in social enterprises: Value creation model of Spanish sheltered workshops. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 27, 367-391.
- Bhattacharai, C. R., Kwong, C. C., & Tasavori, M. (2019). Market orientation, market disruptiveness capability and social enterprise performance: An empirical study from the United Kingdom. *Journal of Business Research*, 96, 47-60.
- Dart, R. (2004). The legitimacy of social enterprise. *Nonprofit Management and Leadership*, 14(4), 411-424.
- Dees, J. G. (1998). Enterprising nonprofits: What do you do when traditional sources of funding fall short. *Harvard Business Review*, 76(1), 55-67.
- Doherty, B., Haugh, H., & Lyon, F. (2014). Social enterprises as hybrid organizations: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 16(4), 417-436.
- EC, European Commission (2020) Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report. Authors: Carlo Borzaga, Giulia Galera, Barbara Franchini, Stefania Chiomento, Rocío Nogales and Chiara Carini. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at <https://europa.eu/!Qq64ny>
- Foster, W., & Bradach, J. (2005). Should nonprofits seek profits? *Harvard Business Review*, 83(2), 92-100.
- Gidron, B., & Monnickendam-Givon, Y. (2017). A social welfare perspective of market-oriented social enterprises. *International Journal of Social Welfare*, 26(2), 127-140.
- Glaveli, N., & Geormas, K. (2018). Doing well and doing good: Exploring how strategic and market orientation impacts social enterprise performance. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 24(1), 147-170.
- Hota, P. K. (2023). Tracing the intellectual evolution of social entrepreneurship research: Past advances, current trends, and future directions. *Journal of Business Ethics*, 182(3), 637-659.
- Krupa, T., Lysaght, R., & Roy, M. J. (2021). Designing work integration social enterprises that impact the health and wellbeing of people living with serious mental illnesses: an intervention mapping approach, chapter 8, pp. 145-169, in M.J. Roy and J. Farmer (eds) *Social Enterprise, Health, and Wellbeing: Theory, Methods, and Practice*. Routledge: New York and London
- Kuratko, D. F., Hornsby, J. S., & Naffziger, D. W. (1997). An examination of owner's goals in sustaining entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 35(1), 24.
- Lall, S. (2017). Measuring to improve versus measuring to prove: Understanding the adoption of social performance measurement practices in nascent social enterprises. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28, 2633-2657.
- Lepoutre, J., Justo, R., Terjesen, S., & Bosma, N. (2013). Designing a global standardized methodology for measuring social entrepreneurship activity: the Global Entrepreneurship Monitor social entrepreneurship study. *Small Business Economics*, 40, 693-714.
- Liu, G., Eng, T. Y., & Takeda, S. (2015). An investigation of marketing capabilities and social enterprise performance in the UK and Japan. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(2), 267-298.
- Liu, G., Takeda, S., & Ko, W. W. (2014). Strategic orientation and social enterprise performance. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43(3), 480-501.

- López-Arceiz, F. J., Bellostas, A. J., & Rivera, P. (2018). Twenty years of research on the relationship between economic and social performance: A meta-analysis approach. *Social Indicators Research*, 140(2), 453-484.
- Maas, K., & Grieco, C. (2017). Distinguishing game changers from boastful charlatans: Which social enterprises measure their impact? *Journal of Social Entrepreneurship*, 8(1), 110-128.
- Majetić, F., Makarovič, M., Šimleša, D., & Golob, T. (2019). Performance of work integration social enterprises in Croatia, Slovenia, and Italian regions of Lombardy and Trentino. *Economics and Sociology*, 12(1), 286-301.
- Mathibe, M. S., Chinyamurindi, W. T., & Hove-Sibanda, P. (2023). Value co-creation as a mediator between strategic planning and social enterprise performance. *Social Enterprise Journal*, 19(1), 23-39
- Margolis, J. D., Elfenbein, H. A., & Walsh, J. P. (2007). Does it pay to be good? A meta-analysis and redirection of research on the relationship between corporate social and financial performance. *Ann Arbor*, 1001, 48109--1234.
- Miles, M. P., Verreynne, M. L., & Luke, B. (2014). Social enterprises and the performance advantages of a Vincentian marketing orientation. *Journal of Business Ethics*, 123(4), 549-556.
- Orlitzky, M., Schmidt, F. L., & Rynes, S. L. (2003). Corporate social and financial performance: A meta-analysis. *Organization Studies*, 24(3), 403-441.
- Pache, A. C., & Santos, F. (2013). Inside the hybrid organization: Selective coupling as a response to competing institutional logics. *Academy of Management Journal*, 56(4), 972-1001.
- Paige, R. C., & Littrell, M. A. (2002). Craft retailers' criteria for success and associated business strategies. *Journal of Small Business Management*, 40(4), 314-331.
- Pinheiro, P., Daniel, A., & Moreira, A. (2021). Social enterprise performance: The role of market and social entrepreneurship orientations. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 32(1), 45-60.
- Soppitt, S., Oswald, R., & Walker, S. (2022). Condemned to precarity? Criminalised youths, social enterprise and the sub-precariat. *Social Enterprise Journal*, 18(3), 470-488.
- Social Enterprise UK (2022). *No Going Back. State of Social Enterprise Survey 2021*
- Sullivan Mort, G., Weerawardena, J., & Carnegie, K. (2003). Social entrepreneurship: Towards conceptualisation. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 8(1), 76-88.

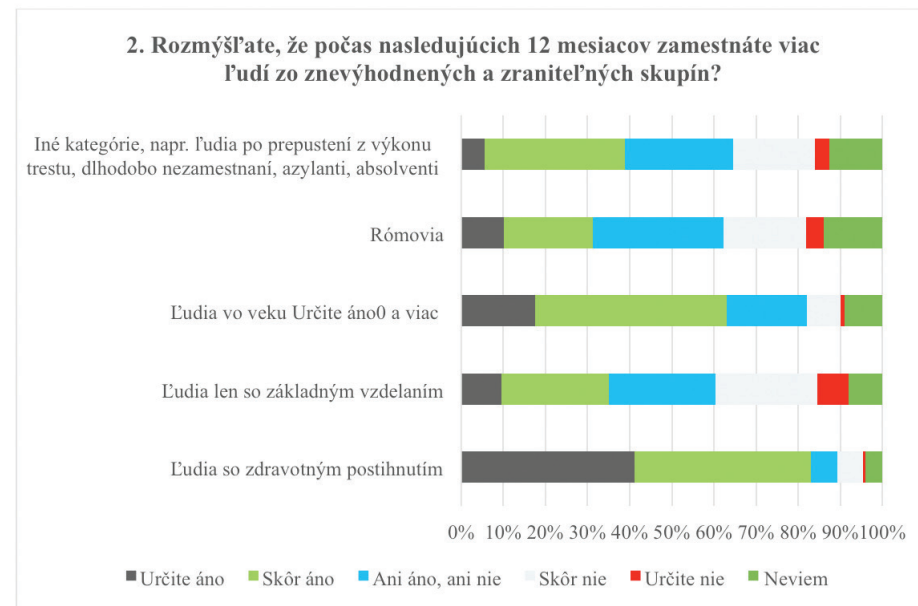
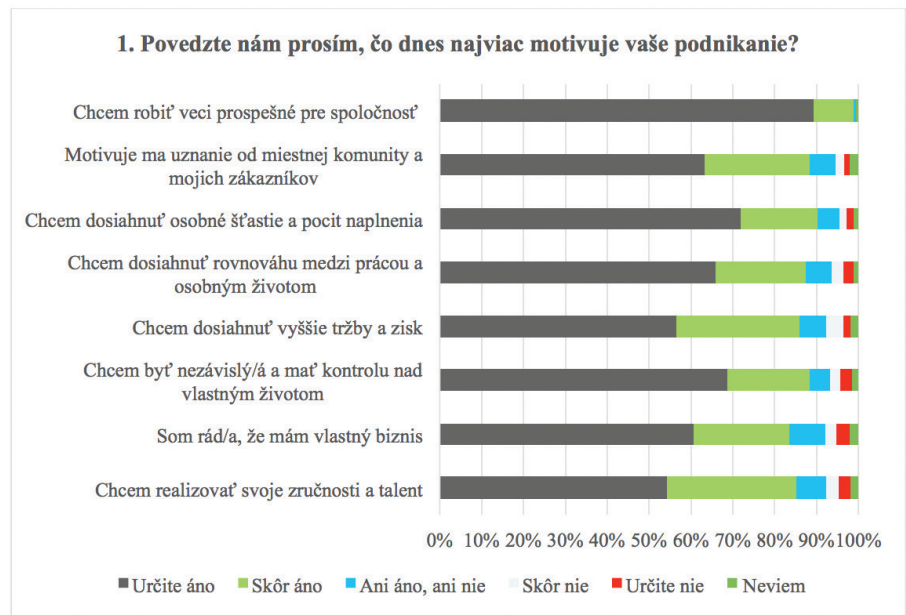
Príloha 1: Faktorové analýzy

Podnikateľské stratégie: Povedzte nám, prosím, ktoré aktivity boli kľúčové pre prežitie / rozvoj vášho podniku počas minulých troch rokov?	Component		
	F1.1	F1.2	F1.3
Získali sme nových zákazníkov	0.761	-0.052	0.132
Vyvinuli / ponúkali sme nové výrobky / služby	0.735	0.146	0.016
Zlepšili sme marketing a reklamu našich výrobkov a služieb	0.734	0.224	-0.090
Nakúpili sme lepšie vybavenie, aby sme zlepšili ponuku a/alebo zvýšili tržby	0.508	0.417	-0.124
Znížili sme náklady a zefektívniili výrobu / služby	0.068	0.836	-0.086
Upravili sme ceny, aby sme udržali naše podnikanie	0.173	0.697	0.257
Získali sme finančnú podporu od štátu / iných verejných zdrojov	-0.003	0.061	0.959

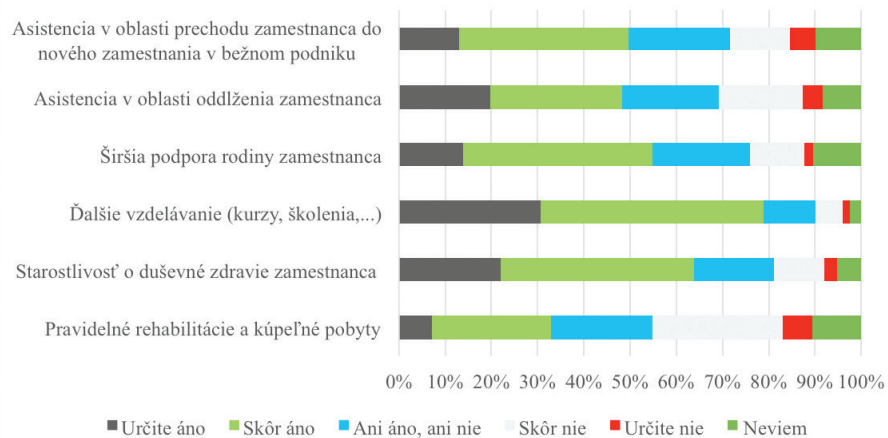
Bariéry podnikania: Povedzte nám, prosím, ktoré sú najväčšie bariéry rozvoja vášho podniku?	Component		
	F2.1	F2.2	F2.3
Nedostatočné vybavenie strojmi, technológiami	0.794	-0.113	0.191
Ťažký prístup k financovaniu, najmä úverom	0.764	0.149	-0.050
Nízka miera kompenzácie zníženej produktivity práce našich zamestnancov zo strany štátu	0.528	0.387	0.243
Vysoké dane a odvody	-0.016	0.808	-0.094
Administratíva spojená so sociálnym podnikaním	0.060	0.740	0.137
Neskoré /nezaplatené faktúry za naše výrobky a služby	0.243	0.383	0.290
Nedostatok pracovnej sily	-0.161	0.079	0.685
Nízka výkonnosť zamestnancov	0.172	-0.110	0.653
Zákazníci majú nízke povedomie a/alebo spoločenské predsudky voči sociálnym podnikom	0.167	0.137	0.568
Nízka kúpna sila v lokalite, kde pôsobíme alebo nízky dopyt po našich výrobkoch a službách	0.257	0.353	0.484

Plány na nárast zamestnanosti: Rozmýšľate, že počas nasledujúcich 12-tich mesiacov rozšírite alebo posilíte niektorú z uvedených foriem podpory pre vašich znevýhodnených a zraniteľných zamestnancov?	Component		
	F3.1	F3.2	F3.3
Rómovia	0.858	0.229	-0.021
Ľudia len so základným vzdelaním	0.739	0.160	0.348
Ľudia vo veku 50 a viac	0.089	0.805	0.342
Iné kategórie, napr. ľudia po prepustení z výkonu trestu, dlhodobo nezamestnaní, azylanti, absolventi	0.351	0.785	-0.087
Ľudia so zdravotným postihnutím	0.136	0.116	0.922

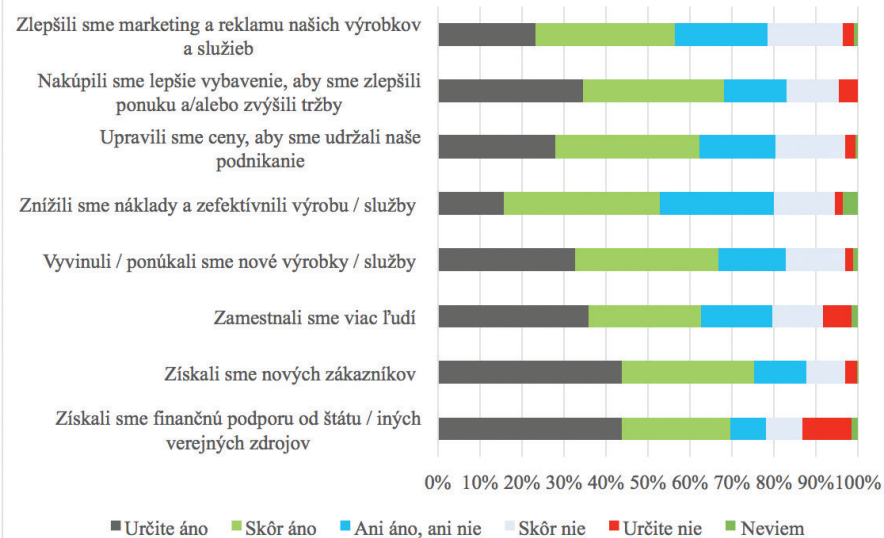
Príloha 2: Výsledky dotazníkového prieskumu

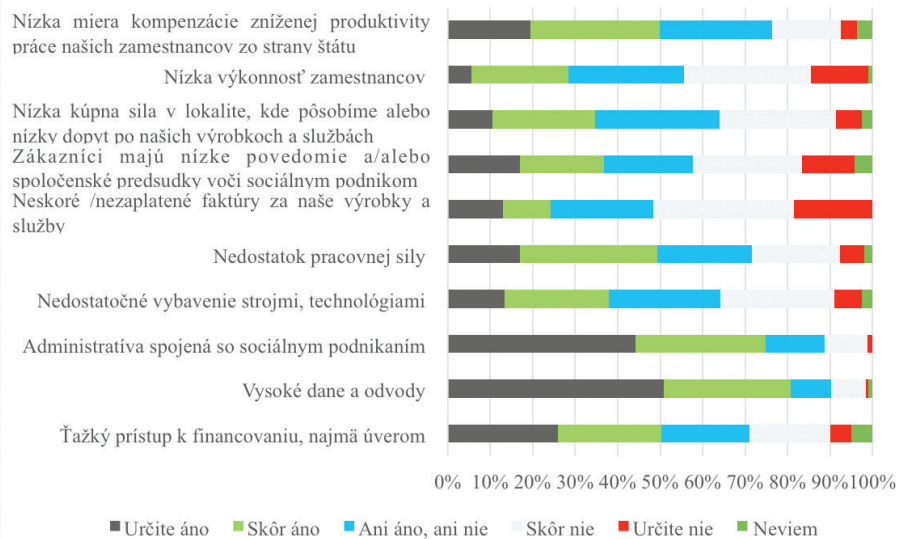
3. Rozmýšľate, že počas nasledujúcich 12tich mesiacov rozšírite alebo posilníte niektorú z uvedených foriem podpory pre vašich znevýhodnených a zraniteľných zamestnancov?

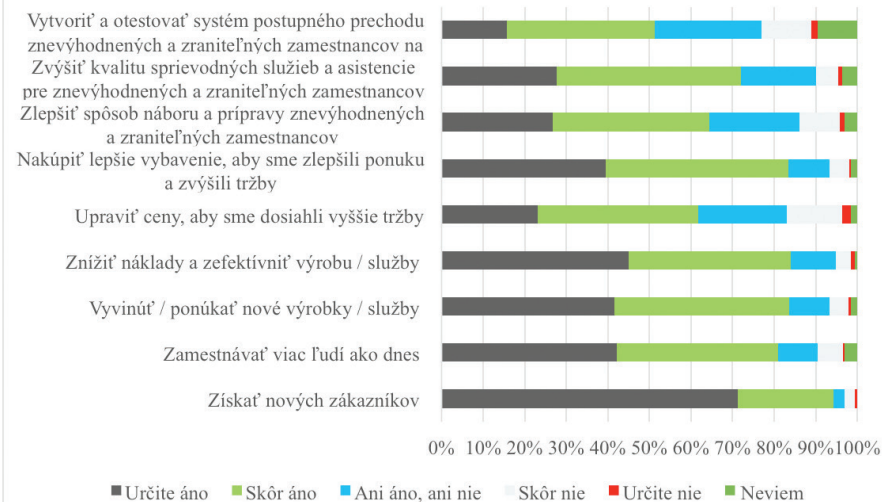
4. Povedzte nám prosím, ktoré aktivity boli kľúčové pre prežitie / rozvoj vášho podniku počas minulých troch rokov?

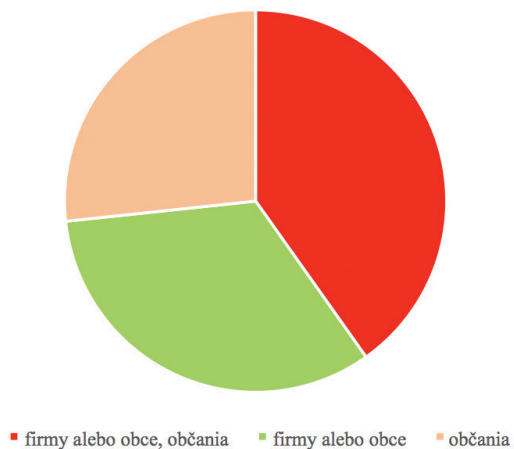
5. Povedzte nám prosím, ktoré sú najväčšie bariéry rozvoja vášho podniku?

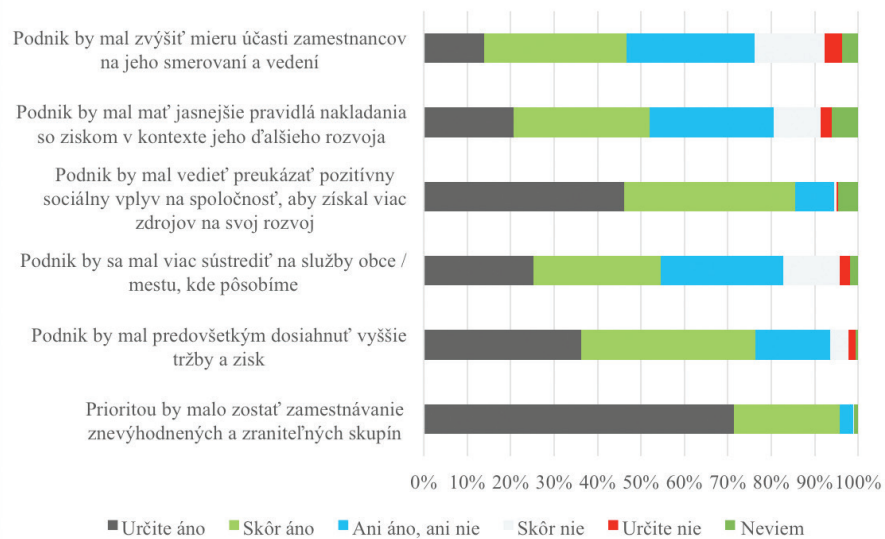
7. Povedzte nám prosím, ako plánujete rozvíjať váš sociálny podnik v nasledujúcich troch rokoch? Ktoré priority sú pre vás kľúčové?

6. Kto sú vaši zákazníci?

8. Máte víziu, kam by sa Váš podnik mal posunúť v dlhodobom výhľade?

Potenciál sociálneho podnikania v podpore sociálnych služieb

Mária Filipová,
Mária Machajdíkova

Úvod

Význam sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania, okrem iného, spočíva v schopnosti vytvárať podmienky a nástroje potrebné pre elimináciu negatívnych dopadov výziev súvisiacich s globalizáciou, klimatickými zmenami, extrémnou chudobou, štrukturálnymi problémami trhu práce, starnutím populácie alebo so zvládaním kríz rôzneho typu.

Významným krokom pre zviditeľnenie sociálneho podnikania vo verejnom priestore na Slovensku bolo prijatie Zákona č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch. Legislatívne ukotvenie a dobrý ohlas na prijatú legislatívnu úpravu zo strany odbornej verejnosti tak doma ako i v zahraničí, však doposiaľ nezabezpečil zásadné zviditeľnenie témy v radoch širokej verejnosti.

Významnú úlohu pri rozvoji a zviditeľňovaní sociálneho podnikania môže zohrať rozšírenie tém, ktoré sú v súvislosti s témou sociálneho podnikania diskutované a rozšírenie skupiny aktérov, ktorí sú pre rozvoj sociálneho podnikania kľúčoví. Veľkú príležitosť ponúka zahrnutie témy sociálnych služieb do diskusie o sociálnom podnikaní a podpora tzv. verejno-sociálnych partnerstiev medzi samosprávou a sociálnymi podnikmi realizovaných za účelom poskytovania najrôznejších typov verejných, teda aj sociálnych služieb.

Za dostupnosť veľkého spektra sociálnych služieb zodpovedá samospráva (či miestna alebo regionálna), ktorá sociálne služby môže priamo poskytovať alebo zabezpečovať ich poskytovanie. Práve nákup sociálnych služieb poskytovaných sociálnym podnikom zo strany samosprávy realizovaný v kontexte verejno-sociálneho partnerstva v krajinách západnej Európy pre sociálne podniky, ktoré plnia úlohu poskytovateľa sociálnej služby, často predstavuje bežný, stabilný a dôležitý zdroj príjmov.

Okrem toho, dostupnosť a kvalita sociálnych služieb výrazným spôsobom ovplyvňuje kvalitu života a pocit individuálnej bezpečnosti, a to nie len zraniteľných a znevýhodnených skupín obyvateľstva a ich rodín. Aj preto oblasť sociálnych služieb nepochybne patrí do zoznamu služieb poskytovaných vo verejnom a komunitnom záujme a nemala by vypadnúť ani zo spektra záujmu sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania. Argumenty pre toto tvrdenie sú ponúknuté v texte nižšie.

Sociálne služby v prizme sociálneho podnikania

Od 2. polovice 20. storočia v poskytovaní verejných, najmä sociálnych služieb, vstupuje do popredia nový fenomén, ktorým je uplatňovanie prvkov trhovej ekonomiky s akcentom na rozvoj konkrétnych podnikateľských aktivít. Ide o reakciu na zvyšovanie nákladov na verejné rozpočty, uplatňovanie princípu subsidiarity a ambíciu trhovej konkurencie medzi poskytovateľmi sociálnych služieb. Tento fenomén možno hodnotiť aj ako proces pluralizácie v poskytovaní verejných služieb formou rozšírenia spektra možných typov poskytovateľov a zvyšovania efektívnosti.

Nové globálne trendy rozvoja ekonomiky, rôzne formy podnikania a rastúca sociálna diferenciacia v spoločnosti, modifikovali nové sektory ekonomiky, ktoré produkujú netrhové alebo polotrhové služby. Z tohto pohľadu sa už niekoľko desaťročí rozvíja nový sektor – sektor sociálnej ekonomiky (Korimová, 2014).

Sektor sociálnej ekonomiky je výnimočný svojou schopnosťou tvoriť prienik medzi sociálnymi a ekonomickými záujmami. Jeho osobitosťou je, že aktéri sociálnej ekonomiky akcentujú princípy verejného záujmu a prioritne prostredníctvom hospodárskej činnosti realizujú verejnoprospešné služby.

V súvislosti s oblasťou sociálnych služieb môžu byť dobrým príkladom zariadenia sociálnych služieb, ktoré podľa Korimovej (2014, s. 98) je možné považovať za špecifické typy sociálnych podnikov, nakoľko sociálne služby predstavujú mimoriadne špecifický priestor pre sociálne podnikanie, a to nielen v podmienkach Slovenska. Existujú minimálne dve oblasti, v ktorých tieto typy sociálnych podnikov pôsobia:

- udržanie a rozvoj kvality života osôb, ktoré sú na pomoc iných odkázané,
- tvorba pracovných miest vo všetkých druhoch a formách sociálnych služieb.

V oblasti sociálnych služieb hlavným cieľom určite nie je maximalizácia zisku, ale poskytovanie kvalitných a dostupných verejných služieb vo verejnom záujme. Je teda možné tvrdiť, že subjekty poskytujúce rôzne druhy a formy sociálnych služieb pôsobia v novo-tvoriacom sa sektore sociálnej ekonomiky a sociálne podnikajú, a to i napriek tomu, že prepojenie sociálnych služieb

a sociálneho podnikania zatiaľ nie je na Slovensku dostatočne etablované a čelí konkrétnym legislatívnym obmedzeniam.

Výročná správa o stave sociálneho podnikania na Slovensku v roku 2020 (Polačková, Pongrácz, 2021) uvádza absenciu širokého spektra rôznych nástrojov priamej pomoci sociálnemu podnikaniu. Organizácie v oblasti sociálnej ekonomiky majú následne tendenciu prispôbiť sa podmienkam existujúcich a dostupných podporných schém. V súčasnosti jediná funkčná podpora je nastavená v prospech integračných sociálnych podnikov, čo má evidentný vplyv na štruktúru sektora sociálnej ekonomiky a dominanciu sociálnych podnikov pracovnej integrácie.

Sociálne podnikanie v oblasti poskytovania sociálnych služieb je však v zahraničí bežnou praxou (EC, 2020), a to najmä v krajinách, ako sú:

- Grécko, Írsko, Taliansko, Portugalsko alebo Španielsko – kde existuje národná legislatíva týkajúca sa sociálnej ekonomiky, ktorá zahŕňa aj sociálne služby; *národné definície sociálneho podniku sa v Európe líšia*, rozdiely sa týkajú typov činností definovaných ako sociálne (t. j. pracovná integrácia, poskytovanie zdravotníckych a sociálnych služieb a/alebo riešenie iných spoločenských výziev), podielu príjmov, ktoré musia byť generované trhovými činnosťami a miery a spôsobov, akými sa očakáva, že príslušné zainteresované strany sa budú podieľať na rozhodovacích procesoch,
- Dánsko, Fínsko, Nórsko, Švédsko alebo Veľká Británia – kde sú sociálne služby poskytované neverejnými poskytovateľmi.

V zmysle porovnávacej štúdie o stave sociálneho podnikania v Európe (EC, 2020), je možné tvrdiť, že medzi najčastejšie oblasti, v ktorých pôsobia subjekty sociálnej ekonomiky, možno zaradiť:

- zdravotné a sociálne služby,
- pracovná integrácia znevýhodnených osôb,
- riešenie ďalších spoločenských výziev.

Príklady možného prepájania sociálnych služieb so sociálnym podnikaním v zahraničí

SAOM - Serviços de Assistência Organizações de Maria (Porto, Portugalsko) je súkromná inštitúcia sociálnej solidarity založená v roku 1976, cielená na poskytovanie dostupných služieb zameraných na reintegráciu a sociálnu podporu viacerých cieľových skupín. Ich služby pre seniorov kombinujú sociálne a ošetrovateľské činnosti a sú poskytované v dennom centre a v domácom prostredí. Ďalší z ich programov sa venuje mladým ľuďom na ulici, organizácia poskytuje program pre drogovovo závislých s cieľom ich reintegrácie, alebo rôzne vzdelávacie kurzy. Prevádzkuje reštauráciu a zabezpečuje stravu pre rôzne cieľové skupiny.

Združenie Amica (Cantabria, Španielsko) spája rodinných príslušníkov, ľudí so zdravotným postihnutím a odborníkov. Predstavuje model priameho riadenia a účasti zainteresovaných osôb. Jej poslaním je objavovať schopnosti ľudí so zdravotným postihnutím a podporovať ich v samostatnosti, uplatňovaní práv a účasti na živote v komunite, tak, aby mohli byť hlavnými protagonistami svojho života a potrebných spoločenských zmien.

Aktivity organizácie sa venujú osobnej asistencii a *individuálnej podpore ľudí so zdravotným postihnutím a rovnako aj podpore zamestnávania*. Prostredníctvom rôznych služieb, ktoré poskytujú širokému spektru firiem, vytvárajú priestor na zamestnávanie ľudí so zdravotným postihnutím a podporujú ich začlenenie do komunity.

Chance B (Gleisdorf, Rakúsko) je skupina neziskových organizácií, ktorých cieľom od roku 1989 je, aby všetci ľudia vo východnom Štajersku, ktorí potrebujú podporu, mohli žiť kvalitný život. Toto sa snaží zabezpečovať prostredníctvom rozmanitej ponuky služieb a advokačnej práce. Chance B sa definuje ako:

- súkromná nezisková organizácia aktívna v sociálnej ekonomike vlastnená združením “Združenie na podporu rovnakých príležitostí pre všetkých ľudí vo východnom Štajersku”,
- financovaná z verejných zdrojov, národných a európskych fondov, od súkromných osôb a nadácií,
- politicky neangažovaná,

- zameraná na vidiecky región vo východnom Štajersku, kde svoje služby poskytuje najmä terénnou formou priamo v prostredí, kde ľudia žijú a pracujú.

Organizácia poskytuje 31 rôznych typov sociálnych služieb zameraných na rôzne fázy života a ročne podporí viac ako 4 100 ľudí. Zamestnáva približne 690 zamestnancov, z toho 50 ľudí so zdravotným postihnutím a spolupracuje s približne 90 dobrovoľníkmi.

Hlavným cieľom sociálneho podniku PACE (Írsko) je vytvárať pracovné miesta pre ľudí, ktorí prešli väzenskou alebo probačnou väzbou a majú problémy so získaním zamestnania. Cieľom organizácie je pripraviť ľudí na prechod do bežného zamestnania a tiež pomôcť zmeniť postoj potenciálnych zamestnávateľov a komunit k bývalým väzňom, ktorí chcú a snažia sa zmeniť svoj život. Služby poskytujú v oblasti cateringu a záhradníctva. Okrem toho poskytujú rôzne služby v oblasti vzdelávania a ubytovania. Súčasťou činnosti organizácie sú aj preventívne aktivity.

Možnosti prepojenia sociálneho podnikania a poskytovania sociálnych služieb na Slovensku

Za účelom analýzy možného prepojenia sociálnych služieb a sociálneho podnikania uvedieme legislatívne východiská pre oblasť sociálnych služieb, ako aj sociálneho podnikania. Následne vyhodnotíme prieniky, resp. limity a bariéry prepojenia uvedených nástrojov sociálnej politiky.

Sociálne služby

Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v § 2 vymedzuje sociálnu službu ako odbornú, obslužnú alebo ďalšiu činnosť, ktorá je zameraná na:

- prevenciu vzniku nepriaznivej sociálnej situácie, riešenie nepriaznivej sociálnej situácie alebo zmiernenie nepriaznivej sociálnej situácie fyzickej osoby, rodiny alebo komunity,
- zachovanie, obnovu alebo rozvoj schopnosti fyzickej osoby viesť samostatný život a na podporu jej začlenenia do spoločnosti,
- zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb fyzickej osoby,
- riešenie krízovej sociálnej situácie fyzickej osoby a rodiny,
- prevenciu sociálneho vylúčenia fyzickej osoby a rodiny,
- zabezpečenie starostlivosti o dieťa z dôvodu situácie v rodine, ktorá vyžaduje pomoc pri starostlivosti o dieťa.

V § 8 zákona o sociálnych službách sa ukladá obci (vyššiemu územnému celku) v súlade s jej pôsobnosťou zabezpečiť dostupnosť sociálnej služby pre osobu, ktorá je na sociálnu službu odkázaná (má príslušným orgánom vydané rozhodnutie o odkázanosti na sociálnu službu), pričom musí rešpektovať právo výberu sociálnej služby záujemcom, resp. žiadateľom sociálnej služby. Ak osoba odkázaná na sociálnu službu podľa posudku o odkázanosti má záujem o podporu z verejných zdrojov, táto doručí obci alebo vyššiemu územnému celku žiadosť o zabezpečenie poskytovania sociálnej služby.

Podľa druhu sa sociálne služby delia na:

- Sociálne služby krízovej intervencie,
- Sociálne služby na podporu rodiny s deťmi,
- Sociálne služby na riešenie nepriaznivej sociálnej situácie z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia, nepriazniveho zdravotného stavu alebo z dôvodu dovŕšenia dôchodkového veku,
- Sociálne služby s použitím telekomunikačných technológií,
- Podporné služby.

Uvedené druhy sociálnych služieb je možné účelne a vhodne spájať a môžu sa poskytovať na neurčitý alebo určitý čas. Poskytovanie sociálnej služby podlieha zápisu do registra, ktorý vedie vyšší územný celok.

§ 64 ods. 12 zákona o sociálnych službách uvádza, že u osoby, ktorá žiada o zápis do registra, sa poskytovanie sociálnej služby bez cieľa dosiahnuť zisk posudzuje podľa právnej formy. Poskytovať sociálnu službu bez cieľa dosiahnuť zisk nie je možné formou spoločnosti s ručením obmedzeným alebo formou akciovej spoločnosti. Poskytovanie sociálnej služby (bez cieľa dosiahnuť zisk) nemôže byť podnikaním podľa osobitných predpisov.²²

§ 71 zákona o sociálnych službách uvádza možnosti financovania sociálnej služby v nasledujúcom rozsahu:

Verejný poskytovateľ sociálnej služby	Neverejný poskytovateľ sociálnej služby
z rozpočtu verejného poskytovateľa sociálnej služby,	z finančného príspevku pri odkázanosti fyzickej osoby na pomoc inej fyzickej osoby pri úkonoch sebaobsluhy a z finančného príspevku na prevádzku poskytovanej sociálnej služby za podmienok ustanovených týmto zákonom,

²² Napríklad Obchodný zákonník v znení neskorších predpisov, zákon č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov, § 3 ods. 2 písm. b) zákona č. 219/2014 Z. z.

Verejný poskytovateľ sociálnej služby	Neverejný poskytovateľ sociálnej služby
z úhrad za sociálne služby od prijímateľa sociálnej služby na základe zmluvy o poskytovaní sociálnej služby a z úhrad za iné činnosti podľa § 15 ods. 3 uvedených v osobitnej zmluve podľa § 74 ods. 8,	z úhrad za sociálne služby od prijímateľa sociálnej služby na základe zmluvy o poskytovaní sociálnej služby a z úhrad za iné činnosti podľa § 15 ods. 3 uvedených v osobitnej zmluve podľa § 74 ods. 8,
z úhrady ekonomicky oprávnených nákladov spojených s poskytovaním sociálnej služby podľa odseku 10,	z rozpočtu ministerstva · finančného príspevku na poskytovanie sociálnej služby v zariadeniach podmienených odkázanosťou podľa § 78 a, · finančného príspevku na poskytovanie sociálnej služby v nocľahárni podľa § 78 aa,
zo štátneho rozpočtu prostredníctvom rozpočtovej kapitoly ministerstva (ďalej len „rozpočet ministerstva“),	z vlastných zdrojov neverejného poskytovateľa sociálnej služby,
z prostriedkov prijatých na základe písomnej darovacej zmluvy,	z prostriedkov prijatých na základe písomnej darovacej zmluvy, ²³
z prostriedkov združenia obcí, združenia vyšších územných celkov a združenia osôb,	z výsledku hospodárenia z podnikateľskej činnosti po zdanení daňou z príjmov, ktorú vykonáva neverejný poskytovateľ sociálnej služby podľa osobitných predpisov, ²⁴
z výsledku hospodárenia z vedľajšej činnosti, ktorú vykonávajú zariadenia v zriaďovateľskej pôsobnosti alebo zakladateľskej pôsobnosti obce alebo vyššieho územného celku s jeho súhlasom,	z príjmu sociálneho podniku,
z príjmu sociálneho podniku, ²⁵	z iných zdrojov.
z iných zdrojov	

V zákone definovaných druhov sociálnych služieb je obec (vyšší územný celok) povinná poskytovať finančný príspevok na prevádzku sociálnej služby neverejnému poskytovateľovi sociálnej služby, ktorý neposkytuje sociálnu službu s cieľom dosiahnuť zisk.

V § 75 zákon o sociálnych službách definuje finančnú podporu neverejného poskytovateľa sociálnej služby, ktorou je poskytovanie sociálnej služby vo verejnom záujme. Poskytovanie sociálnej služby neverejným poskytovateľom sociálnej služby vo verejnom záujme je poskytovanie sociálnej služby prijímateľovi sociálnej služby, ktorý je na sociálnu službu odkázaný a poskytovanie sociálnej služby neverejným poskytovateľom je v súlade s komunitným plánom sociálnych služieb príslušnej obce alebo s koncepciou rozvoja sociálnych služieb príslušného vyššieho územného celku. Za príslušnú obec (vyšší územný celok) sa považuje obec alebo vyšší územný celok, kde má prijímateľ sociálnej služby trvalý pobyt (bez ohľadu na to, ktorá obec alebo vyšší územný celok vydali rozhodnutie odkázanosti na sociálnu službu).

Zhrnutie východísk zo zákona o sociálnych službách vo vzťahu k sociálnemu podnikaniu.

Zákon o sociálnych službách **poskytovanie sociálnej služby bez cieľa dosiahnuť zisk** posudzuje podľa právnej formy, poskytovanie sociálnej služby (bez cieľa dosiahnuť zisk) **nemôže byť podnikaním**, zákon vylučuje z poskytovania sociálnej služby právne formy spoločnosť s ručeným obmedzením a akciová spoločnosť).

Zákon o sociálnych službách umožňuje ako možný zdroj financovania (v rámci viaczdrojového financovania) **príjem zo sociálneho podniku**.

Poskytovanie finančných príspevkov z verejných zdrojov je podmienené **poskytovaním sociálnej služby vo verejnom záujme**. Verejný záujem je

definovaný ako poskytovanie sociálnej služby prijímateľovi sociálnej služby, ktorý je na sociálnu službu odkázaný na základe rozhodnutia o odkázanosti na sociálnu službu a sociálna služba sa poskytuje v súlade s komunitným plánom sociálnych služieb obce alebo s koncepciou rozvoja sociálnych služieb vyššieho územného celku.

Sociálne podnikanie

Zákon č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch upravuje subjekty sociálnej ekonomiky a vymedzuje sektor sociálnej ekonomiky.

V § 2 definuje pozitívny sociálny vplyv ako napĺňanie verejného alebo komunitného záujmu. Naplnením verejného záujmu sa rozumie poskytovanie spoločensky prospešnej služby pre spoločnosť ako celok alebo poskytovanie spoločensky prospešnej služby znevýhodneným osobám alebo zraniteľným osobám.

Spoločensky prospešnou službou je v zmysle definície zákona o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch aj poskytovanie sociálnej pomoci a humanitárna starostlivosť, ako aj ochrana základných ľudských práv a slobôd.

Osoba v nepriaznivej sociálnej situácii, osoba odkázaná na pomoc inej osoby, osoba, ktorá je poberateľom dôchodku a ďalšie osoby sú definované ako zraniteľné skupiny. Tieto patria medzi cieľové skupiny zákona o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch ako aj medzi cieľové skupiny zákona o sociálnych službách.

Sociálna ekonomika je definovaná ako súhrn aktivít vykonávaných prostredníctvom hospodárskej činnosti alebo nehospodárskej činnosti²⁶ nezávisle od štátnych orgánov, ktorých hlavným cieľom je dosahovanie pozitívneho sociálneho vplyvu.

23 § 628 Občianskeho zákonníka.

24 § 628 Občianskeho zákonníka

25 § 5 ods. 1 a 2 zákona č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 494/2022 Z. z.

26 § 5 ods. 2 zákona č. 358/2015 Z. z. o úprave niektorých vzťahov v oblasti štátnej pomoci a minimálnej pomoci a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o štátnej pomoci)

Subjektom sociálnej ekonomiky sú občianske združenia, nadácie, neinvestičné fondy, neziskové organizácie, účelové zariadenia cirkvi, obchodné spoločnosti, družstvá alebo fyzické osoby – podnikatelia, ktorí sú zamestnávateľom, ktoré

- nie sú väčšinou riadené štátnym orgánom, štátny orgán ich z väčšej časti nefinancuje, nevymenúva, nevolí štatutárny orgán ani viac ako polovicu jeho členov a nevymenúva ani nevolí viac ako polovicu členov riadiaceho orgánu alebo dozorného orgánu,
- vykonávajú hospodársku činnosť alebo nehospodársku činnosť v rámci aktivít sociálnej ekonomiky a
- ak podnikajú alebo vykonávajú inú zárobkovú činnosť podľa osobitných predpisov, nevykonávajú ju výhradne na účely dosiahnutia zisku alebo zisk z nej používajú spôsobom podľa tohto zákona.

Sociálnym podnikom je subjekt sociálnej ekonomiky,

- ktorý vykonáva sústavne, samostatne, vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť hospodársku činnosť,
- ktorého hlavným cieľom je dosahovanie merateľného pozitívneho sociálneho vplyvu,
- v ktorom k dosiahnutiu pozitívneho sociálneho vplyvu prispievajú tovary alebo služby, ktoré vyrába, dodáva, poskytuje alebo distribuuje alebo k nemu prispieva spôsob ich výroby alebo poskytovania,
- ktorý, ak
 - zo svojej činnosti dosiahne zisk, použije do jedného roka odo dňa schválenia riadnej účtovnej závierky, ktorou bol preukázaný kladný výsledok hospodárenia príslušného účtovného obdobia, viac ako 50 % zo zisku po zdanení na dosiahnutie svojho hlavného cieľa,
 - časť zisku rozdeľuje podľa Obchodného zákonníka v zmysle postupov a pravidiel, ktoré nenarúšajú hlavný cieľ,
 - ktorý do spravovania svojej hospodárskej činnosti zapája zainteresované osoby.

V zmysle definície sociálneho podniku je možné tvrdiť, že veľká časť poskytovateľov sociálnych služieb napĺňa charakteristiky sociálneho podniku, nakoľko mnohé realizujú svoje činnosti za odplatu, svojou činnosťou sledujú napĺňanie pozitívnych sociálnych vplyvov, možný zisk reinvestujú a vzhľadom na svoju právnu formu (ktorou je často nezisková organizácia poskytujúca

verejno-prospešné služby, alebo občianske združenie) automaticky uplatňujú princípy zapájania zainteresovaných osôb do správy svojej organizácie.

Zhrnutie východísk zo zákona o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch vo vzťahu k zákonu o sociálnych službách

Cieľom sociálnej ekonomiky je **dosahovanie pozitívneho sociálneho vplyvu** a napĺňanie **verejného alebo komunitného záujmu**.

Za spoločensky prospešné služby považuje zákon o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch aj **poskytovanie sociálnej pomoci**, do ktorého v rámci piliera sociálneho zabezpečenia spadajú aj sociálne služby.

Cieľové skupiny, ktorým sa sociálne služby poskytujú (osoby odkázané na pomoc inej osoby, osoby v nepriaznivej sociálnej situácii, osoby v dôchodkovom veku) sú definované ako **zraniteľné skupiny a patria medzi cieľové skupiny zákona**.

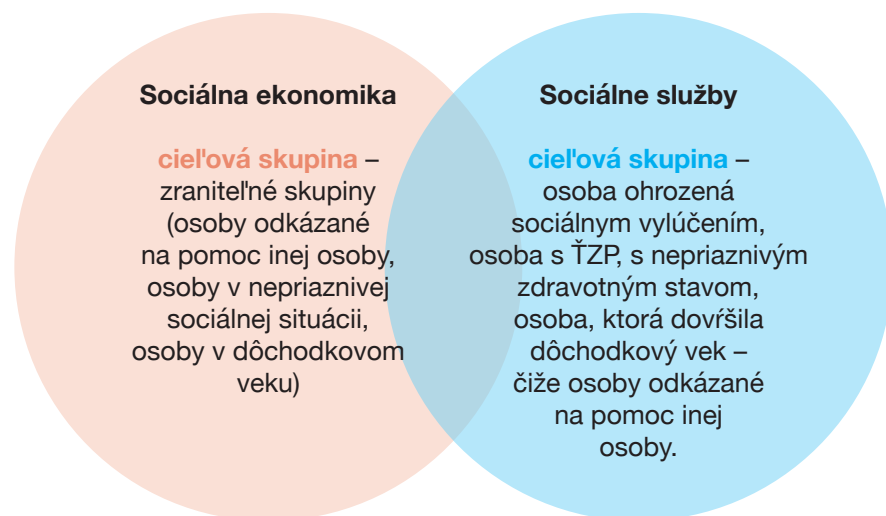
Sociálnym podnikom je subjekt, ktorého hlavným cieľom je dosahovanie merateľného pozitívneho sociálneho vplyvu aj cez poskytované služby.

Ak sociálny podnik dosiahne **zisk, viac ako 50 % po zdanení použije na dosiahnutie svojho hlavného cieľa, ktorý má definovaný vo svojich zriaďovateľských dokumentoch**.

Prieniky a bariéry v legislatívnych východiskách

Napriek aktuálne absentujúcej diskusii o možnom prepájaní sociálnych služieb so sociálnym podnikaním realizovanom za účelom zvýšenia dostupnosti a kvality v poskytovaní sociálnych služieb prostredníctvom nástrojov sociálneho podnikania, aktuálne platná legislatíva v oblasti sociálnych služieb a sociálnej ekonomiky/sociálneho podnikania vykazuje viaceré prieniky. Tieto sú evidentné najmä v súvislosti s cieľovou skupinou oboch legislatívnych predpisov, ich cieľmi a subjektami, prostredníctvom ktorých sú ciele napĺňané.

V súvislosti s cieľovou skupinou sa zákon o sociálnej ekonomike zameriava na zraniteľné skupiny, osoby odkázané na pomoc inej osoby, osoby v nepriaznivej sociálnej situácii, ako aj na osoby v dôchodkovom veku. Tieto cieľové skupiny sú totožné s cieľovými skupinami, ktoré zákon o sociálnych službách v § 2 nepriamo vymedzuje cez sociálne udalosti.

Obr. 1 Prieniky v oblasti cieľových skupín (zdroj: autorky)

Prieniky sú evidentné aj v súvislosti s cieľmi oboch legislatívnych predpisov. Cieľom oboch zákonov je realizácia ich predmetu činnosti prostredníctvom verejného (komunitného) záujmu. Je dôležité podotknúť, že verejný záujem je frekventovaný, no pritom neurčitý pojem. Martin Piry z Univerzity Mateja Bela v rozsiahlej štúdii „Verejný záujem“ z októbra 2019 poukazuje na význam verejného záujmu spojeného s cieľom poskytovania verejných služieb. Na dotvorenie obrazu o názoroch na problematiku verejného záujmu uvádza názor českého právneho vedca P. Pruchu, podľa ktorého ide o „taký záujem, ktorý je verejne prospešný, ktorého nositeľ je bližšie neurčitý, viac-menej ale rámcovo determinovaný. Ide o záujem spoločnosti, ktorý je možno považovať za záujem väčšiny, resp. všetkých, ktorý však nie je mechanickým súčtom záujmov jednotlivcov“ (Piri, 2019, str. 149).

Pojem sociálne služby vo verejnom záujme nie je vymedzený ani v zmluve o fungovaní EÚ, ani v sekundárnych právnych predpisoch. Avšak v dokumente „Oznámenie Komisie – Implementácia Lisabonského programu Spoločenstva: Verejnoprospešné sociálne služby v Európskej únii KOM(2006) 177 v konečnom znení“ sa okrem zdravotníckych služieb rozoznávajú dve hlavné kategórie sociálnych služieb vo verejnom záujme (MPSVR, 2023, str. 18):

- zákonné a doplnkové systémy sociálnej ochrany organizované rôznymi spôsobmi (vzájomné alebo profesijné organizácie), ktoré pokrývajú základné životné riziká, ako sú riziká spojené so zdravím, starnutím, pracovnými úrazmi, nezamestnanosťou, dôchodkom, zdravotným postihnutím,
- ostatné základné služby poskytované priamo osobe. Tieto služby, ktorých úlohou je prevencia a sociálna súdržnosť, spočívajú v poskytovaní individuálnej pomoci s cieľom uľahčiť sociálne začlenenie osôb a zaisťujú dodržiavanie ich základných práv.

EK vo svojom rámci kvality pojem všeobecného záujmu vysvetľuje ako služby, ktoré podľa verejných orgánov členských štátov na národnej, regionálnej a miestnej úrovni reprezentujú všeobecný záujem, a ktoré preto podliehajú osobitným záväzkom služby vo verejnom záujme. Pojem sa vzťahuje na hospodárske činnosti, ako aj na služby nehmotného charakteru. Pri definovaní úloh všeobecného záujmu sú členské štáty povinné postupovať transparentným spôsobom a tak, aby nedochádzalo k „zneužitiu“ pojmu verejný záujem (MPSVR, 2023, str. 15-16).

Základným rysom služieb všeobecného záujmu je fakt, že sú bežne poskytované alebo vykonávané štátom, spolkovými krajinami, krajinami či obcami pre ich občanov. Nejde teda o klasické služby, ale o služby zvláštne, spojené so zvláštnym charakterom subjektov, ktoré ich vykonávajú. Sú to služby pre blaho všetkých; a ako synonymum možno používať pojem „verejné služby“ (Prošková, a Dostál, 2010).

Z vyššie uvedených charakteristík aj z hľadiska prienikov sociálneho podnikania a sociálnych služieb je kľúčové jasné a jednoznačné vymedzenie pojmu „verejný záujem“ a „verejnoprospešné ciele“, čo je dôležité aj z dôvodov zamedzenia duplicity financovania rovnakých cieľov pri možnosti financovania z dvoch systémov.

Obr. 2 Prieniky v oblasti cieľa/poslania (zdroj: autorky)

Paralely medzi aktuálne platnou legislatívou ošetrojúcou tému sociálnych služieb a tému sociálnej ekonomiky a sociálnych podnikov sú evidentné aj v súvislosti so subjektami, prostredníctvom ktorých sú ciele oboch legislatívnych úprav naplňané.

Obr. 3. Prieniky v oblasti právnych foriem subjektov SS a SE (zdroj: autorky)

Na opačnej strane, za kľúčový konflikt a bariéru pre možné zosúladienie aktuálne platnej legislatívy v oblasti sociálnych služieb a v oblasti sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania, možno považovať zákonom o sociálnych službách určené vymedzenie akceptovaných právnych foriem poskytovateľa sociálnych služieb. Toto explicitne vylučuje tradičné právne formy komerčného sektora (s.r.o., a.s.). S vymedzením právnych foriem súvisí aj v zákone o sociálnych službách určená definícia tvorby zisku, ktorá je vymedzená právnou formou poskytovateľa a vychádza z logiky, že cieľom právnych foriem tradične využívaných v komerčnom sektore (s.r.o. a a.s.) je generovať zisk, zatiaľ čo v prípade právnych foriem tradične využívaných v neziskovom sektore (napr. nezisková organizácia poskytujúca verejnoprospešné služby), je generovanie zisku vylúčené. Túto hypotézu neovplyvnila ani novela § 2 Obchodného zákonníka podmienená prijatím zákona 112/2018 o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch, ktorou bola rozšírená definícia podnikania z pôvodnej definície, ktorá podnikanie definovala ako „sústavnú činnosť vykonávanú samostatne podnikateľom vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť za účelom dosiahnutia zisku” na rozšírenú definíciu, ktorá podnikanie definuje aj ako sústavnú činnosť vykonávanú samostatne podnikateľom vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť za účelom dosiahnutia merateľného pozitívneho sociálneho vplyvu, ak ide o hospodársku činnosť registrovaného sociálneho podniku podľa osobitného predpisu.

Aktuálne platná právna definícia podnikania teda pripúšťa, že podnikanie, ktoré je vykonávané subjektami registrovanými a fungujúcimi v režime právnych foriem tradične využívaných v komerčnom sektore, môže byť vykonávané aj za iným účelom, ako za účelom tvorby zisku. Konkrétne, za účelom dosahovania merateľného pozitívneho vplyvu, čo nevyklučuje ani pozitívny vplyv v oblasti poskytovania sociálnej starostlivosti alebo iných spoločensko-prospešných služieb, ktorých poskytovaniu sa poskytovatelia sociálnych služieb jednoznačne venujú.

Otáznou zostáva tiež interpretácia štátnej pomoci v oblasti sociálnych služieb v kontexte sociálneho podnikania. Z pracovnej analýzy MPSVR (MPSVR, 2023) vybraných sociálnych služieb poskytovaných a financovaných z verejných zdrojov vo vzťahu k štátnej pomoci v oblasti všeobecného hospodárskeho záujmu vyplýva, že z dôvodu vylúčenia pochybnosti o možnej kolízii s pravidlami poskytovania štátnej pomoci, je vhodné prihliadať na všetkých poskytovateľov sociálnych služieb ako na podniky, ktoré prevádzkujú hospodársku činnosť a nastaviť podmienky ich fungovania a financovania

zodpovedajúcim spôsobom. Z tejto interpretácie je teda možné sa domnievať, že napriek vymedzeniu možnej hospodárskej činnosti poskytovateľov sociálnych služieb v zákone o sociálnych službách, samotné MPSVR SR sa k možnému elementu podnikania v oblasti sociálnych služieb prikláňa. V zmysle vyššie uvedeného je však tiež evidentné, že nie každá hospodárska činnosť je realizovaná za účelom tvorby zisku.

V rámci realizácie reforiem definovaných v Pláne obnovy a odolnosti SR je pre oblasť sociálnych služieb dôležitou príležitosťou reforma integrácie a financovania zdravotnej a sociálnej starostlivosti, ktorá je súčasťou Komponentu 13 – Dostupná a kvalitná dlhodobá sociálno-zdravotná starostlivosť. Prvým krokom je príprava koncepcie financovania sociálnych služieb, ktorá má byť v rámci plnenia mílnika predložená na verejnú diskusiu do konca roka 2023. Koncepcia má slúžiť ako podklad pre tvorbu nového legislatívneho rámca pre poskytovanie a financovanie sociálnych služieb. V tejto súvislosti sa Slovensko potrebuje vyrovnáť s faktom, že v zmysle európskej legislatívy sa sociálne služby prevažne považujú za služby všeobecného hospodárskeho záujmu, nezávisle od právnej formy poskytovateľa. Dôležitou podmienkou k prístupu k verejným zdrojom teda bude poverenie na výkon služby všeobecného hospodárskeho záujmu.

V systéme štátnej pomoci služieb všeobecného hospodárskeho záujmu bude potrebné všetky zdroje spolufinancovania sociálnej služby uvádzať a verifikovať, aby bolo preukázateľné, že finančná podpora konkrétneho poskytovateľa z verejných prostriedkov (akéhokoľvek druhu) nie je nadmernou náhradou za poskytovanie služby hospodárskej povahy vo verejnom záujme, a to v kontexte so všetkými, aj inými, zdrojmi jej spolufinancovania. Bude veľkou výzvou reformy nastaviť nielen informačný systém **z dôvodu kontroly nadmernej náhrady, ale najmä z dôvodu zjednotenia vykazovania ekonomických ukazovateľov poskytovateľov. Existujúci informačný systém sociálnych služieb je v prevádzke len od roku 2021 a svojím spôsobom sa stále „vychytávajú“ chyby, a to na strane všetkých zúčastnených strán.**

Pri riešení komplexných problémov v súčasnosti narážame na fakt, že pri financovaní (či už z národných alebo európskych verejných zdrojov) sú relevantné ukazovatele, ktoré sa nezameriavajú na dopady alebo kvalitu, napríklad financovanie na miesto v zariadení sociálnych služieb, počet alebo príspevok na mzdu terénneho sociálneho pracovníka alebo asistenta učiteľa. Tento prístup nepodporuje flexibilné a na človeka zamerané riešenia. Naopak, posilňuje sa tým rezortný prístup.

V rámci koordinovanej podpory prepojenia sociálnych služieb a sociálneho podnikania by sa mali zohľadňovať najmä uvedené princípy:

Obr. 4. Pyramída princípov SS a SE (zdroj: autorky)

Hlavné výzvy, ktorým je potrebné venovať pozornosť:

V oblasti sociálnych služieb sa ako problematické javí vylúčenie podnikania v oblasti sociálnych služieb a vylúčenie právnych foriem obchodných spoločností. Podľa súčasnej legislatívy majú prístup k verejným finančným zdrojom len verejní poskytovatelia a neverejní poskytovatelia, ktorí neposkytujú službu s cieľom dosahovania zisku; motivácia dosahovania zisku je však vymedzená právnou formou poskytovateľa. Je tiež možné tvrdiť, že zákon o sociálnych službách podnikanie stále vníma vo svojej starej definícii, ktorá vylučovala iné motivácie, ako je tvorba zisku.

Ďalšou výzvou je kvalifikácia a zhodnotenie osobitného charakteru vybraných sociálnych služieb pre účely ich **vymedzenia ako služby všeobecného hospodárskeho záujmu**.

Rovnako dôležitou výzvou bude vymedzenie podmienok a opatrení upravujúcich zlučiteľnosť náhrady za **služby vo verejnom záujme**, teda zahrnutie nákladov na poskytovanie služieb všeobecného hospodárskeho záujmu s podmienku **kontroly nadmernej náhrady**.

Nedostatky v legislatíve, ktorá neumožňuje flexibilne a efektívne riešiť vzniknuté situácie (absencia komplexného/holistického prístupu pri riešení sociálnych problémov, sektorový prístup, nepodporujúci integratívnosť riešení, nízka alebo žiadna úroveň prepojenia systémov za účelom kontroly a pod.).

Problémom sú aj **nedostatočné, nekoordinované a nekorektné dáta o sociálnych službách**, ktoré by mali byť východiskom pri hľadaní riešení. Súčasný Informačný systém sociálnych služieb zatiaľ vykazuje neobjektívne dáta napr. v oblasti zdrojov financovania, výdavky sú častokrát vyššie ako príjmy alebo aj opačne, napriek „nemožnosti“ tvoriť zisk v sociálnych službách.

Príklady v oblasti modelovania súbehu sociálneho podnikania a sociálnych služieb

V nasledujúcom texte je opísaná prax dvoch organizácií, ktoré dlhodobo pracujú s ľuďmi na okraji. Ide o ľudí bez domova, ľudí vracajúcich sa z výkonu trestu a/alebo ľudí dlhodobo mimo trhu práce. Jedna z organizácií k riešeniu situácie ľudí, s ktorými pracuje, pristupuje z uhla sociálnych služieb, druhá z uhla služieb zamestnanosti. Obe z týchto organizácií však pochopili, že sociálna služba krízovej intervencie bez zabezpečenia pravidelného príjmu zo zamestnania nedokáže plnohodnotne sanovať nepriaznivú sociálnu situáciu. Rovnako ako poskytovanie služieb zamestnanosti a umiestnenie dlhodobo nezamestnanej osoby na trh práce bez toho, aby boli riešené prekážky, ktoré človeku bránili v jeho vstupe na trh práce, teda riešenie sociálnej situácie jednotlivca ako i celej rodiny, je len dočasným riešením. Obe nižšie uvedené organizácie sa preto vo svojej praxi snažia prepájať príležitosti zamestnávania, ktoré vytvárajú najmä pomocou integračných sociálnych podnikov so sociálnymi službami. Toto realizujú napriek tomu, že na Slovensku doposiaľ neexistujú efektívne nástroje, ktoré toto prepájanie aktívne podporujú.

Príklad prvej organizácie, občianskeho združenia Dobrý pastier – Kláštor pod Znievom, o.z. realizuje model, v rámci ktorého integráciu služieb zabezpečuje pomocou spolupráce viacerých organizácií. Príklad druhej organizácie, neziskovej organizácie Podnik medzitru práce, sa snaží vo svojej činnosti integrovať služby zamestnanosti s vybranými sociálnymi službami.

Uvedené príklady sa sústreďujú na integráciu sociálnych služieb a sociálnych podnikov pracovnej integrácie, nehovoria veľa o podpore sociálnych služieb prostredníctvom nástrojov sociálneho podnikania, čo je na Slovensku stále málo preskúmaná oblasť.

Dobrý pastier – Kláštor pod Znievom, o.z.

Dobrý pastier – Kláštor pod Znievom, o.z. (ďalej ako Dobrý pastier) je neveřejný poskytovateľ sociálnej služby, ktorý je spoločníkom v registrovanom sociálnom podniku GRANIA R.S.P., s.r.o, Banská Bystrica.

Organizácia Dobrý pastier bola zaregistrovaná v Žilinskom samosprávnom kraji ako neverejný poskytovateľ sociálnej služby 23.12.2008. Dobrý pastier poskytuje sociálne služby zamerané na zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb, na riešenie nepriaznivej sociálnej situácie z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia, z dôvodu nepriaznivého zdravotného stavu alebo z dôvodu dovŕšenia dôchodkového veku. Sociálnu službu poskytujú v troch krajoch, konkrétne v Žilinskom, Trenčianskom a v Banskobystrickom samosprávnom kraji.

Poskytované druhy sociálnych služieb zahŕňajú:

- Sociálne služby krízovej intervencie: útulok, domov na pol ceste a komunitné centrum,
- Sociálne služby na riešenie nepriaznivej sociálnej situácie z dôvodu ťažkého zdravotného postihnutia, nepriaznivého zdravotného stavu alebo z dôvodu dovŕšenia dôchodkového veku: zariadenie pre seniorov, zariadenie opatrovateľskej služby.

Kompletný zoznam poskytovaných druhov služieb je uvedený v tabuľke nižšie.

Druh sociálnej služby	Sídlo	Kapacita (počet osôb)
Útulok Kláštor pod Znievom (ŽSK)	Gymnaziálna 163, Kláštor pod Znievom	35
Útulok sv. Alžbety (ŽSK)	Vrícko 19	20
Domov na pol ceste (ŽSK)	Gymnaziálna 162, Kláštor pod Znievom	20
Zariadenie pre seniorov (ŽSK)	Gymnaziálna 162, Kláštor pod Znievom	30
Zariadenie pre seniorov (ŽSK)	M. Čulena 199, Kláštor pod Znievom	30
Zariadenie opatrovateľskej služby (ŽSK)	M. Čulena 199, Kláštor pod Znievom	10

Druh sociálnej služby	Sídlo	Kapacita (počet osôb)
Útulok Ambrošov laz (BBSK)	Bzovík 240	22
	Bzovík 241	18
Útulok sv. Bartolomeja (ŽSK)	Vrícko 186	20
Útulok Matky Terezy (ŽSK)	Borcová 55	20
Zariadenie pre seniorov Vrícko (ŽSK)	Vrícko 278	34
Útulok sv. Margity (ŽSK)	Vrícko 297	30
Útulok sv. Petra a Ondreja (TSK)	Kl'ačno 452	40
Spolu		369

Z dôvodu plánovanej rekonštrukcie historickej pamiatky Premonštrátskeho kláštora na Gymnaziálnej ul. v Kláštore pod Znievom, v ktorej organizácia realizuje svoje služby a s tým súvisiacej potreby zabezpečiť prechodné ubytovanie prijímateľov sociálnych služieb, Dobrý pastier v roku 2022 na základe kúpno-predajnej zmluvy so spoločnosťou Železnice SR do svojho vlastníctva nadobudol 7 chat v obci Vrícko. Chaty boli dlhodobo neobývané, preto v priebehu ostatného roka chaty prešli kompletnou rekonštrukciou, boli zateplené, boli vymenené okná, dvere a komínové telesá. V čase rekonštrukcie Premonštrátskeho kláštora budú prijímatelia dočasne presťahovaní do chat v obci Vrícko.

Organizácia Dobrý pastier finančné zdroje potrebné na činnosť získava od príslušných samosprávnych krajov, z finančného príspevku aktívnej politiky trhu práce na podporu zamestnávania zdravotne postihnutých občanov, z darov fyzických a právnických osôb, z úhrad od prijímateľov sociálnych služieb, zo zbierok, dotácií MPSVR, dotácií od samospráv a možných grantov.

Organizácia v roku 2022 dosiahla kladný hospodársky výsledok 467 017 €, ktorý bol preúčtovaný na nevysporiadaný výsledok hospodárenia minulých rokov.

V rámci služieb krízovej intervencie sa organizácia zameriava na rozvoj pracovných zručností prijímateľov. Prijímateľom, ktorí majú záujem a kapacitu, organizácia ponúka zamestnanie v rámci zariadenia alebo im sprostredkuje zamestnanie u iného zamestnávateľa. Prioritne ide o pracovné miesta ako opatrovatel'/opatrovatel'ka, upratovačka, vodič, pomocný robotník. Ku dňu 30.6.2023 štyria zamestnanci našli pracovné uplatnenie ako zraniteľné osoby (prijímateľa sociálnych služieb) a zamestnali sa v registrovanom sociálnom podniku GRANIA R.S.P., s.r.o, ktorého spoločníkom je práve Dobrý pastier.

V rámci rozvoja pracovných zručností sú prijímateľa sociálnych služieb zapájaní do širokého spektra činností, ako napr. výroba keramiky, zber zemiakov, čistenie polí od kameňov (v rámci brigádnickej činnosti), oprava polorozpadnutého betónového pódia v kláštorom parku, čistenie parku, vyrúbanie starých drevín a ich náhrada novou výsadbou. Bola zrealizovaná kompletná rekonštrukcia starých skleníkov a stavba skleníkov nových, v ktorých sú následne pestované paradajky a papriky, výroba drevených kvetináčov na okná kaplinky, vyvýšené záhony vysadené bylinkami pre kuchyňu, oprava vodnej nádrže a založený chov pstruhov. Ďalšie činnosti, ktorým sa venujú, je príprava dreva na kúrenie, upratovacie práce, údržba vonkajšieho areálu – v lete kosenie trávy a v zime úprava komunikácií a čistenie od snehu.

Predmetom činnosti GRANIA R.S.P., s.r.o. sú sťahovacie služby, čistiacie a upratovacie služby, administratívne služby, sprostredkovateľská činnosť v oblasti obchodu, služieb, výroby, prenájom nehnuteľností, poskytovanie služieb v poľnohospodárstve a záhradníctve, poskytovanie služieb v lesníctve a poľovníctve, opracovanie drevenej hmoty a výroba komponentov z dreva, uskutočňovanie stavieb a ich zmien, keramická výroba. Ide o činnosti, ktoré sú realizované aj v rámci pracovnej rehabilitácie prijímateľov sociálnych služieb poskytovaných organizáciou Dobrý pastier. Vďaka prekrytiu činností vykonávaných v rámci rozvoja pracovných zručností a pracovnej rehabilitácie s predmetom činnosti registrovaného sociálneho podniku GRANIA, dokázala organizácia Dobrý pastier vytvoriť funkčný model tranzície dlhodobo neaktívneho človeka bez akýchkoľvek pracovných návykov na otvorený trh práce. Bez prípravy v programe pracovnej rehabilitácie by len zásadne menšia skupina prijímateľov bola schopná vykonávať pracovné úlohy v rámci zamestnania v sociálnom podniku.

Na príklade Dobrý pastier – Kláštor pod Znievom bolo preukázané, že aj napriek absencii systémových prvkov na prepájanie sociálnych služieb

a služieb zamestnanosti, existujú v praxi príklady, ktoré poukazujú na význam prepojenia týchto nástrojov v systéme.

Podnik medzitru práce, n.o., r.s.p., Banská Bystrica

V roku 2012 založilo mesto Banská Bystrica neziskovú organizáciu Podnik medzitru práce – Šanca pre všetkých, n.o. (ďalej ako Podnik), ktorej cieľom bolo podporovať zamestnanosť znevýhodnených a zraniteľných skupín obyvateľov na území mesta.

Primárnym cieľom Podniku je poskytovať spoločensky prospešné služby v oblasti podpory regionálneho rozvoja a zamestnanosti prostredníctvom dočasne podporovaného zamestnávania ľudí zo znevýhodnených a zraniteľných skupín na území mesta Banská Bystrica. Podnik sa tiež sústreďuje na podporu zamestnateľnosti, čo realizuje aj prostredníctvom poskytovania sociálnych služieb, sociálneho poradenstva a sociálnej rehabilitácie, zameranej na získanie alebo obnovenie pracovných a sociálnych návykov a zručností, zvyšovanie finančnej gramotnosti a zvyšovanie odolnosti voči dlhovej pasci a exekúciám.

V spolupráci s mestom Banská Bystrica a ďalšími partnermi participuje Podnik na prepájaní služieb zamestnanosti s poskytovaním sociálnych služieb. Podnik využíva nástroj medzitru práce ako medzistupeň medzi chráneným a otvoreným trhom práce. Cieľovou skupinou sú znevýhodnené a zraniteľné skupiny osôb dlhodobo vylúčených z trhu práce. Podnik pracuje nielen s jednotlivcami, ale s celými rodinami.

Dňom 1.1.2020 bol podniku priznaný štatút registrovaného sociálneho podniku (integračný podnik).

V rámci základného sociálneho poradenstva, ktorého je Podnik v súlade so zákonom o sociálnych službách registrovaným poskytovateľom, sú prijímateľa služby motivovaní k riešeniu svojej situácie vlastným pričinením. Zároveň ich sociálny poradca podporuje, informuje a vytvára podmienky na zmenu a riešenie konkrétneho problému.

V rámci kariérneho poradenstva sociálni poradcovia pomáhajú prijímateľom poznať seba samého a svoje okolie, pozíciu v spoločnosti, svoju minulosť.

Kariérne poradenstvo je zamerané na podporu rozvoja osobnosti a prehĺbenie a rozšírenie kompetencií prijímateľa vzhľadom na jeho ďalšie uplatnenie v živote a v spoločnosti. S prijímateľmi pracujú individuálne aj skupinovo, najmä formou zážitkových workshopov.

V rámci svojho Centra praktického výcviku Podnik pre uchádzačov o zamestnanie organizuje vzdelávacie aktivity zamerané na získavanie teoretických vedomostí a praktických zručností pri využívaní technológií a techniky.

V rámci sociálneho poradenstva v roku 2022 podnik poskytoval opakovane poradenstvo 63 prijímateľom sociálnej služby a zrealizoval 852 intervencií týkajúcich sa rôznych sociálno-patologických javov, ako:

- **Riešenie exekúcií, osobného bankrotu a dlhov** – pomoc pri porozumení obsahu exekučného príkazu, pomoc pri zistení podrobností o dlhu, komunikácia s exekútorom, žiadosť o splátkový kalendár, spísanie informácie o príjmoch klienta pre exekútora, konzultácia exekúcie s Centrom právnej pomoci v Banskej Bystrici, nastavenie splácania dlhov, pomoc pri vypísaní žiadosti o poskytnutie právnej pomoci v konaní o oddĺžení (osobný bankrot), pomoc pri zisťovaní dlhov za komunálny odpad, na zdravotnom poistení, na sociálnom poistení a následné splácanie dlhov, prevencia exekúcie a možnej blokácii účtu ešte pred nástupom do zamestnania...
- **Riešenie problémov týkajúcich sa bývania a zdravia** – poradenstvo a poskytnutie informácií o systéme platenia za komunálny odpad a platenia daní, pomoc pri žiadostiach o ubytovanie v zariadeniach sociálnych služieb, pri žiadosti o bývanie, pri hľadaní podnájmu, pri objednávaní na vyšetrenia k odborným lekárom, sprevádzanie na vyšetrenia, pomoc pri zabezpečení liečby...
- **Riešenie problémov v oblasti hospodárenia s peniazmi** – pomoc pri hospodárení s financiami, nastavenie povinných platieb, nákup nevyhnutných potrieb, potravín, zabezpečenie paliva na kúrenie a pod.
- **Poradenstvo v oblasti základných informácií** - strata a následná žiadosť o občiansky preukaz, rodný list, zdravotné poistenie, konfliktné situácie a iné.

Podnik medzitru práce, ako registrovaný sociálny podnik, svoj pozitívny sociálny vplyv dosahuje prostredníctvom zamestnávania znevýhodnených skupín obyvateľov, nevynímajúc zdravotne postihnuté osoby. Pracovné činnosti, ktoré zamestnanci sociálneho podniku realizujú, sa sústreďujú na:

- **Polnohospodárstvo a záhradníctvo** – najmä revitalizácia a údržba verejnej zelene (kosenie trávnatých plôch na verejných priestranstvách, v okolí školskej, bytovej a kultúrnej infraštruktúry, cintorínov, rýchlostných komunikácií a vodných tokov). Uvedené práce podnik zabezpečuje v rámci uzatvorených zmlúv so spektrom subjektov, medzi ktoré patria Záhradnícke a rekreačné služby mesta Banská Bystrica, Banskobystrická regionálna správa ciest a.s., Slovenská správa ciest EUROVIA a.s., Múzeum SNP, obec Slovenská Ľupča, Slovenský vodohospodársky podnik š.p. a Židovská náboženská obec.
- **Dokončovacie stavebné práce pri realizácii exteriérov a interiérov** – najmä maliarske a natieračské práce, vykonávanie protikorózných nástrekov, odstraňovanie hrdze a obnova náterov na vybraných dopravných zariadeniach (zábradlia na mostných objektoch).
- **Drobná stavebná činnosť** – najmä údržba spevnených plôch na Námestí SNP a v centrálnej mestskej zóne (kladenie a výmena zámkovej dlažby), čistenie a oprava odvodňovacích žľabov a rigolov.
- **Upratovacie služby** – vykonávané 7 dní v týždni najmä v priestoroch verejných toaliet.
- **Letná a zimná údržba** – najmä ručné čistenie verejných priestranstiev, ako korčuliarska dráha pod pamätníkom SNP, ručné a strojné odpratávanie snehu, rozbíjanie ľadu a posyp soľou na verejných priestranstvách.

V roku 2022 Podnik vytvoril 28 nových pracovných miest a k 31.12.2022 bolo udržaných 16 pracovných miest. Ukončenia pracovných pomerov boli v najvyššej miere počas trvania skúšobnej doby. Nábory zamestnancov bol realizovaný z radov uchádzačov o zamestnanie, s ktorými podnik mal predchádzajúcu skúsenosť, napr. v Podniku vykonávali aktivačné práce formou dobrovoľníckej služby alebo boli v podniku na zapracovaní.

Príjmy (výnosy) podniku v členení podľa zdrojov rok 2022

Zdroj príjmu	Suma (€)	% podiel
Vlastný príjem z vykonaných všeobecne prospešných služieb	174 681,55	38,7 %
Realizácia NP – refundácia z ÚPSVaR	171 324,95	38,0 %
Projektová činnosť	28 982,00	6,4 %
Príjem na základe zmluvy od mesta Banská Bystrica	30 000,00	6,6 %
Stav finančných prostriedkov k 1.1.2022	46 279,98	10,3 %

Najvyššie náklady Podniku súviseli v roku 2022 s úhradami miezd zamestnancov (273 770,24 €) a s tým súvisiacimi odvodmi pre sociálnu poisťovňu, zdravotnú poisťovňu a odvod dane zo závislej činnosti (92 515,70 €), čo predstavuje 81 % z celkových príjmov.

Činnosť v oblasti sociálnych služieb bola krytá čiastočne zo zdrojov príspevku mesta Banská Bystrica a z projektovej činnosti realizovanej najmä vďaka pomoci Európskeho sociálneho fondu administrovanej prostredníctvom operačného programu Ľudské zdroje.

Aj príklad Podniku medzitru práce, n.o., r.s.p v Banskej Bystrici poukazuje na potrebu a význam prepojenia, resp. umožnenia súbehu služieb z oblasti zamestnanosti a z oblasti sociálnych služieb. Podnik je výstupom a dôkazom udržateľnosti projektu realizovaného z prostriedkov Operačného programu Zamestnanosť a sociálna inklúzia realizovanom v programovom období 2007-2013 (kód výzvy OP ZaSI 2011/1.1/05) s názvom Od dávok k platenej práci. MPSVR zverejnilo výzvu vo februári 2011 na predloženie návrhov s názvom: Program prepájania služieb zamestnanosti s poskytovaním sociálnych služieb pre dlhodobo nezamestnaných. Cieľom tejto výzvy bolo využiť úspešné modely v národných politikách. Výsledky podniku boli oceňované aj MPSVR, ktoré nominovalo projekt do súťaže Regiostars 2015 vyhlásený EK za rok 2015 v kategórii Inkluzívny rast.

V rámci uvedeného projektu boli analyzované a navrhované riešenia jedného z vážnych problémov slovenského trhu práce, ktorým je dlhodobá nezamestnanosť zraniteľných a znevýhodnených osôb. Zistenia projektu, ako i doterajšia prax Podniku medzitru práce n.o. upozorňujú, že aktuálne na Slovensku

realizovaný model služieb zamestnanosti, ktorý je realizovaný prostredníctvom miestnych úradov práce, nemá dostatočné kapacity potrebné na efektívne prekonávanie dlhodobej nezamestnanosti a realizáciu holistického prístupu v riešení dlhodobej nezamestnanosti. Realizované hodnotenia ako i prax upozorňujú, že bez prepojenia systémov služieb zamestnanosti a sociálnych služieb nie je možné očakávať výsledky v podobe znižovania dlhodobej nezamestnanosti.

Napriek dokázateľným úspechom modelu postavenom na prepájaní jednotlivých typov služieb a napriek viacerým návrhom, neboli doposiaľ vytvorené legislatívne podmienky zamerané na podporu plnohodnotného súbehu, resp. prepájania jednotlivých nástrojov sociálnej politiky. Ak je súbeh realizovaný, tak najmä vďaka odhodlaniu individuálnych organizácií, ako to bolo demonštrované v texte vyššie.

Závery a odporúčania

Pre oblasť rozvoja sociálnych služieb je v súčasnosti najdôležitejším východiskovým strategickým dokumentom v Slovenskej republike dokument Národné priority rozvoja sociálnych služieb na roky 2021 – 2030. Pri ich tvorbe bola opätovne definovaná potreba vytvorenia vyššieho strategického rámca ako nevyhnutného predpokladu pre rozvoj sociálnych služieb, ako aj napĺňanie stanovených národných priorít. Najmä vzhľadom na nedostupnosť spoľahlivých informácií a dátových údajov, ktoré sú pre strategické plánovanie rozvoja sociálnych služieb na rozličných úrovniach potrebné, nebol doposiaľ takýto rámec pripravený. Je zrejmé, že bez pomenovania cieľov a priorít sociálnej politiky štátu v strešnom dlhodobom strategickom dokumente, bude prekonávanie rezortných prístupov realizované len vo forme inovácií a príkladov dobrej praxe, nie na úrovni systémového riešenia.

Odporúčaním na zlepšenie súčasného stavu je preto vytvorenie kvalitnej stratégie rozvoja sociálnych služieb s objektivizovanými cieľmi, definovanými merateľnými ukazovateľmi s reálnym vyčíslením finančnej potreby na krytie dosahovaných cieľov a cieľmi týkajúcimi sa prepájania rôznych typov verejných služieb, tak, aby bolo možné realizovať holistický prístup v riešení situácie prijímateľov sociálnych služieb.

Nevyhnutným predpokladom sú kvalitné dáta v systéme sociálnych služieb, je preto potrebné pripraviť metodiku zberu, zakomponovať kontrolné mechanizmy v prípade zadávania nekorektných dát a pod.

V situácii, keď bude ambíciou Vlády SR neohroziť finančnú podporu z mechanizmu Plánu obnovy a odolnosti SR, je reforma v oblasti financovania sociálnych služieb príležitosťou na vytvorenie vhodného legislatívneho prostredia na efektívne prepojenie sociálnych služieb a sociálneho podnikania. Jedným z cieľom reformy je posilniť pozíciu prijímateľa sociálnej služby v roli „zákazníka/objednávateľa“ sociálnej služby podľa vlastného výberu a potrieb v súlade s princípmi tzv. osobného rozpočtu. V súvislosti s reformou financovania sociálnych služieb prehodnotiť štruktúru, resp. druhy sociálnych služieb, definovať činnosti alebo moduly činností, ktoré si osoba odkázaná na sociálne služby bude môcť „flexibilne“ v čase, mieste a podľa potreby v danej situácii „vyskladať“.

Ďalším odporúčaním je využiť pripravované legislatívne zmeny v prospech prepájania systémov s cieľom prispieť k flexibilným riešeniam komplexných problémov a výziev sociálne znevýhodnených a zraniteľných skupín.

Literatúra

- EC(2020) Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report. Authors: Carlo Borzaga, Giulia Galera, Barbara Franchini, Stefania Chiomento, Rocío Nogales and Chiara Carini. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Korimová, G. a Štrangfeldová, J. (2014). Ekonomika sociálnych služieb, EF UMB Banská Bystrica, Belanium, ISBN 978-80-557-%741-9
- Martin Piry Verejný záujem, 2019, Finančné, daňové a správne právo v európskom kontexte, štúdia, Právnická fakulta UMB Banská Bystrica
- MPSVaR (2023). Analýza I: rozbor vybraných sociálnych služieb v systéme SR a financovaných z verejných zdrojov vo vzťahu k právu EÚ, Podklad k reforme financovania sociálnych služieb, Bratislava
- Polačková, Z. a Pongrácz, E. (2021). Sociálne podnikanie v čase pandémie Výročná správa o stave sociálneho podnikania na Slovensku v roku 2020
- Prošková, E.; Dostál, O. a kol., ČRHO (2010). Analýza sociálnych služieb všeobecného záujmu, Praha
- Ročná súhrnná správa o rozvoji sociálnej ekonomiky v SR – 2019/ Kontext a výzvy sociálneho podnikania na Slovensku
- Ročná súhrnná správa o rozvoji sociálnej ekonomiky v SR – 2020/ Sociálne podnikanie v čase pandémie
- Výročná správa za rok 2022 Dobrý pastier – Kláštor pod Znievom, o.z.
- Výročná správa o činnosti a hospodárení neziskovej organizácie Podnik medzitru práce, n.o., r.s.p za rok 2022
- Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. O živnostenskom podnikaní vznp
- Zákon č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch a zmene a doplnení niektorých zákonov

Sociálne podnikanie a kultúra

Zuzana Pastirčák Duchová

Základná orientácia v problematike

Na území SR operuje heterogénny ekosystém kultúrnych aktérov a inštitúcií. Kultúra a kreatívny priemysel funguje okrem iného aj ako lokálny faktor pri rozvoji (sociálneho) podnikania. Význam kultúrneho priemyslu pre hospodársky a sociálny rozvoj krajiny uznáva aj Slovenská vláda. V doteraz schválených i pripravovaných strategických dokumentoch pre oblasť kultúrneho a kreatívneho priemyslu prevláda holistické chápanie kultúrnej politiky, ako aj snaha prepájania iných politických opatrení tak, aby z nich mohli profitovať aj kultúrne odvetvia zohľadňujúc špecifiká tohto sektora. Výzvy spočívajú hlavne v uvedení dobre sformulovaných ideálov do praxe a v zlepšení zberu dát pre kultúrnu oblasť s cieľom lepšieho a presvedčivejšieho poukázania na ekonomický a sociálny prínos kultúrneho a kreatívneho priemyslu a v podpore konkurencieschopnosti kultúrneho priemyslu zameraného na prilákanie investícií a lepšie využitie trhových príležitostí. Najnovší dokument „Stratégia kultúry a kreatívneho priemyslu Slovenskej republiky 2030“ okrem iného upozorňuje aj na to, že strategický dokument OECD Culture Fix z mája 2022 deklaruje kultúru ako ekonomickú a sociálnu investíciu, a nie ako výdavok.

Európska spoločnosť, ktorej sme hrdou súčasťou, prijala historicky zakorenený konsenzus, že existujú odvetvia, ktoré si na svoju prevádzku výhradne z predaja svojich produktov nezarábia. Napriek tomu však uznávame ich dôležitosť a potrebu dobrej celkovej i finančnej kondície pre spoločnosť ako celok. Podobne, ako v oblasti vedy podporujeme základný výskum, pretože aj keď sa často nedá okamžite monetizovať, vytvára pre spoločnosť hodnoty. Podobne to je s kultúrou. Kultúrna spoločnosť je okrem iného aj zdravá spoločnosť. Sumár umeleckých foriem a ich výsledkov a vplyvov na zdravie vypracovaný iniciatívou Prípravná akcia Kultúra pre zdravie Európskej únie²⁷ je uvedená v tabuľke nižšie.

27 <https://www.cultureforhealth.eu/>

Hudba	pomáha zmierniť stres a úzkosť a podporuje sociálne zapojenie a spojenie
Dráma a rozprávanie príbehov	podporuje sociálnu interakciu ako prostriedok podpory zdravia
Tanec a pohyb	podporuje sociálnu angažovanosť a fyzické fungovanie
Klaunské umenie	znižuje úzkosť a stres u hospitalizovaných pacientov
Čítanie a písanie	umožňuje nájsť zmysel a znížiť rizikové správanie
Fotografia a film	znižujú stres a krátkodobú úzkosť a bojujú proti zahanbovaniu na základe výzoru (body shaming)
Výtvarné umenie	znižuje pocity osamelosti a izolácie a vytvára pozitívne terapeutické prostredie
Architektúra a dizajn	zlepšuje celkovú pohodu a vnímanie prostredia zdravotnej starostlivosti
Pamiatky a návštevy múzeí	môžu zohrávať dôležitú sociálnu úlohu pri podpore zdravia, pohody a sociálneho začlenenia
Viacero umeleckých foriem	môžu sa poskytovať v rovnakom prostredí, takže jednotlivci si môžu vybrať najvhodnejšiu terapeutickú formu vyjadrenia podľa svojich potrieb

Kultúrny sektor bude prekviatať a generovať ďalší kapitál (sociálny i finančný) podľa miery, akou do neho investujeme. Táto investícia sa však prejaví až v časovom horizonte niekoľko – prípadne desiatok - rokov.

Kultúrny kapitál sídla je kapitálom duchovných hodnôt, noriem, zvykov a tradícií, správania a spôsobu života, ktorý je v rámci sídelných podmienok možné uskutočňovať. Patria k nemu produkty hmotnej kultúry, ku ktorým sa obyvatelia hlásia, kultúra a kultúrna identita, ktoré sú zároveň identitami civilizačnými, utvárajú v súčasnom svete vzorce súdržnosti, rozpadu a konfliktov. Kultúrny kapitál tvorí podstatnú časť „genia loci“ sídla.

Kultúrny rozvoj sa dá merať iba v spoločenskom kontexte a poznávať sledovaním viacerých indikátorov. Je zvykom merať súbor údajov, ktorý vypovedá o kvalite života. Jedným z nich je HDI – Human Development Index. Životný štandard sa tradične určuje podľa výšky HDP. Sú tu však mnohé faktory, ktoré siahajú mimo oblasť ekonómie a čísiel. Ako zmeriame „familiarity with culture“ čiže znalosti kultúry? Určite nepostačí len priemer známok študentov a študentiek umeleckých škôl. Fakt, že sa doteraz nepodarilo vedcom a vedkyniam vytvoriť uspokojivú a univerzálnu metodológiu poukazuje na to, že kultúru potrebujeme „pomeriavať“ a analyzovať vždy v novom a novom kontexte a že si vyžaduje špecifický prístup. Napriek problematike však existuje niekoľko nástrojov, napríklad UNESCO Culture for Development Indicators Suite (CDIS), súbor ukazovateľov kultúry pre rozvoj ako nástroj na propagáciu a tvorbu politik, ktorý hodnotí viacero úloh kultúry v rozvojových procesoch prostredníctvom faktov a čísiel. Meranie ukazovateľov treba vždy skombinovať s kvalitatívnym výskumom a metódami ako SWOT analýza, odborné posudky, rozhovory s expertami a pod. Ideálnou je kombinácia relevantných metodológií, ktoré preukazujú želané výsledky, ktoré si v skratke predstavíme.

Život, okrem jasných spotrebiteľsko-odberateľských vzťahov, obsahuje aj mimotržobné dimenzie, tzv. externality, teda komplikovaný systém vzájomného ovplyvňovania sa zdanlivo nezávislých finančných (a mimofinančných) tokov v rámci spoločnosti ako celku. Najlepšie viditeľnou zložkou prostredia sú takzvané environmentálne externality. Na ich hodnotenie existuje komplexne vypracovaná metodológia a ich riešenie je zohľadnené v legislatíve. Ich ukazovatele sú predovšetkým kvantitatívneho typu. Podobné procesy sa však dejú aj v oblasti zložitej spleti sociálnych vzťahov, kde ich taktiež môžeme ovplyvňovať a riadiť. Z hľadiska vyváženého a udržateľného rozvoja spoločnosti je dôležité a nevyhnutné poukazovať nielen na vonkajšie prostredie a jeho funkčnosť, ale aj na socio-kultúrne prostredie a vzťahy. Tieto dve oblasti totiž neexistujú oddelene.

Vyzýva nás k tomu aj Európska zelená dohoda a nástroj na jej implementáciu: iniciatíva Nový európsky Bauhaus (ďalej ako NEB). NEB vníma tri rovnocenné a neoddeliteľné zložky budovania životného prostredia, z ktorých jedna má vyslovene kultúrnu dimenziu: udržateľnosť, inklúzia a krása (príp. estetika, kultúra).

Nový európsky Bauhaus je svojou povahou prierezový a svojou koncepciou transdisciplinárny. Jeho cieľom je integrácia udržateľnosti so sociálnym začlenením, estetikou a kvalitou zážitku. Vytvára mosty a prepojenia medzi disciplínami, miestami a ľuďmi a využíva kolektívnu inteligenciu a znalosti na riešenie zložitých výziev súčasnosti. Využívaním integrovaných prístupov sa snaží optimalizovať vplyv politiky a podporovať synergie. Filozofiu NEB môžeme vidieť aj v sociálnom dopade činnosti kultúrnych centier a kultúrnej produkcie ako takej. Európska komisia sa usiluje o vytvorenie Únie rovnosti. V osobitných stratégiách²⁸ sú stanovené mechanizmy a opatrenia na vytvorenie podmienok pre život a rozvoj každého človeka bez ohľadu na rozdiely založené na pohlaví, rasovom alebo etnickom pôvode, náboženstve alebo viere, zdravotnom postihnutí, veku alebo sexuálnej orientácii. Okrem cielených opatrení bude pri dosahovaní Únie rovnosti kľúčové posilniť začlenenie rovnosti a prístupnosti do všetkých príslušných politik, právnych predpisov a programov financovaných EÚ vrátane Nového európskeho Bauhausu.

V stratégii EÚ v oblasti práv osôb so zdravotným postihnutím na roky 2021 – 2030 sa zdôrazňuje, že prístupnosť zastavaného a virtuálneho prostredia je predpokladom nezávislého života osôb so zdravotným postihnutím a ich plnej účasti na všetkých aspektoch života. Prístupnosť je tiež kľúčovým prvkom udržateľnosti budov, vďaka čomu sú inkluzívnejšie, použiteľné pre viac rôznych ľudí a trvácnejšie, keďže lepšie vyhovujú meniacim sa potrebám starnúceho obyvateľstva. Pre Nový európsky Bauhaus je relevantný aj cieľ stanovený v strategickom rámci EÚ pre Rómov, ktorým je zvýšiť účinný rovnaký prístup k primeranému desegregovanému bývaniu a základným službám do roku 2030. Keď sa pozrieme na prax kultúrnych centier, presne

28 Napr. Európska stratégia rodovej rovnosti 2020-2025, Strategický rámec EÚ pre rovnosť, začleňovanie a účasť Rómov do roku 2030, Akčný plán EÚ proti rasizmu 2020-2025, Stratégia EÚ pre rovnosť LGBTIQ, Stratégia v oblasti práv osôb so zdravotným postihnutím na roky 2021 – 2030

tieto prvky väčšina spĺňa úplne automaticky bez nutnosti mať tieto dokumenty do hĺbky naštudované, vďaka čomu sa v mnohých prípadoch tieto stávajú centrami prístupnými pre všetkých.

Koncept udržateľného rozvoja nás učí šetrne a premyslene pristupovať k využívaniu prírodných, ako aj ľudských či ľuďmi zabezpečených zdrojov. Okrem materiálnych statkov a materiálnej stránky životného prostredia je dôležité všimnúť si aj nehmotné elementy – kultúrne prejavy jednotlivcov, či sociálnych skupín. Švajčiarska Agentúra pre rozvoj a spoluprácu (SDC) vydala už v roku 2003 memorandum Kultúra nie je luxus, (Culture is not a Luxury²⁹) venované úlohe kultúry v otázkach rozvoja a medzinárodnej spolupráce. Kultúra by nemala byť tradicionalisticky romantizovaná, ani ignorovaná ako prekonaná, ale kriticky a konkrétne skúmaná. Environmentálna kríza a uvažovanie o trvalo udržateľnom rozvoji na miestnej a globálnej úrovni vyústilo do poznania, že úvahy o jeho ekonomických, sociálnych a environmentálnych aspektoch sú nedostatočné. Tieto tri rozmery nemôžu samy osebe odrážať komplexnosť globálnej spoločnosti, a preto sa kultúra označila za štvrtý pilier trvalo udržateľného rozvoja. Jej úloha sa ďalej zdôrazňuje v rámci Agendy 2030 OSN pre udržateľný rozvoj, keďže kultúra určuje vzťah ľudí k svetu, a tým otvára cestu k prierezovým inováciám vo všetkých aspektoch rozvoja (UCLG, 2010).

29 Švajčiarska agentúra pre rozvoj a spoluprácu (SDC), Ministerstvo zahraničných vecí Švajčiarska (DFAE), Tento materiál je stále dostupný online a obsahuje základné východiská a hodnoty, na ktorých stojí väčšina súčasných kultúrnych politík európskych krajín. Ďalšie nadväzujúce dokumenty <https://www.shareweb.ch/site/Culture-Matters/read/Pages/Home-Read.aspx>

Kultúra ako súčasť sociálnej ekonomiky

Kultúrne inštitúcie sú zo svojej podstaty zriadené pre dosahovanie pozitívneho sociálneho vplyvu a pozitívnych zmien v spoločnosti. Zameriame sa teraz na nezriadenú kultúrnu scénu a jej potenciál a prínosy v oblasti sociálneho podnikania. Ako sa viackrát v histórii SR ukázalo, kultúrna scéna sa dokáže zjednotiť a obhájiť si svoje pozície v spoločnosti. Pri krízach, akou prechádzala spoločnosť napríklad s vypuknutím pandémie COVID-19 v roku 2020 bola schopná artikulovať svoje potreby a byť partnerom v politickej diskusii. Pokiaľ za sociálnu ekonomiku považujeme súhrn produktívnych, distribučných alebo spotrebiteľských aktivít vykonávaných prostredníctvom hospodárskej činnosti alebo nehospodárskej činnosti nezávisle od štátnych orgánov, ktorých hlavným cieľom je dosahovanie pozitívneho sociálneho vplyvu, do jej oblasti rozhodne spadajú centrá súčasnej kultúry nezriadené priamo orgánmi samospráv alebo ministerstiev.

Kultúrna scéna sa v zjednodušenom vnímaní dá rozdeliť na takzvanú oficiálnu a štátom nezriadenú (pojem nezávislá sa ukázal ako nepostačujúci a mätúci). Kultúrne inštitúcie operujú buď na báze verejných zriaďovateľov – štát, samospráva, mesto, alebo sú zriadené súkromnými osobami, či viac alebo menej formálnymi združeniami.

Verejné štruktúry v oblasti kultúry často čelia finančným výzvam a relatívne nízkej flexibilitate. Výhodou je však ich dlhodobá tradícia a v rámci ekosystému sídiel často aj overené a kvalitné značky. Nezriadené kultúrne počiny majú vitálnu funkciu v štruktúre mestského života, dokážu pôsobiť ako spoločenské «quick fix». Verejné štruktúry sú zväčša povinné vykazovať svoju činnosť a viesť si záznamy. Nezriadené kultúrne centrá nepostupujú podľa jednotnej metodológie, domnievame sa však na základe praxe, ako aj doteraz dostupnej literatúry, že ide o odvetvie hodné hlbšieho prieskumu a záujmu aj v kontexte sociálnej ekonomiky, nakoľko tieto v mnohých prípadoch plnohodnotne napĺňajú všetky formálne kritériá sociálneho podnikania.

Inštitúcie nezávislej alebo nezriadovanej kultúry na Slovensku sú v mnohých prípadoch modelovými príkladmi sociálneho podnikania. Sú orientované na dosahovanie verejnoprospešných cieľov, sú aktívne na trhu a časť svojho rozpočtu získavajú z vlastnej hospodárskej činnosti, všetky príjmy reinvestujú do svojich aktivít a ich správa obvyčajne vykazuje vysokú mieru transparentnosti

a participácie. Ich vplyv na podporu lokálneho sociálneho kapitálu je nespochybniteľný a svojimi aktivitami často prekračujú hranice kultúrno-umeleckej produkcie a posúvajú sa do priestoru komunitného organizovania, prodemokratických iniciatív alebo ľudských práv. Potenciál centier nezávislej kultúry a inštitúcií v oblasti nezávislej kultúry v súvislosti so sociálnym podnikaním je na Slovensku využívaný minimálne, cieľom kapitoly je na tento nerozpoznaný potenciál upozorniť.

V súvislosti s použitou terminológiou v texte upozorňujeme, že pojmy “nezávislá” kultúra a “nezriadovaná” kultúra budeme pre účely tohto textu synonymicky zamieňať. Dôvodom je najmä fakt, že terminológia nie je jednoznačne ustálená, v odbornej obci sa rovnako spomína pojem nezávislé (Lényi) alebo nezriadované (Kočiš, Stratégia kultúry) kultúrne centrá. Oba pojmy majú svoje limity, v texte ich však rovnocenne používame pre označenie experimentálnych štruktúr v oblasti kultúry, ktoré nepatria organizačne pod verejnú správu.

Aktuálny stav a trendy vo fungovaní nezriadovanej kultúry na Slovensku

K dôležitým počínom v oblasti mapovania prevádzok slovenských kultúrnych centier patrí dizertačná práca Ing. arch. Petra Lényiho **Nezávislé kultúrne centrá** (2021). Cieľom práce bolo predstavenie architektúry nezávislých kultúrnych centier na Slovensku v období od novembra 1989 po máj 2019, teda od zmeny politického režimu až po zhorenie experimentálnej sály S2 Stanice Žilina Záriečie. Na pozadí spoločenskej disciplíny architektúry môžeme odkrývať prevádzkové a ekonomické vzťahy týchto entít. Autor spracoval priestorovo-prevádzkové schémy, ktoré interpretujú, akým spôsobom sa v jednotlivých prípadoch vpísala funkčná náplň do priestorových situácií typologicky veľmi rozmanitých jedinečných stavieb. Venuje sa tiež definícii toho, čo je kultúrne centrum súčasnej doby. Lényi prináša nové kontexty a impulzy do miestnej teórie architektúry a architektonickej typológie. Hlavným prínosom pre rozvoj nášho poznania je v tomto prípade zmapovanie kultúrnych centier a poukázanie na širšie spoločenské problémy a možné funkčné riešenia.

Nezávislé kultúrne centrá v dnešnej podobe sa na Slovensku začali zakladať po roku 1989. Práve prechod na demokratické zriadenie a rozvoj občianskej spoločnosti vytvorili predpoklad pre vznik vhodných podmienok podporujúcich rast nezávislej kultúrnej scény do takej miery, aby spoločnosť dokázala vygenerovať aj udržiavať nezávislé kultúrne centrá. V rôznych častiach Európy existujú takéto centrá v rôznej podobe už desiatky rokov. Prvé sa začali objavovať v širšom európskom priestore približne od 70. rokov 20. storočia.³⁰ Ich vznik je daný mnohými faktormi, každý z príbehov je unikátom založeným na osobnom príbehu jeho zakladateľov. Vo všeobecnosti je možné konštatovať, že podporujúce prostredie tvorí existencia

30 Najstaršími z nich, ktoré spolu založili sieť Trans Europe Halles, sú Halles de Schaerbeek v Bruseli (otvorené od 70. rokov 20. storočia), Huset v Kodani (otvorené v roku 1970), Kultur Fabrik v Koblenz (otvorené v roku 1980, fabrika na obálky), Melkweg v Amsterdame (otvorené od roku 1973, bývalá fabrika na spracovanie mlieka), Ny Scen v Göteborgu, Pali Kao v Paríži (otvorené v roku 1983, bývalá fabrika na výrobu papiera) a Rote Fabrik v Zürichu (otvorené v 70. rokoch 20. storočia).

nevyužívaných budov s vhodnými priestorovými parametrami vo verejnom vlastníctve, nenasýtený dopyt publika po kultúrnom programe, dostupnosť rôznych zdrojov financovania.³¹

Ako definujeme súčasné kultúrne centrum? Podľa siete pre nezávislú kultúru **Anténa** tieto centrá vykonávajú svoju činnosť v oblasti tzv. nezávislej kultúry na Slovensku a neboli zriadené za účelom tvorby zisku, aktivitu vykonávajú celoročne, prevádzkujú stály priestor pre aktivity v oblasti nezávislej kultúry, svoju činnosť vykonávajú profesionálne. Nezávislosť v tomto prípade znamená stav, kedy bolo dané centrum, resp. právna entita, ktorá ho prevádzkuje, vytvorené na báze občianskej iniciatívy, nie je teda zriaďované orgánmi štátnej správy alebo samosprávy. Ide teda o charakteristiky, ktoré sa vo veľkej miere prekrývajú s charakteristikami sociálneho podniku. Anténa zastrešuje k roku 2023 spolu 29 centier.

V Bratislave pôsobia štyria z členov združenia Anténa. Ďalším zdrojom lokálnych dát o aktivitách centier nezriadenej kultúry v Bratislave je webová stránka **miestakultury.sk**, ktorá žije od roku 2018 ako nadstavba publikácie vydané v roku 2016 s názvom BA!!!. Táto je súbor spomienkových rozhovorov a textovo vizuálnych dát o (doteraz) 39 zdola založených, inštitucionálne nezriaďovaných priestoroch, ktoré začali spontánne vznikať po roku 1989 a utvárali kultúrny život hlavného mesta – minimálne pre časť jeho obyvateľov. Sú to hudobné kluby, galérie, umelecké a spoločenské uzly rôzneho druhu založené priamo obyvateľmi, s nadšením a chuťou vniesť do svojho prostredia čosi, čo mu dovtedy chýbalo: kúsok tvorivej energie, ľudského aj poetického rozmeru či generačného ducha. A tiež možno chvíľkového, no dôležitého pocitu vlastníctva. Socializmus so svojím centrálnym plánovaním

31 Ďalšia zaujímavá publikácia *Factories of the imagination* uvádza príbehy 16 členských centier Trans Europe Halles. Obsahuje opisy spoločenského prostredia vzniku a prevádzky centier, budov, v ktorých fungovali, úprav, náplne. Za voľne komponovaným esejistickými textami, ktoré sú pri každom z centier zamerané na témy, ktoré boli významné pre ten-ktorý konkrétny príklad (spolunažívanie umelcov a kultúrnych operátorov s pôvodnými obyvateľmi v malom meste, vzťah centra k dominantnej univerzite, aktivizmus v oblasti územného plánovania/urbanizmu atď.), nasleduje jednotná zhrňujúca tabuľka so základnými lokalizačnými a objektívizujúcimi údajmi (adresa, kontakty, štruktúra, právny štatút organizácie, informácie o pôvodnej funkcii budovy, kapacitné údaje, údaje o množstve stáleho personálu a dobrovoľníkov, umelecké oblasti, spoločenské aktivity, veľkosť publika, zameranie programu, zdroje financovania).

urbanizmu, aj v oblasti kultúry, vystriedal neustály zápas o tvár verejného priestoru, ktorý má kolektívneho vlastníka, ale v ktorom môže každý zohrať veľmi konkrétnu rolu.

Nezávislé kultúrne priestory zvyknú zanikať rovnako náhle, ako sa zrodili: jedného dňa to ľudí skrátka prestane naplňať, zvýši sa nájomné alebo nepredĺži zmluva, komunita sa rozpadne, hobby aktivita ustúpi rodine, práci či iným povinnostiam, prípadne sa objavia iné prekážky vrátane obligátneho vyčerpania. Málokedy po miestach kultúry zostáva viac, než len osobné spomienky „preživších“ – či už priamych aktérov alebo početných návštevníkov. Fotografie, letáky, webstránky – všetok dôkazový materiál sa presúva v lepšom prípade do súkromných archívov, v horšom mizne bez stopy. Kým kamenné inštitúcie majú svoju pamäť, presahujúcu dobu života ich zakladateľov, po zhora nezriaďovaných kultúrnych aktivitách často nezostane nič, na čo by mohli ďalšie generácie nadviazať. Aj keď občianska spoločnosť sa u nás od zmeny režimu iste vyvíja, dozrieva a scéna rastie, akoby nad ňou stále visela akási kľiatba diskontinuity. Preto je dôležité z hľadiska budúcnosti podchytať túto efemérnosť a posilniť povedomie o tejto časti kolektívne zdieľanej kultúrnej pamäte. Považujeme za dôležité udržať tému kultúrnych centier vo verejnom diskurze.

Spôsoby fungovania aktérov a aktérok kultúry sú v mnohom závislé na lokálnych možnostiach a podmienkach. Príkladom koexistencie oficiálnej a občianskej iniciatívy je kultúrne centrum Nová Cvernovka, ktoré revitalizuje objekt bývalej školy vo vlastníctve Bratislavského samosprávneho kraja na kultúrne účely. Asi najviac rozšíreným modelom fungovania centier nezriaďovanej kultúry je kultúrny priestor A4 v Bratislave, ktorý okrem umeleckej produkcie ponúka občerstvenie, zábavu a vzdelávanie detí a mládeže a tzv. voľnočasové aktivity. Je to jedna z najdlhšie pôsobiacich kultúrnych inštitúcií nezriaďovaného typu v SR.

Nezávislé kultúrne centrá (ale často aj veľké kamenné inštitúcie s dobrým menom) sú navyše katalyzátorom dobrovoľníckej činnosti vo svojej oblasti. Spoločenský dopad týchto aktivít je nespochybniteľný. Nezávislé kultúrne centrá sú zapojené do oficiálnych, či menej oficiálnych štruktúr (European Solidarity Corps, predtým Európska dobrovoľnícka služba a pod.); pokiaľ nie sú, ide o výnimku a nie pravidlo. Dobrovoľníkom ponúkajú možnosť získať zručnosti potrebné pre lepšie uplatnenie sa (napríklad zlepšiť sa pri práci s technológiami, zdokonaľiť sa v organizačných, komunikačných, či prezentačných schopnostiach), rozšíriť si okruh kontaktov, zvýšiť svoju sebadôveru,

cítiť, že sú osoby potrebné, zapadnúť. Dobrovoľnícka činnosť buduje zdravé vzťahy v spoločnosti a tiež ju často môžeme pokladať za súčasť, dôsledok, či príčinu prítomnosti sociálneho podnikania. Cez voľnočasové a dobrovoľnícke aktivity sa (najmä) mladí ľudia často zaraďujú do spoločnosti a majú možnosti na bezpečných miestach experimentovať, poznávať a rozvíjať sa.

Pozrime sa však na konkrétne príklady toho, ako kultúrne centrá pôsobia v oblasti sociálnej inklúzie. Kultúrne centrum **Nová Cvernovka** prevádzkuje vo svojich priestoroch napríklad súkromné predškolské zariadenie a niekoľko možností pre voľnočasové aktivity detí (dramatický krúžok, módne dielne pre deti, verejné ihrisko). Projekt Rozmanita predstavuje pilotnú inkluzívnu škôlku v Bratislave, v ktorej overí širitelný model pre väčšiu inklúziu a rozmanitosť v našom školstve. Škôlka prevádzkuje 30 miest v Bratislave, kde je aktuálne veľká kapacitná kríza a stovky detí nemajú do škôlok prístup. V pilotnej skupine 18 detí boli deti so zdravotným znevýhodnením, deti z národnostných a etnických menšín a deti zo všetkých príjmových kategórií. Škôlka je finančne dostupná všetkým bez rozdielu - každá rodina môže platiť toľko, koľko si môže dovoliť, nakoľko socio-ekonomická inklúzia je pre projekt kľúčová. Prostredie a široká ponuka nezávislého kultúrneho centra podporuje tento projekt a jeho udržateľnosť.

Fenomén, ktorý je dôležitý z hľadiska celoslovenského dopadu, je projekt **Európske hlavné mesto kultúry** (ďalej ako EHMK). Ide o komplexný a rozsiahly, síce zhora riadený, viacročný projekt, ktorý však významnou mierou aktivizuje a ovplyvňuje aj nezriadený sektor a má v sebe sociálne zložky. Dopady projektu Košice 2013 už môžeme z istého odstupu hodnotiť, projekt Trenčín 2026 sa v súčasnosti dostáva do realizačnej fázy. Záverečná správa z roku 2014 s názvom Ex-post Evaluation of the 2013 European Capitals of Culture uvádza aj nasledujúce sociálne dopady: "vznikli možnosti pre oveľa širšie publikum navštevovať kultúrne podujatia a možno povedať, že EHMK malo sociálny rozmer, pretože zviditeľnilo rozmanitosť kultúr, najmä tých, ktoré už boli na území prítomné, ale možno neboli výrazné".

Vo svojej diplomovej práci s názvom *Stálo to za to?* si Monika Čúzyová všíma dopady projektu EHMK Košice 2013. Podľa zistení hodnotenia projektu, návštevníkmi boli zväčša obyvatelia Slovenska, a to priamo z Košíc a blízkeho okolia. Rovnakí návštevníci budú zrejme hlavnými spotrebiteľmi kultúrnych produktov aj v budúcnosti. Dôležité je však pripomenúť dôsledky kultúrnej politiky a upozorniť na zvyšujúci sa záujem o pouličnú kultúru a dominantnú účasť mladých ľudí. Súčasnú skúsenosť s kultúrou môžu i v budúcnosti

ovplyvniť ich kultúrny vkus. Košice sú stále malým mestom pre globálny trh, no Košice aj vďaka EHMK zvýšili svoju historickú, kultúrnu i ekonomickú dôležitosť. Podľa 70 % obyvateľov titul EHMK zlepšil imidž Košíc doma aj v zahraničí a 58 % Košičanov si myslí, že mesto je lepším miestom pre život po roku 2013.

Neexistujú žiadne kvantifikovateľné dôkazy o tom, že rok 2013 je priamym katalyzátorom ďalších úspechov v oblasti hospodárskeho rozvoja v meste. Nepriamo však možno nadviazať prepojenie medzi týmto úspechom a účinkom roku 2013 na transformáciu imidžu Košíc a zavedenie pilotných projektov, najmä v oblasti kreatívneho priemyslu. I po vyše desiatich rokoch sa dá povedať, že sú citeľné pozitívne dozvuky EHMK. Košice investovali do dvoch projektov infraštruktúry, pričom medzi najdôležitejšie patrí vybudovanie kreatívnej štvrte Kulturpark, výstavného centra Kunsthalle alebo revitalizácie mestských parkov. Tieto investície a širšia ponuka kultúrnych služieb z hľadiska kvantity aj kvality spôsobili, že sa mesto stalo pre umelcov a verejnosť prístupnejšie, z pohľadu cestovného ruchu, služieb a kultúrnej infraštruktúry rozvinutejšie. Vďaka kultúre sa začali komunikovať aj niektoré sociálne témy, začalo sa hovoriť o komunitnom živote. Kreatívne odvetvia našli v meste jednoznačne dobré podmienky a rozvíjajú sa tu. Došlo k zmene myslenia a vzniku nových kultúrnych operátorov, kultúra sa začala vnímať ako jeden z rozvojových faktorov, vznikol nový grantový program pre kultúru a pokračuje sa s nadstavbou UNESCO Creative City of Media Arts. Projekt EHMK bol jednoznačne rozvojovým impulzom, ktorý priniesol zásadný prelom v charaktere mesta. Aj predstavitelia a predstavielky nezriadovanej kultúrnej scény uvádzajú pozitívny vplyv na prevádzku kultúrnych aktivít v meste (Radkoff, 2022).

Nielen najväčšie mestá s vysokou hustotou zastavanosti, ale aj prírodné oblasti môžu byť relevantné v súvislosti s prevádzkou kultúrnych centier. V posledných rokoch badať aj záujem o kultúrne centrá na vidieku. Takéto aktivity významným percentom podporia zamestnanosť v regiónoch, o tvorbe kultúrneho kapitálu sídiel ani nehovoriac. Obec Dúbravica v okrese Banská Bystrica má 403 obyvateľov. Kultúrne centrum s názvom Škôlka, ktoré prevádzkuje združenie **Periférne centrá**, funguje so svojimi aktivitami už od roku 2009. Ide o kultúrne centrum pôsobiace na vidieku severného Podpoľania. Obec Dúbravica predstavuje experimentálny priestor pre tvorbu a prezentáciu súčasného umenia – Kunstdorf. V jeho kontexte realizuje umelecko-ekologické intervencie zasahujúce do verejného priestoru dediny a okolitej prírody, organizuje kultúrne podujatia, poskytuje priestor pre

rezidencie umelcov, či prevádzkuje krajinnú galériu. Aktivity sa však neobmedzujú na výhradne umelecké. Združenie zamestnávalo od roku 2017 aj osoby cez ponuku Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny: zabezpečenie vykonávania aktívnej činnosti formou dobrovoľníckej služby a uchádzalo sa o poskytnutie príspevku na aktívnu činnosť formou dobrovoľníckej služby³².

Spolu bolo týmto spôsobom v období rokov 2017 – 2020 zamestnaných 7 uchádzačov o zamestnanie. Následne bol program upravený z dôvodu pandémie. V rámci kultúrneho centra sa uchádzači o zamestnanie podieľali na prácach pri údržbe a prevádzke budovy aj areálu kultúrneho centra Škôlka v Dúbravici a nadobudli niekoľko praktických skúseností pre potreby trhu práce. Počas vykonávania činnosti poskytovali pomoc pri zabezpečovaní verejnoprospešných služieb, služieb v oblasti kultúry a pri tvorbe, udržiavaní a zlepšovaní životného prostredia (údržba areálu a budovy kultúrneho centra, pomoc pri zveladení areálu aj budovy/práce pri terénnych úpravách, udržiavanie areálu, kosenie, údržba poriadku, upratovanie, príprava palivového dreva, pomoc pri rekonštrukčných prácach v budove, pomoc pri zabezpečovaní chodu kultúrneho centra (pri workshopoch, vernisážach). Konkrétnym materiálom výstupom z aktivít kultúrneho centra je starostlivosť o areál bývalej škôlky, ktorý môže využívať verejnosť a tento nemusí ďalej chátrať.

V Bardejove pôsobí **Bašta – kultúrno-komunitné centrum**. Okrem organizácie kultúrnych podujatí pre verejnosť a prevádzky kaviarne, sa iniciatíva pridala k hľadaniu riešení globálnych ohrození na lokálnej úrovni. Projekt „Uvedomelá a inkluzívna komunita“ venovaný eliminácii globálnych hrozieb na lokálnej úrovni realizovala v roku 2022 Komunitná nadácia Bardejov. Projekt bol podporený nadáciou Charles S. Mott Foundation prostredníctvom programu „Global Challenges, Local Solutions“ pod vedením Akadémie pre rozvoj filantropie v Poľsku. Projekt vychádza z Agendy 2030 a jej 17 cieľov udržateľného rozvoja, Bardejovská komunitná nadácia sa v rámci Agendy 2030 v tomto projekte zameriava na cieľ č. 8 – „Dôstojná práca a eko-

32 podľa § 52 a zákona č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (skrátene „zákon o službách zamestnanosti“)

nomický rast“, konkrétne na oblasť „Udržateľný cestovný ruch“. Ten tvorí aj jednu z priorit Plánu hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta. Zámerom bolo vygenerovať formou architektonického workshopu invenčné nápady s potenciálom rozvoja turizmu, resp. ponúkajúce pracovné príležitosti v ňom. Návrhy 5 zúčastnených architektov, projektantov a študentov architektúry odhalili nevyužitý potenciál vybraných miest v meste a navrhli také funkčné využitie týchto verejných priestranstiev, ktoré zatriaktívnia život obyvateľov a návštevníkov mesta.

Okrem subjektov združených v sieti Anténa na Slovensku vzniká aj iná sieť nových kreatívnych centier, ktoré budú rozvíjať podmienky na rozvoj kultúrneho a kreatívneho priemyslu. Tieto priestory sú zriadené zhora, s cieľom poskytnúť možnosti pre začínajúce podnikateľské subjekty, štart absolventov a rozvoj talentov. Zároveň by mali prepojiť vysoké školstvo a neziskové organizácie. Spolu 74,3 milióna eur na **budovanie kreatívnych centier** získajú mestá Nitra a Trenčín, Trnavský a Košický samosprávny kraj, tiež Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, ako aj RTVS v Bratislave a Banskej Bystrici. Prostriedky budú môcť čerpať zo zdrojov Integrovaného regionálneho operačného programu (IROP), prioritnej osi 3 „Mobilizácia kreatívneho potenciálu v regiónoch“, ktorá je v gescii Ministerstva kultúry SR. Tento priestor ponúka tiež veľký potenciál na podporu sociálneho podnikania. Spoločným cieľom plánovaných kreatívnych centier je zvýšenie zamestnanosti v kultúrnom a kreatívnom priemysle. Vzniknú po rekonštrukcii a modernizácii v už existujúcich budovách. Ide o komplexné projekty, ktoré kombinujú investície, ako sú stavby a inovatívne technológie, s takzvanými mäkkými výdavkami, napríklad na školenia a individuálne poradenstvo. Zrealizované musia byť do konca roku 2023.³³ Tieto aktivity sú v súlade s prioritami a súčasnou filozofiou sektora, otázne a rizikové je však (podobne ako pri projektoch EHMK) politické riadenie kultúry zhora. Lokálny rozmer má bezpochyby potenciál rozvíjať aj sociálne podnikanie a komunity. Projekty sú zatiaľ v počiatkovej fáze, takže na vyhodnotenie a analýzy si v čase uzávierky tejto publikácie budeme musieť počkať.

33 Prvotný koncept výzvy na centralizovanú podporu sa na MK začal tvoriť ešte v roku 2017. Na jar 2018 ho riadiaci orgán pre IROP a Centrálny koordinačný orgán posúdil ako nevyhovujúci. Následne sa uskutočnila séria rokovaní so zástupcami vyšších územných celkov (VÚC) a krajských miest o efektívnom nastavení výzvy a plánovaný termín vyhlásenia výzvy sa posunul až na začiatok júla 2019. Projekty bolo možné predkladať do decembra 2019. V rámci výzvy bolo predložených celkovo 15 žiadostí. Viac na partnerskadohoda.gov.sk.

Potreba podporného systému a výzvy sociálneho podnikania v kultúre

Za príbehmi nadšeneckých osobných iniciatív, v ktorých primárnym motívom fungovania nebol zisk, stojí snaha kultivovať prostredie a podporiť scénu, priniesť niečo nad rámec bežných prevádzok, komerčných podnikov či kamenných inštitúcií, bez ohľadu na veľkosť priestoru – čiže priniesť sociálny rozmer. Môžeme sa snažiť tento mnoho vrstevnatý organizmus v istom čase poznávať a popisovať. On je však živý. Medzi hlavné otázky výskumu patria: Aký je podiel činnosti nezávislých iniciatív na kultúrnej ponuke miest? Akú úlohu hrajú miesta živej kultúry pri utváraní generačnej skúsenosti – predovšetkým mladých ľudí? Aké sú skutočné príčiny zániku kultúrnych a umeleckých priestorov? A tiež – čo by sa mohlo a malo spraviť pre to, aby nezávislé priestory a ďalšie občianske aktivity dokázali dlhodobejšie prežiť?

Výskum dokazuje, že neformálne fungujúce iniciatívy zväčša prestanú fungovať po období 3 – 5 rokov, keď sa vyčerpá počiatočný spoločenský kapitál a tvorivý impulz (Duchová a Krekovič, 2016). Modelov kultúrnych a umeleckých priestorov, či centier je množstvo. Ich trvanie, štruktúra a vplyv sa menia v závislosti od času, financií a energie tvorcov, zakladateľov, komunít a ďalších vonkajších faktorov. Bratislava a Košice, ako mestá s najväčším počtom obyvateľov, sú prirodzene centrami, ktoré však v pravidelných vlnách prijímajú a vysielajú impulzy k okolitému svetu, či už v rámci SR alebo za hranice. Trendy predpokladajú, že popri impulzívne vzniknutých a zaniknutých projektoch bude prostredie stále schopné generovať určité percento dlhodobo udržateľných inštitúcií.

Dôležitým aspektom pre udržateľnosť centier nezávislej kultúry je medziodborovosť a orientácia v kontexte. Mnohé kultúrne a kreatívne projekty majú prieniky s oblasťou cestovného ruchu, vedy a výskumu, či vzdelávania, marketingu miest. Je efektívnejšie sa s týmito sektormi prepojiť, ako izolovať sa. Zabezpečenie udržateľnosti kultúrnej produkcie je aj širšie chápanou otázkou slušnosti a uvedomelosti občanov a obyvateľov, ako aj verejných inštitúcií. Slušnosť a kultúrnosť zabraňuje degradácii. V najbližších rokoch budeme isto čeliť viacerým výzvam. Adaptácia na technologické zmeny – v súvislosti s rozširujúcou sa digitalizáciou nastávajú zmeny, ktorých podstatou je kreatívna, mení sa kultúra komunikácie, rozšírilo sa dištančné vzdelávanie, práca, komunikácia, obchod, atď. Výzvam čelí moderná demokracia – dejú

sa zmeny a prehodnocovanie spoločenskej štruktúry spoločnosti. Je udržateľná kultúra tvorená subjektami sociálnej ekonomiky? Má zmysel návrat k zriaďovaným formám kultúrnej produkcie a ich masívnejšia podpora? Mnohé inštitúcie sú zastarané, vznikli za čias štátneho socializmu a akútne potrebujú reformy. Spoločnosť čelí výzvam v oblasti demografie – zmeny v zložení tvorcov a konzumentov kultúrnej produkcie ovplyvňujú jej celkový chod. Zmenila sa skladba publika kultúrnych podujatí.

Vplyv kultúry na spoločnosť je komplikované vyčíslieť. V rámci ekonomických teórií však existujú viaceré užitočné koncepty, ktoré pomáhajú tieto procesy lepšie pochopiť a následne riadiť. Jedným z nich sú externality, to znamená nepriame, mimotržové ekonomické vplyvy, ktoré súvisia s rozvojom spoločnosti. Pri štúdiu a výskume kultúrnych externalít je nutné zaoberať sa systémom vzťahov, ktoré sa vytvárajú medzi rozličnými typmi činností, ktoré sú prítomné pri každodennom živote, prevádzke a rozvoji ľudských sídiel a širších spoločenstiev združených do regiónov. Životné prostredie sa skladá z fyzickej roviny a z roviny socio-kultúrnej. Viaceré štatistiky však uvádzajú, že oblasť kultúry začala v 21. storočí nadobúdať nebývalý význam, čoho dôkazom je napríklad prehľad počtu zamestnancov v tejto oblasti a celkovo v nevýrobnom sektore. Predpokladáme, že ide o súhrn faktorov, teda zmeny v technológiách, životnom štýle, dostupnosť štatistík a pod.

Negatívne externality predstavujú jeden z faktorov zlyhania trhovej ekonomiky. Keď necháme trh, aby si všetko vyriešil „sám“, prideme napríklad o mnohé aspekty nekomerčnej kultúry. Negatívne externality vznikajú, keď sa súkromné náklady alebo výnosy nerovnajú celospoločenským nákladom alebo výnosom. Ideálny stav je, keď sa celospoločenské náklady vyrovnajú súkromným nákladom (t. j. nie sú žiadne aspekty činnosti neocenené nákladmi, či výnosmi). Bežný príklad z ekonomických učebníc uvádza, že k pozitívnej externalite dochádza, keď napríklad štát alebo akákoľvek spoločnosť vytvorí lekárske stredisko s cieľom poskytovať starostlivosť prvej pomoci všetkým členom určitého regiónu, zóny alebo okresu. Táto akcia má priame pozitívne účinky na túto populáciu a dokonca aj účinky, ktoré nemôžu byť viditeľné pre všetkých. Inými slovami, externalita je *môj* benefit z *tvojej* činnosti. Externality existujú pozitívne a negatívne. Pozitívne externality vznikajú v situáciách, v ktorých výroba alebo spotreba prináša pozitívne výnosy iným, bez toho, aby za tieto výhody platili. Negatívne externality sú situácie, v ktorých výroba alebo spotreba spôsobí nekompenzované náklady iným subjektom. Vznikajú, keď subjekty uložia na iných náklady alebo výnosy mimo trhového systému. Príkladom negatívnej externality je napr. otvorenie výrobného závodu za

účelom zvýšenia zamestnanosti, ktorého výstavba však negatívne ovplyvní ochranu miestnych mokradí.

Riešenie predstavuje regulácia vybraných oblastí vládou, za pomoci efektívnej legislatívy. Ďalšou z možností je internalizácia externalít pomocou presne vymedzených vlastníckych práv jednotlivých drobných majiteľov (resp. výrobcov). Štát má zabezpečiť iba existenciu presne definovaných vlastníckych práv a právny rámec náhrady škody. Podobne, ako v prípade fyzického životného prostredia, by mala fungovať aj moderná a flexibilná kultúrna politika, ktorej cieľom je regulovať spoločenské javy – pozitívne podporovať a negatívne eliminovať. Kultúrna politika je sformulovaný názor príslušných kľúčových nositeľov rozhodnutí na smerovanie využívania kultúrnych potenciálov v reálnom čase, pri rešpektovaní reálnych možností (kapacity, financií, ľudského potenciálu) a overených smerovaní rozvoja. Kultúrne politiky sú súbory nástrojov, ktorými sa verejná a štátna správa snaží dosiahnuť určité ciele verejného záujmu v kultúrnom a kreatívnom sektore.

Odvetvie kultúrneho manažmentu sa zaoberá aj analýzami sociokultúrneho potenciálu sídiel. Jednu z komplexných kultúrno-politických analýz vybranej oblasti pripravili pracovníci kultúrneho sektora a verejnej správy v Žilinskom samosprávnom kraji. Predstavuje užitočné návody na praktický výskum, ale aj príklady riešení, ktoré sa dajú po úpravách aplikovať aj na ďalšie slovenské regióny (Michalicová a Paulenová, 2008, CIKE, 2021).

Z praxe manažmentu viacerých európskych miest sú známe aj ďalšie príklady interdisciplinárnych organizácií ukotvených v oblasti nezriadovanej kultúry, ktoré pôsobia v oblasti rozvoja a regenerácie mestských štvrtí priamo „v teréne“. Napríklad mesto Viedeň je známe svojou silnou sociálnou politikou a jednou z najdlhších praxí v oblasti tzv. Sanfte Stadterneuerung (mäkká/jemná obnova mesta). Táto mäkká obnova mesta sa sústreďuje popri fyzickej obnove prostredia práve na zlepšovanie kvality života, kultúru a podporu obnovy a udržateľného rozvoja štvrtí. Už od roku 1999 funguje vo Viedni ako jeden z nástrojov aj festival SOHO in Ottakring, umelecký projekt a festival v mestskom priestore. V kontinuálnej spolupráci s umeleckými prostriedkami dáva SOHO in Ottakring podnety na participáciu na miestnom prostredí a zameriava sa na aspekty mestskosti a mestského sociálneho života.

Počas dvojtýždňového festivalu začiatkom leta sú pozývaní umelci a umelkyne na národnej a medzinárodnej úrovni, aby vystavovali, vystupovali a spolupracovali s rôznymi miestnymi skupinami a (kultúrnymi) inštitúciami, ako aj so

školami, mládežníckymi centrami, podnikateľmi a obyvateľmi štvrte. Počas festivalu je nevyhnutné aktívne využívanie verejného priestoru a dočasné využívanie prázdnych obchodov a budov. Celkovo sa rozsah tejto práce pohybuje od „klasických“ výstav až po konkrétne spoločensko-politicky angažované projekty. SOHO in Ottakring sa usiluje aj o medzinárodnú výmenu s projektmi s podobnými cieľmi v iných európskych mestách.

V roku 2015 vznikla v bratislavskom regióne **KU.BA – Kultúrna Bratislava** ako otvorená neformálna platforma občianskych kultúrnych a umeleckých iniciatív a nezávislých profesionálov, ktorí pôsobia v oblasti živej kultúry na území Bratislavy a ktorí majú záujem na kultúrnom rozvoji mesta. Platforma vznikla s cieľom prepojiť aktérov na umeleckej a kultúrnej scéne mimo zriaďovateľskej pôsobnosti štátu, či samosprávy (na tzv. nezriadovanej scéne), rozvíjať vzájomnú spoluprácu, zastupovať spoločné záujmy a vyvíjať aktivity smerujúce k zlepšovaniu podmienok a dlhodobej udržateľnosti pre rozvoj profesionálnych občianskych kultúrnych aktivít v hlavnom meste Slovenska. Zámerom platformy je tiež informovanie verejnosti o aktivitách a význame nezriadovanej kultúrnej scény a partnerská komunikácia so zástupcami samosprávy pri tvorbe kultúrnych politik. Od svojho vzniku realizuje platforma diskusie, prezentácie, workshopy, konferencie, semináre pre svojich členov a aktívne vedie dialóg s verejnými subjektmi.

Takzvané nezávislé alebo nezriadované kultúrne centrá konajú dobrovoľne, na základe vlastného rozhodnutia. Sloboda voľby novej a nepreskúmanej cesty má však aj nevýhody - napríklad v podobe spoločenských a ekonomických výziev. Keďže finančná podpora zo strany súkromných donorov, grantových a dotačných schém je limitovaná, tieto skupiny disponujú omnoho menšími finančnými prostriedkami, než mal na tieto aktivity predtým k dispozícii štát. Ich prístup je omnoho menej oficiálny, odpadá potreba kladne reprezentovať niekoho iného (národ/štát/mesto), skôr naopak – je tu potreba spytovať a narúšať spoločenské dogmy, jednoduchšie technické vybavenie, nevyhnutnosť nápaditosťou a nekonvenčnými riešeniami kompenzovať ekonomické znevýhodnenie a pritom si stále zachovávať motiváciu poskytovať prvotriednu kvalitu a ustavične sa zlepšovať v tom hlavnom, o čo tu ide – v produkovani umenia a kultúry (Lényi, 2021). Nezávislá (súkromná) scéna musí byť proaktívna, aby si vedela zabezpečiť aspoň minimálne podmienky na svoju ďalšiu existenciu.

Máloktorá nezávislá kultúrna entita funguje so stálou programovou skladbou, ktorá je vyhranená len jediným smerom. Charakteristické atribúty, ako sú

nízkonákladovosť, neoficiálnosť, technická jednoduchosť, nevyhnutnosť nápaditosti a spätosti s hmotným aj sociálnym kontextom, predurčujú výsledný model organizácie na to, aby jej programový záber narástol do šírky – druhy umenia a ich požiadavky na priestor sa zlučujú, prelínajú, pribierajú k sebe kaviareň, bar, kancelárske priestory. Sála je tradične usporiadaná tak, aby okrem divadelných vystúpení mohla hostiť aj koncerty, tanec, konferencie, diskusie, workshopy, záujmové krúžky a v podstate hociká program, pre ktorý v danej umeleckej a susedskej komunite existuje priestorová potreba, ktorá sa dovtedy nemala kde naplniť. Viac, než miesta s cyklickým umeleckým repertoárom, sú to miesta reflexie spoločnosti, kde sa hľadá spôsob, ako sa orientovať v súčasnom svete. Názorová pozícia nezávislých centier kultúry je často až v opozícii voči politickému mainstreamu, priestor na slobodné vyjadrenie tu dostávajú názorové (politické, umelecké, sexuálne) menšiny, ktoré by ho inde nemali. Nezávislé kultúrne centrá dopĺňajú možnosti občianskej spoločnosti vlastnými silami tam, kde o to oficiálny systém reprezentujúci názor väčšiny nemá záujem.

Spôsob alebo štýl riadenia nezriadených kultúrnych centier môže byť taktiež rôzny v závislosti od zamerania, veľkosti a hlavných cieľov konkrétneho centra. Spôsob vedenia a rozdelenia práce môže znamenať aj jej postupné inštitucionalizovanie. Akokoľvek sa môže toto pomenovanie v súvislosti s nezávislým centrom zdať protichodné, je ťažké sa mu vyhnúť. Centrum Stanica je modelovým príkladom, ktorý vnikol skutočne „zdola“, teda z nezištných potrieb samotných obyvateľov mesta Žilina, ktorí sa o zriadení a vedení kultúrneho centra učili takpovediac za pochodu. Bolo to o skúšaní v zmysle „pokús – omyl“. Tím Stanice však funguje na pevných vzájomných vzťahoch, ktoré postupne budovali spolu s budovaním Stanice. Postupom rokov sa týmto spôsobom značne rozšíril jej tím, čo je na jednej strane výhoda, lebo tak dokážu realizovať väčší počet aktivít, ale môže tu vzniknúť problém s flexibilitou (príčina občasnej „dezorganizácie“ a nehierarchizácie). Preto sa tím Stanice zásadne nemení, rozširuje sa veľmi opatrne a pomaly, pretože je to neustály proces (Kočiš et al., 2021).

Vznik Fondu na podporu umenia (FPU) v roku 2015 priniesol dôležitú systémovú zmenu vo financovaní tzv. nezriadených kultúry ako celku. Jeho existencia nepochybne priniesla do prostredia živej kultúry a umenia viac peňazí, rozšírenie rozsahu podporovaných foriem umenia, zvýšenie počtu uchádzačov aj podporených subjektov, v prípade kultúrnych centier je dokonca vytvorený samostatný program určený na ich podporu. Avšak úplná absencia oprávnených výdavkových položiek, napríklad na mzdy alebo

investície do technológií, vo verejných dotačných schémach vrátane FPU (rovnako aj v súkromných grantových programoch), ktoré sú nevyhnutné na rozvoj vlastných inštitucionálnych kapacít a dlhodobej udržateľnosti, je kľúčovým obmedzením, ktorému čelia mnohé subjekty z prostredia nekomerčnej nezriadených kultúry pôsobiace na profesionálnej báze, kultúrne centrá nevynímajúc. Takto nastavené financovanie udržiava aktérov vo vynútenom projektovom provizóriu a najmä kríza súvisiaca s pandemiou Covid-19 poukazuje na vysoké riziká udržateľnosti týchto aktérov. Ich existencia je napriek ich nevyčísľiteľnému prínosu často veľmi krehká (Smieška, 2021).

Sumár hlavných odporúčaní pre zlepšenie situácie

Aj keď neustále (!) zaznievajú hlasy o nepotrebnosti, resp. marginálnej dôležitosti kultúrnej produkcie, predpokladáme, že v spoločnosti nepríde k degradácii tohto sektoru. Koronakríza v roku 2020 nás naučila aj to, že oblasti ľudskej činnosti a ekonomickej aktivity sú sofistikovane prepojené, a že pri “vypnutí” súčastí väčšieho celku bez premýšľania o dopadoch takýchto vypínaní nenastane želaný efekt ušetrenia. Práve kultúrna a kreatívna oblasť je oblasťou, kde sa často finančné investície prejavujú až v strednodobom alebo dlhodobom horizonte. S istou dávkou pátosu, ale podporeného relevantnou skúsenosťou, môžeme očakávať, že budúca kultúrnosť spoločnosti bude taká, s akou dávkou kultúrnosti investuje do mladej generácie. Preto budovanie a zachovanie kultúrnej ponuky musí tiež nasledovať v úzkej súčinnosti s oblasťou školstva.

Podľa údajov EUROSTAT je kultúrny a kreatívny priemysel (KKP) odvetvím, ktorého význam a ekonomická sila narastá. Uspokojivo odhadnúť podiel kultúry a kreatívneho priemyslu na celom hospodárstve Slovenska je náročná úloha, ktorá naráža na limity dostupných dát, nejednoznačnosť priradenia produktov, služieb a zamestnancov do KKP a vysokú mieru prekryvania sa s inými odvetviami. Napriek tomu je možné predpokladať, že KKP v SR v roku 2017 vyprodukoval tovary a služby v hodnote 3,1 mld. eur. Vzhľadom na to, že mnohé tovary a služby KKP vstupujú do výroby iných tovarov a služieb v KKP, tak po očistení medzispotreby, KKP v roku 2017 prispelo 1,4 mld. eur k HDP SR. To predstavuje 1,64 % celkového HDP slovenského hospodárstva. Počet všetkých pracujúcich ľudí v KKP v roku 2017 bol takmer 66-tisíc. V odvetviach mimo kultúrneho a kreatívneho priemyslu, ktoré preň poskytujú služby a sú tak naň čiastočne naviazané, pôsobilo ďalších 155-tisíc pracujúcich³⁴.

34 Tieto odhady sa realizujú v tzv. satelitnom účte KKP. Viac o výsledkoch satelitného účtu KKP, na ktorom u nás na základe spolupráce medzi MK SR a ŠU SR pracuje Infostat, sa môžete dozvedieť tu: <http://www.mksr.sk/posobnost-ministerstva/kreativny-priemysel/satelitny-ucet-kultury-a-kreativneho-priemyslu-sr-355.html>

Pandémia koronavírusu otvorila aj iné možnosti života, práce, konferenčnej komunikácie, vyučovania a štúdiá on-line. Vznikli siete vzájomnej pomoci na koordináciu rozličných aktivít, najmä na komunitnej úrovni. Ukážky alternatívnych realít vzájomnej pomoci, podpory a solidarity sa môžu stať základom pre rozvíjanie susedskej a komunitnej spolupatričnosti a lokálnej súdržnosti a akcieschopnosti. Núdzové reakcie na pandémiu, či neskôr vojnu, ukázali, že rýchla pozitívna zmena je možná. Decentralizačné účinky pandémie by mohli byť nasmerované práve na podporu toho, čo zafungovalo, komunity a komunitnej kvality života, ktorej aktívnym spolutvorcom sú práve kultúrne centrá. Komunita sa stáva nielen miestom výmeny každodenných sociálnych interakcií, ale poskytuje aj psychologickú oporu v časoch krízy, neistoty, ohrozenia, či vzrastajúcej úzkosti v spoločnosti. Bezprostrednosť kontaktov založených na dôvere sa ukazuje v časoch krízy ako najefektívnejší prostriedok zvládania každodenných problémových situácií, ale zároveň zušľachťuje, posilňuje a rozvíja celkový sociálny kapitál sídla.

Pre zlepšenie situácie kultúrnych centier ako miest kultúry, podpory komunitnej spolupatričnosti a sociálneho podnikania je nutné najprv poznať pozadie ich fungovania a manažmentu. Dôležité je sledovať výskum v oblasti kultúrnych centier, ako napr. dizertačná práca Petra Lényiho, publikácia Michala Kočiša a pod. Je prínosné, keď je kultúra predmetom a nástrojom viacerých sektorových politík. Ako však potom podporovať kultúrny sektor efektívnym spôsobom? Ako mapovať najnovšie trendy? Aké dôsledky vyvodzovať? Na aké dáta prihliadať? Navrhujeme hľadať odpovede a východiská pre tvorbu ďalšieho smerovania sektoru v komunikácii s predstaviteľmi z praxe a pri týchto otázkach sa oprieť o metodológiu spoločenskovedných odborov ako sú sociológia či kulturológia. Následne je možné efektívnejšie vypracovať podrobné analýzy a simulácie modelových situácií na základe cielene zbieraných „tvrdých“ údajov. Integrácia získaných poznatkov z týchto prieskumov a analýz tvorí medzistupeň medzi širokou participáciou verejnosti, kde má každý právo vyjadrovať sa ku všetkým otázkam a medzi rozhodovaním čisto z pozície odborníka, či politika s výkonnou mocou.

Kultúrne, t. j. kvalitatívne ukazovatele navrhujeme skúmať pomocou kombinácie kvalitatívnych (prieskum, interview) a kvantitatívnych metód (rating atď.) s dôrazom na konkrétne kontexty. Meranie dosahovania pozitívneho sociálneho vplyvu tiež podlieha tejto metodológii. Dôležitý je pritom prehľad a multidisciplinárne zameranie subjektu, ktorý vedie takýto výskum aj v oblasti trendov sociálnej ekonomiky, kultúrnej politiky a praktického modelu fungovania tejto oblasti vo svojom regióne. Dobré príklady z praxe

(best practice) sa dajú sledovať a poslúžia ako inšpirácia, nie ako materiál na otrocké kopírovanie. Nástroje regulácie v socio-kultúrnej oblasti sú jednak ekonomické (motivačné poplatky, dane a pod.) ale tiež etické (výchova, vytváranie verejnej mienky a pod.). Je zrejmé, že druhá skupina si vyžaduje väčšiu časovú a pracovnú investíciu, ale výsledky sú trvalejšie.

Nezávislé kultúrne centrá, ale aj kultúrne inštitúcie rôzneho druhu sú prirodzenou pomocou v procese zdravého socio-kultúrneho rozvoja spoločnosti. Kultúra a kultúrna produkcia úzko súvisí s formovaním regionálnej identity miest. Verejné kultúrne inštitúcie neexistujú len pre svojich priaznivcov a návštevníkov, či okruh miestnych obyvateľov, ale sú aj súčasťou väčšieho celku toho, čo nazývame identita, či kvalita prostredia, ktorá prekračuje hranice fyzického prostredia. Regionálna identita je celostným konceptom integrujúcim okrem architektonicko-krajinných premenných aj sociálne kontexty: normy, pravidlá a hodnoty spoločenstva. V nastupujúcej konkurencii miest a regiónov je nielen významným faktorom odlíšenia sa, ale poskytuje existenčnú hodnotu členom vlastného spoločenstva. Nástroje jej manažmentu – Place Branding a Corporate Identity – ju menia z náhodne formovaného fenoménu na cielene využívaný prostriedok strategického rozvoja územného subjektu (Jaššo a Kubo, 2015).

Kultúra predstavuje tiež spôsob života medzi ľuďmi, ponúka nástroje na začlenenie sa do komunít a spoločenstiev. Deje sa tak predovšetkým socializáciou osobnosti, výchovou, vzdelávaním, zapojovaním do tradícií a zvyklostí. Kultúra orientuje a vedie ľudí k hodnotám/cieľom, o ktoré je potrebné usilovať, k prijatiu noriem/zásad, ktorými je potrebné sa riadiť, k zastávaniu postojov a viery, ktoré vytvárajú súdržnú pospolitosť. Inkluzívna kultúra vytvára spoločný priestor pre všetkých, rovnaké podmienky a rovnocenné zážitky z tvorivého procesu a percepcie kultúry pre všetkých. Dbá na dôstojnosť človeka a rešpektuje všetky formy znevýhodnenia a inakosti (MKSR, 2022). Prinášanie týchto tém do verejného diskurzu, ako aj ocenenie prínosu kultúrnych aktérov (aj) v sociálnej oblasti je dôležité, nakoľko úlohou kultúrneho sektora je aj vytvárať a sústreďovať know-how, ktoré je zdieľané so všetkými členmi a členkami spoločnosti. Hĺbková zmena spoločenských štruktúr v druhej polovici dvadsiateho storočia je charakteristická vzájomnými vplyvmi ekonomických reštrukturalizácií a sociokultúrnych premien. Kreativita a vedomosti hrajú dôležitú rolu v rozvoji nových ideí a nových produktov. Elementy, ktoré sú tradične pripisované kultúrnej oblasti (ako napr. kreativita, schopnosť rozprávať príbeh, či bohatstvo nápadov) sa stávajú najdôležitejšími faktormi ekonomickej súťaže v 21. storočí v akomkoľvek

odvetví priemyslu. Na schopnosti prinášať nové riešenia sú postavené aj sociálne inovácie, ktoré sa stále viac dostávajú do centra verejných politík. Sociálne inovácie sú vynaliezavé postupy, ktoré prinášajú riešenia neuspokojených sociálnych problémov a potrieb, podporujú sociálne vzťahy a budujú nové spolupráce. Tieto inovácie môžu mať podobu produktov, služieb alebo modelov, ktoré účinnejšie riešia spoločenské potreby.

Výzvou ostane identifikovať kultúrne aktivity, ktoré v konkrétnych prípadoch môžu fungovať práve ako katalyzátory týchto inovácií. Aby sa tak mohlo stať, je podľa odbornej verejnosti združenej vo výskumnej sieti MESOC, zameranej na vývoj nástrojov pre kvantitatívne meranie vplyvu kultúry a kultúrnych politík a postupov na základe teórie zmeny³⁵, potrebné sa sústrediť na nasledovné:

- Vyčleniť osobitné rozpočtové položky na podporu participatívnych kultúrnych projektov so sociálnym vplyvom, ako aj na zabezpečenie materiálnych zdrojov na posilnenie ich výsledkov.
- Plánovať dlhodobé intervencie, ktoré presahujú volebné obdobie, tak aby projekty mali čas dosiahnuť svoj potenciál z hľadiska sociálneho vplyvu.
- Uprednostňovať prístupy zdola nahor pri podpore programov, aby sa integrovala miestna realita a jej kontext, zahrnúť rôzne skupiny, ktoré sa transformovali do inovačných komunít a zvýšiť ich latentnú hodnotu.
- Informovať o pozitívnom sociálnom vplyve, ktorý má kultúra, pomocou príkladov dobrej praxe a šíriť výsledky vedeckých empirických štúdií, ktoré to potvrdzujú. Je potrebné ísť nad rámec všeobecného predpokladu o vplyve kultúry na blahobyt a zamerať sa na konkrétne programy a stratégie, ktoré majú najväčší vplyv na konkrétnu oblasť záujmu.
- Podporovať medzirezortnú spoluprácu (medzi kultúrou, vzdelávaním, sociálnymi službami, zdravotníctvom, urbanizmom atď.) a zároveň spolupracovať s inovačnými inštitúciami, ktoré môžu niesť väčšiu mieru rizika ako verejný sektor.
- Zvyšovať informovanosť rôznych typov tvorcov politík (zákonodarcovia, vedúci iných rezortov atď.) s cieľom presadzovať nové pravidlá a predpisy, ktoré by uprednostňovali podstatné a dlhodobé zmeny v správaní rôznych zainteresovaných strán a odborníkov (pedagógov, zdravotníckych pracovníkov, sociálnych pracovníkov atď.).

35 <https://www.mesoc-project.eu>

- Podporovať výskumné a vývojové činnosti v rámci financovaných programov a projektov, a to aj prostredníctvom partnerstiev s univerzitami a výskumnými centrami, a nabádať príjemcov, aby sa na tomto procese zúčastňovali.
- Podporovať rozšíriteľnosť kultúrnych projektov. Napríklad posilňovanie digitálnej kultúry a nielen projektov “face to face”, aby sa dosiahli noví používatelia a účastníci.
- Podporovať monitorovanie a hodnotenie projektov a ich aktivitu s cieľom posilniť ich legitimitu.
- Uznať nové profesionálne kompetencie vznikajúce v kultúrnych centrách, ktorých cieľom je stimulovať sociálnu transformáciu (napríklad kultúrni mediátori) prostredníctvom podpory špecifických rámcov odbornej prípravy.
- Chápať kultúrne centrá ako inovačné centrá, ktoré prispievajú k uľahčovaniu prelievania inovácií medzi projektmi, organizáciami a sektormi. Podpora týchto zariadení je spôsobom, ako prispieť k inovácii spoločnosti.

Národné, regionálne a miestne orgány kultúrnej politiky by mali preskúmať svoje kultúrne politiky tak, aby zabezpečili, že tieto podporujú rôznorodú škálu inkluzívnych a participatívnych kultúrnych organizácií vrátane komunitných skupín a miestnych “grassroots” organizácií ktoré podporujú občianske a demokratické výsledky a zapájajú nedostatočne zastúpené skupiny (EÚ, 2023). Experti a expertky sa teda zhodnú, odbornej literatúry pribúda, zostáva získať teórie neustále overovať a vnášať do praxe. Mnohé z vyššie uvedených odporúčaní je možné argumentovať aj v kontexte podpory sociálneho podnikania v oblasti kultúry, ktoré môže byť vnímané ako rámec pre dlhodobú a systémovú podporu fungovania centier nezriaďovanej kultúry na Slovensku.

Literatúra

- CIKE (2021). Kultúrny plán: Stratégia kultúry a kreatívnych odvetví mesta Košice na roky 2021-2027, Creative Industry Košice 2021, ISBN 978-80-971515-9-1
- Čúzyová, M. (2020). Stálo to za to? Hodnotenie dopadov realizácie EHMK v Košiciach Brno, diplomová práca.
- Duchová, Z. a Krekovič, S. (2016). BA!! : Miesta živej kultúry (1989 - 2016). Bratislava : Atrakt Art. ISBN 9788097252809
- EC (2023). Culture and Democracy: the evidence (How citizens' participation in cultural activities enhances civic engagement, democracy and social cohesion), EC report on how citizen participation in cultural activities enhances civic engagement, democracy and social cohesion
- Fitzgerald, S. (2008). Managing Independent cultural centres : A reference manual. Dublin : Asia-Europe Foundation. ISBN 9789810 818760
- Jaššo, M. a Kubo, L. (2015). Urbánna semiotika, Bratislava, ISBN: 978-80-88999-52-2
- Kočiš, M. a kol. (2021). Nezávislé kultúrne centrá na Slovensku. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN: 978-80-558-1674-6
- Lényi, P. (2014). Design handbook for cultural centres. Žilina : Stanica Žilina-Záriečie. ISBN 978-80-969392-8-2
- Lényi, P. (2021). Nezávislé kultúrne centrá, Dizertačná práca, Slovenská technická univ. v Bratislave FAD ÚAOB (FAD), 2021.
- Močková, J.. (2021). Mesiac ide na bicykli okolo Slovenska, aby navštívil všetky kultúrne centrá. Je to životný zážitok, hovorí Marek Adamov. 2021-05-21 [online]. [cit. 2021-05-25]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/2398790/mesiac-ide-na-bicykli-okolo-slovenska-aby-navstivil-vsetky-kulturne-centra-j-e-to-zivotny-zazitok-hovori-marek-adamov/>
- Michalicová, V. a Paulenová, K. (2008). Cultural policy from Amsterdam to Žilina, European Cultural Foundation, Amsterdam a Center for Contemporary Arts, Bratislava
- MKSR (2023). Stratégia kultúry a kreatívneho priemyslu Slovenskej republiky 2030, Bratislava
- MZV (2011). Slovensko, krajina s potenciálom, Ideový koncept prezentácie, Ministerstvo zahraničných vecí SR, Bratislava
- OECD (2022), The Culture Fix: Creative People, Places and Industries, Local Economic and Employment Development (LEED), OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/991bb520-en>.

Radkoff P. (2022). Titul Európske hlavné mesto kultúry je len štartovacia čiara pre rozvoj mesta a regiónu, in: ARCH 1/2022, Bratislava

Smieška, B. in: Kočiš, M. a kol. 2021. Nezávislé kultúrne centrá na Slovensku. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN: 978-80-558-1674-6

UCLG (2021). Culture: fourth pillar of sustainable development, United Cities and Local Governments (UCLG) Policy Statement. Barcelona

Zbranca, R., Dâmaso, M., Blaga, O., Kiss, K., Dascl, M. D., Yakobson, D., & Pop, O. (2022). CultureForHealth Report. Culture's contribution to health and well-being. A report on evidence and policy recommendations for Europe. CultureForHealth. Culture Action Europe.

